

JAZYKOVEDNÝ ÚSTAV ĽUDOVÍTA ŠTÚRA
SLOVENSKEJ AKADEMIE VIED

1

ROČNÍK 62, 2011

SLOVAK ACADEMIC PRESS, spol. s r. o., Bratislava

OBSAH

Tibor Pintér: Diglossia alebo funkčný bilingvizmus v jazykovom úze Rómov na Slovensku a v Maďarsku.....	3
Radovan Garabík: Slovak Multext East Morphology Tagset.....	19

Diskusie

Karel Sekvent: Triadický znak	41
-------------------------------------	----

Rozhľady

Alexandra Jarošová: Majstrovské dielo českej aj svetovej frazeológie	51
--	----

Recenzie

Saicová Římalová, L.: Vybraná slovesa pohybu v češtině. Studie z kognitivní lingvistiky. Martina Ivanová	65
Edwards, J.: Language and Identity. Key topics in Sociolinguistics. Júlia Vrábľová	70
K procesom osvojovania si cudzieho jazyka. Kráľová, Z: Kvalitatívna aproximácia v systéme slovenských a anglických krátkych vokálov. Vladimír Patráš	74

Správy

Böhmerová, A.: Blending as Lexical Amalgamation and Its Onomatological and Lexicographical Status in English and in Slovak. Alena Štulajterová	77
--	----

CONTENTS

Tibor Pintér: Diglossia or Functional Bilingualism in the Language Situation of Gypsies in Slovakia and Hungary	3
Radovan Garabík: Slovak Multext East Morphology Tagset.....	19

Discussion

Karel Sekvent: Triadic sing	41
-----------------------------------	----

Review Articles

Alexandra Jarošová: A Masterpiece of the Czech and the World Phraseology.....	51
---	----

Book Reviews

Saicová Římalová, L.: Selected Verbs of Movement in the Czech. Study from Cognitive Philology. Martina Ivanová	65
--	----

JAZYKOVEDNÝ ČASOPIS

JAZYKOVEDNÝ ÚSTAV EUDOVÍTA ŠTÚRA
SLOVENSKEJ AKADEMIE VIED

1

ROČNÍK 62, 2011

SLOVAK ACADEMIC PRESS, spol. s r. o.

THE LINGUISTIC JOURNAL
of the Eudovít Štúr Linguistics Institute, Slovak Academy of Sciences
Volume 62, 2011
Published semianually
by Slovak Academic Press, spol. s r. o.
Editorial Board Address:
813 64 Bratislava, Panská 26, Slovakia
Distributed by KUBON and SAGNER, P. O. B. 34 01 08, D-80328 München,
Germany, www.kubon-sagner.de

ЛИНГВИСТИЧЕСКИЙ ЖУРНАЛ
Института языкознания им. Людовита Штура Словацкой академии наук
Том 62, 2011
Издается два раза в год
Slovak Academic Press, spol. s r. o.
Адрес редакции: 813 64 Bratislava, Panská 26, Словакия
Подписки принимает: SLOVART G. T. G. Ltd., Krupinská 4,
P. O. Box 152, 852 99 Bratislava, Slovakia

REDAKČNÁ RADA

doc. PhDr. Ján Bosák, CSc., PhDr. Klára Buzássyová, CSc., prof. PhDr. Juraj Dolník, DrSc.,
Mgr. Alexandra Jarošová, CSc., PhDr. Eubor Králik, CSc., PhDr. Viktor Krupa, DrSc.,
Mgr. Gabriela Múcsková, PhD., Univ. Prof. Mag. Dr. Stefan Michael Newerkla,
doc. Mgr. Martin Ološtiak, PhD., prof. PhDr. Slavomír Ondrejovič, DrSc.,
prof. PaedDr. Vladimír Patráš, CSc., prof. PhDr. Ján Sabol, DrSc.,
prof. PhDr. Juraj Vaňko, CSc., prof. PhDr. Pavol Žigo, CSc.

Edwards, J.: Language and Identity. Key Topics in Sociolinguistics. Júlia Vrábľová	70
To Processes of a Foreign Language Acquisition. Kráľová, Z.: A Qualitative Approximation in the System of Slovak and English Short Vowels. Vladimír Patráš	74

Book Notices

Böhmerová, A.: Blending as Lexical Amalgamation and Its Onomatological and Lexicographical Status in English and in Slovak. Alena Štulajterová	77
--	----

СОДЕРЖАНИЕ

Тибор Пинтер: Диглоссия или функциональный билингвизм в языковом узусе цыган в Словакии	3
Радован Гарабик: Slovak Multext East Morphology Tagset	19

Дискуссия

Карел Секвент: Триадический знак	41
--	----

Обзор

Александра Ярошова: Шедевр чешской и мировой фразеологии	51
--	----

Рецензии

Саицова Ржималова, Л.: Избранные глаголы движения в чешском языке. Статьи по когнитивной лингвистике. Мартина Иванова	65
Edwards, J.: Language and Identity. Key topics in Sociolinguistics. Юлия Вrabльова	70
К процессам осваивания иностранного языка, Кральова, З.: Качественная аппроксимация в системе словацких и английских кратких гласных. Владимир Патраш	74

Хроника

Böhmerová, A.: Blending as Lexical Amalgamation and Its Onomatological and Lexicographical Status in English and in Slovak. Алена Штулайтерова	77
--	----

MIČ 49 263

ISSN 1337–6853 (tlačené vydanie)

ISSN 1337–9569 (online)

JAZYKOVEDNÝ ČASOPIS

Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra Slovenskej akadémie vied

Ročník 62, 2011, 1

Vychádza dvakrát do roka

Vydáva Slovak Academic Press, spol. s r. o.

Hlavný redaktor doc. PhDr. Ján Bosák, CSc.

Výkonná redaktorka Mgr. Gabriela Múcsková, PhD.

Redakčná rada:

doc. PhDr. Ján Bosák, CSc., PhDr. Klára Buzássyová, CSc., prof. PhDr. Juraj Dolník, DrSc.,
Mgr. Alexandra Jarošová, CSc., PhDr. Ľubor Králik, CSc., PhDr. Viktor Krupa, DrSc.,
Mgr. Gabriela Múcsková, PhD., Univ. Prof. Mag. Dr. Stefan Michael Newerkla,
doc. Mgr. Martin Ološtiak, PhD., prof. PhDr. Slavomír Ondrejovič, DrSc.,
prof. PaedDr. Vladimír Patráš, CSc., prof. PhDr. Ján Sabol, DrSc.,
prof. PhDr. Juraj Vaňko, CSc., prof. PhDr. Pavol Žigo, CSc.

Adresa redakcie: 813 64 Bratislava, Panská 26

Technický redaktor: Mgr. Vladimír Radik

Objednávky a predplatné prijíma Slovak Academic Press, spol. s r. o., P.O.Box 57,
Nám. slobody 6, 810 05 Bratislava
E-mail: sap@sappress.sk

Objednávky do zahraničia prijíma a vybavuje SLOVART G. T. G. Ltd., Krupinská 4,
P. O. Box 152, 852 99 Bratislava, Slovakia

Registračné číslo 7044

Evidenčné číslo 3697/09

Distributed by Slovak Academic Press Ltd., P.O.Box 57, Nám. slobody 6, 810 05 Bratislava
Distribution rights are held by KUBON und SAGNER, P.O.Box 34 01 08, D-80328 München,
Germany, www.kubon-sagner.de

Published by VERSITA – Central European Science Publishers, <http://versita.com>

Ročné predplatné 7 €, jednotlivé číslo 3,50 €

© Slovak Academic Press, spol. s r. o., 2011

DIGLOSLIA ALEBO FUNKČNÝ BILINGVIZMUS V JAZYKOVEJ SITUÁCII
RÓMOV NA SLOVENSKU A V MAĎARSKU

TIBOR PINTÉR

Nyelvtudományi Intézet, Magyar Tudományos Akadémia, Budapest
Jazykovedný ústav Maďarskej akadémie vied v Budapešti

PINTÉR, Tibor: Diglossia or Functional Bilingualism in the Language Situation of Gypsies in Slovakia and Hungary. *Jazykovedný časopis*, 2011, Vol. 62, No. 1, pp. 3 – 18. (Bratislava)

On average, when the diglossia of the Gypsies is discussed in the Hungarian, Czech and Slovak literature, this term is used for their bilingualism without specifying their social surroundings and language use. In this paper I would like to set out to amend this shortcoming in research by looking at the main characteristic features of diglossia and then trying to compare them with writings of Hungarian and Slovak Gypsies. On the basis of investigations in two different communities and of other Hungarian, Slovak and Czech sociolinguistic papers (which also deal with the language use of Gypsy communities) I would like attempt to point out those characteristic points of diglossia which also exist in the investigated communities. My conclusion is that diglossia exists only in isolated and introverted communities which usually do not have contacts with the non-Gypsy environment. Because of the changing lifestyle in this area, the number of these groups is steadily decreasing. This means that speaking about the diglossia of the speech communities requires in-depth research; otherwise the results will not reflect the linguistic reality.

1. Základné otázky diglosie

Diglosia ako špecifický typ bilingvizmu je v stredoeurópskej jazykovede podrobne spracovaná (Ferguson, 2003 (1959); Fishman, 1967, 1985; Kloss, 1976/2003; Fasold, 1984; Shiffman, 1997).

Pod klasickou, fergusonovskou diglosiou sa rozumie situácia, „v ktorej koexistujú vedľa seba v celom spoločenstve dve variety jazyka a každá plní svoju presne stanovenú úlohu“ (Ferguson, 2003, s. 101). Charles A. Ferguson opisuje jazykový stav, ktorý sa líši od situácie, kde rečové spoločenstvo používa dve variety – spisovnú, resp. štandardnú varietu, a niektorý nárečový variant – jedného jazyka, a tiež od situácie, kde komunita používa dva geneticky nesúvisiace samostatné jazyky. Je to i preto, lebo z kódov komunity tzv. vysokú varietu (H-varieta) nikto nepoužíva ako každodenný konverzačný jazyk a členovia komunity v neformálnych situáciách používajú výhradne tzv. nízku varietu (L-varieta). Ch. A. Ferguson jednoznačne nedefinuje pojem jazyka, geografického dialektu, jazykovej variety či rečovej komunity (porov. Ferguson, 2003, s. 102), čo bolo dôvodom rozličných interpretácií diglosných jazykových situácií (Fasold, 1984, s. 43).

Podľa iného poňatia v diglosnej situácii nestoja len jazykové variety geneticky súvisiace, ale aj jazyky geneticky nepríbuzné, ak vyhovujú kritériám funkčnej špeci-

fickosti (Fishman, 1967, s. 29). Rozdiel medzi dvomi základnými poňatiami diglosie odráža aj terminológia, keď fergusonovskú diglosiu pomenúva ako klasickú diglosiu (*classical diglossia*) alebo endo-diglosiu a fishmanovskú diglosiu ako rozšírenú diglosiu (*extended diglossia*) alebo exo-diglosiu (porov. Shiffman, 1997, s. 209 – 210); v odbornej literatúre sa ešte často používa Klossova klasifikácia, ktorá pomenúva prvú ako vnútornú diglosiu (*in-diglossia* alebo *Binnendiglossie*) a druhú ako vonkajšiu diglosiu (*out-diglossia* alebo *Außendiglossie*) (Kloss, 1976/2003, s. 131; Shiffman, 1997, s. 209).

V maďarskej jazykovede sa bilingvizmus Rómov už tradične nazýva diglosiou bez toho, aby niekto hlbšie preskúmal danú problematiku. Vedecké výskumy sa však nezaobierajú diglosiou, ale sústreďujú sa na stav jazyka a na jazyk vôbec. V týchto štúdiách sa sociolingvistické aspekty netýkajú postavenia jazykov bilingvistov, zvyčajne sa skúma iba používanie jazykov (kde a kto).

Touto štúdiou chcem oponovať tým výskumníkom, ktorí používajú pojem diglosia na bilingvizmus Rómov v Maďarsku, na Slovensku či v Sedmohradsku bez toho, aby pojem diglosie bližšie špecifikovali. Pre týchto výskumníkov je charakteristické, že sa zaoberajú používaním jazykov len okrajovo – ich výskumy sa sústreďujú na iné, hlavne etnologické problémy. V ich chápaní sa diglosia spája s fishmanovským chápaním pojmu (novšími teóriami neoperujú). Aby som dokázal, že ani Fishmanovo staršie chápanie nemožno aplikovať na všetky rómske komunity, sústredím sa na toto chápanie (aj keď som si vedomý, že veda túto interpretáciu už dávno prekročila).

2. Bilingvizmus Rómov vnímaný ako diglosia

Romologička Jazykovedného ústavu Maďarskej akadémie vied Andrea Szalaiová v štúdiu *Egységesség? Változatosság? A cigány kisebbség és a nyelvi sokféleség* [Jednotnosť? Rozmanitosť? Cigánska menšina a jazyková rôznorodosť] poukazuje na to, že publikácie o rómskej menšine v Maďarsku – bez širšieho sociolingvistického alebo sociologického výskumu – pokladajú dvojjazyčnosť Rómov za diglosiu (Szalai, 2007, s. 22). V prípade, že bilingvizmus Rómov považujeme bez bližšej špecifikácie za diglosiu, predpokladáme, že rómske spoločenstvá a komunity bez sociálnych, kultúrnych a jazykových špecifickostí používajú svoj jazyk v zmysle a funkcii Fishmanovej L-variety. Tento model by však uzavrel dialektý rómčiny (a podobne aj beáštiny) do úzkeho kruhu používania jazyka. Modernjšie sú poňatia, ktoré hovoria o zmene v komunikácii Rómov: posun od tradičnej diglosnej situácie k zmene v dominancii jazykov a k zmenám v komunikačnom systéme (Hübschmanová, 1979, s. 41; Bořkovcová, 2006, s. 37).

S poňatím diglosie, kde rómčina a beáštiny sú označované len ako nízke variety, sa nemôžem stotožniť, lebo takýto prístup k používaniu jazyka Rómov zastiera ich jazykovú, etnickú, sociálnu rôznorodosť a rozvrstvenie. Keby diglosia bola charakteristickou vlastnosťou každej rómskej spoločnosti (hoc i len v Maďarsku), nemohli by sme sledovať rozsiahlu asimiláciu tzv. maďarských Rómov (Rómovia Ro-

mungro, či presnejšie Rómovia používajúci severocentrálnu rómčinu a juhocentrálnu rómčinu) v Maďarsku i na Slovensku (Kemény, 1999; s. 11, Szalai, 2007, s. 43), a to preto, lebo jeden z dlhodobých následkov diglosie je práve dlhodobá autonómia dvoch jazykových kódov (pozri Fishman, 1985, s. 48 – 50). Ďalej sa zdá, že asimilácia Rómov v Maďarsku sa netýka každej etnickej skupiny Rómov, pretože podľa výskumov spracúvajúcich údaje z posledných desiatich rokov nepatrne vzrástol počet Rómov používajúcich vlašský dialekt (Kemény – Janky, 2003b, s. 17 – 22).

Pred zobrazením jazykovej situácie Rómov Maďarska a Slovenska považujem za účelné načrtnúť Fishmanovo chápanie diglosie, ktorej základom je, že sa nevzťahuje na variety jedného jazyka, ale na kontakt dvoch geneticky nesúvisiacich jazykov (môže ísť o niektorý z typov jazykových variet – štýl, register, dialekt – používaných v odlišných funkciách). J. A. Fishman striktno oddeľuje dvojjazyčnosť od diglosie, pričom dvojjazyčnosť pokladá za osobitný jav patriaci do oblasti psycholingvistiky a diglosiu považuje za jav sociálny, patriaci do oblasti sociolingvistiky. Ďalšou dôležitou dištinkciou je, že dvojjazyčnosť a diglosia môžu existovať nezávisle od seba a že v diglosnej situácii skoro celé rečové spoločenstvo pozná tak H-varietu, ako aj L-varietu.

Podstatou môjho výkladu o diglosnej situácii Rómov je, že rómske komunity v strednej Európe žijú v rozličných spoločenských a sociálnych podmienkach, pričom jednotlivé komunity majú rozličné spoločenské siete (*social network*): rozličné životy komunít pôsobia i na používanie jazyka/jazykov. Základným rozdielom v osvojovaní si jazyka je, že členovia niektorých komunít si osvoja ako prvý jazyk maďarčinu (a/alebo slovenčinu, či v Čechách češtinu), v prípade iných komunít zas niektorý dialekt rómčiny či beáštiny, a tak si jazyk majority (v istých lokalitách Slovenska na maďarsko-slovenskej jazykovej hranici ide o jazyky majoritných spoločenstiev: maďarský jazyk a slovenský jazyk) osvoja len paralelne s vernakulárnym jazykom v komunikácii so širším, nerómskym okolím. Nemožno obísť fakt, že jednotlivé komunity používajú rómčinu a beáštinu v rozličnej miere a v rozličných doménach (tu zámerne nepoužívam termín materinský jazyk, pretože nie každá skupina sa považuje za skupinu s rómskym či beášskym materinským jazykom). Aj na základe uvedeného možno predpokladať nasledujúce: nemôžeme jednotne hovoriť o diglosii rómskych komunít (aj keď je ľahšie zastierať rozličnosti). To však neznamená, že neexistujú rómske komunity s diglosným rozložením jazykov.

Vo výklade dvojjazyčnosti rómskych komunít sa budem opierať v prvom rade o svoje výskumy a o odbornú literatúru. Vlastné výskumy som urobil v rokoch 2001 – 2002 v rómskej komunite mesta Dunajská Streda (kde sa hovorí juhocentrálnym variantom rómčiny) a roku 2002 v rómskej komunite osady Malý háj (kde sa používa severovlašský variant rómčiny). Respondenti prislúchajú dvom komunitám s odlišnou štruktúrou a odlišným sociálnym pozadím i jazykom: komunita rozprávajúca juhocentrálnym (ďalej JC) variantom rómčiny žije rozptýlene medzi maďarskou lokálnou majoritou, pričom komunita rozprávajúca severovlašským variantom rómči-

ny žije separovane v kompaktnej komunite. Popri vlastných výskumoch venujem pozornosť výskumom opísaným v prácach: *Jazyková asimilácia vo vlašských komunitách* a *Dimenzie jazykovej inakosti: Možnosti zachovania menšinových jazykov* (podrobnejšie pozri Bartha, 2007, s. 244 – 266; Pálmainé Orsós, 2007, s. 266 – 293). Prvý výskum sa týka obce Mánfa, druhý obcí Hodász a Kántorjánosi.¹

2.1. Špecifikácia funkcií

Azda najdôležitejšou vlastnosťou diglosie je funkčná *špecifikácia funkcií* medzi L-varietou a H-varietou (pozri Fasold, 1984, s. 52; Fishman, 1985; ale napríklad aj časti slovenskej alebo českej odbornej literatúry o dvojjazyčnosti Rómov, ktoré hovoria o diglosii – pozri bibliografiu). Pri funkčnom rozlišovaní používa dvojjazyčný hovoriaci jeden kód iba v situáciách X, druhý kód iba v situáciách Y. V diglosnej situácii rómčiny sa to realizuje nasledovne: H-varietu (v našom prípade maďarský a/alebo slovenský jazyk) charakterizuje používanie písaného jazyka – beletria, vedecká próza, publicistika – a formálne registre hovoreného jazyka; L-varietu (v našom prípade rómčina alebo beáščina) sa používa v neformálnych, najmä familiárnych doménach používania jazyka. Keďže H-varietu sa viaže na formálne situácie, jej používanie sa obmedzuje najmä na školské vyučovanie, štátnu a verejnú správu a na domény náboženstva, t. j. na situácie, v ktorých dominujú komunikáty založené na písaných textoch. Najdôležitejšou črtou funkčnej rozdielnosti diglosných jazykov je, že v diglosnej komunite neexistuje vrstva, ktorá by pravidelne používala H-varietu v každodenných kontaktoch (porov. Ferguson, 2004, s. 110; Fasold, 1984, s. 44).

Podoby formálnosti jazykových variet, ako aj viazanosť L a H-variet ku komunikačným situáciám v komunitách skúmaných v tejto štúdii je komplikovanejšia ako v modeli diglosie vytvorenom J. A. Fishmanom (a teda aj v porovnaní s tým, ako diglosiu Rómov predstavujú výskumníci). Azda najväčšou chybou tohto modelu je, že maďarčina/slovenčina a rómčina/beáščina sa vnímajú ako vysoké a nízke kódy. V maďarskej a slovenskej odbornej literatúre sa nehovorí o formálnosti rečových situácií, pričom rečové situácie diferencujú aj samotné H a L-variety. Formálnosť (resp. mieru formálnosti) rečovej situácie určujú zúčastňujúce sa osoby, téma a čas, teda je prirodzené, aby sa nízke variety používali vo formálnych situáciách a vysoké variety v neformálnych situáciách. V prvej situácii môžu byť ritualizované „rečové vzory“ používané v rozhovoroch s rómskym vajdom alebo s vysoko váženými členmi komunity, či pri rituálnych udalostiach (napr. sobáš, pohreb). Tieto situácie sa jednoznačne líšia od každodenných rečových situácií (nejde teda o samu varietu, lež o situácie, kde sa používa iný spôsob hovoru – ktorý sa môže realizovať napríklad výberom lexiky). Tento fakt majú hovoriaci zakódovaný vo svojej komunikačnej kompetencii, preto sa jazykovo (napríklad štýlom alebo používaním komunikačných formúl) prispôsobujú situácii.

¹ Obec Mánfa sa nachádza pri Pécsi na juhozápade Maďarska. Obec Hodász a Kántorjánosi sa nachádzajú na severovýchode Maďarska, približne 40 km od obce Nyíregyháza.

Používanie vysokej variety implikuje tri základné problémy. Vysoký kód je možné používať aj v neformálnych situáciách, napríklad v komunikácii s priateľmi z majoritnej skupiny (napr. v obchode), t. j. v neformálnych situáciách, kde ostatní zúčastnení nevedia po rómsky. Druhý problém sa týka trojjazyčných skupín, respektíve ich členov. V ich prípade sa s vysokou varietou stotožňujú obidva jazyky – maďarský aj slovenský. Trojjazyční ľudia sú si však vedomí možnosti a pravidiel používania oboch/všetkých troch kódov (napr. dunajskostredskí Rómovia, ktorí vedia po slovensky, sa rozprávajú so slovenskými úradníkmi po slovensky aj vtedy, keď vedia, že úradníci vedia aj po maďarsky – pretože od nich niečo chcú). Tretí problém sa týka formálnej špecifickosti kódov. Vysoký kód – maďarský jazyk – niektorých dunajskostredských Rómov sa diferencuje na viac registrov a štýlov. Zosilnenia formálnosti samotnej situácie sa pridrižava aj používanie jazyka: buď používaním rečových formúl alebo približovaním sa k štandardu maďarčiny. Vysoký kód – maďarský jazyk – v dunajskostredskej a malohájskej skupine sa stotožňuje s regionálnym variantom maďarčiny (spisovnú maďarčinu na Slovensku pozná len málo Rómov dunajskostredskej komunity). Vo fishmanovskom modeli však vysoký kód charakterizuje štandardizovanosť a kodifikovanosť.

Formálnosť-neformálnosť vysokého a nízkeho kódu nie sú také jednoduché, ako ich predstavujú výskumníci rómskeho jazyka v Maďarsku a na Slovensku. Na modelovanie jazykovej situácie v Dunajskej Strede a v Malom Háji je azda najvhodnejší Gumperzov model „dvojitej zahniezdenej diglosie“ (*double nested diglossia*), len v tomto prípade vysoký kód predstavujú dva rôzne jazyky.

1. graf: Model voľby jazyka malohájskych a dunajskostredských Rómov

formálne variety slovenčiny (priblíženie sa k spisovnej variete slovenského jazyka)	H	slovenčina
neformálne variety slovenčiny (štandard, subštandard, nárečové prvky)		
formálne variety maďarčiny (priblíženie sa k „spisovnej variete maďarského jazyka na Slovensku“)		maďarčina
neformálne variety maďarčiny (regionálna varietu maďarského jazyka používaná v Malom Háji a v Dunajskej Strede)		
formálne variety rómčiny (formálne komunikačné situácie)	L	rómčina
neformálne variety rómčiny (každodenná komunikácia)		

Funkčná rozdielnosť kódov v komunitách opísaných v tejto štúdii je prítomná v rozličnej miere. Jazyk, jeho používatelia, ako aj mimojazyková realita sa stále menia (môže sa zmeniť, zaniknúť aj diglosná situácia), a tak stav opísaný (Milenu Hübschmannovou či Zitou Régerovou) v sedemdesiatych rokoch dvadsiateho

storočia mohol byť diglosiou, ale jazyková situácia 21. storočia už nevyhovuje kritériám diglosie (a takisto z nediglosných komunit mohli vzniknúť diglosné).

Špecifikácia úloh vysokého a nízkeho kódu sa mení v závislosti od rôznych vlastností skupiny, ako napríklad od počtu a intenzity interetnických kontaktov. Nižšie uvedená tabuľka predstavuje špecifikáciu podľa formálnosti rečovej situácie v dunajskostredskej a malohájskej skupine Rómov.

1. tabuľka: Výber jazykov dunajskostredských a malohájskych Rómov

	rómcina		maďarčina		slovenčina	
	MH	DS	MH	DS	MH	DS
s rodičmi/so starými rodičmi	x	x		(x)		
s deťmi	x		(x)	x		
s manželkou/manželom	x	(x)		x		
s priateľmi	x	(x)	x	x		
s Rómami z Malého Hája*	x					
s inými Rómami	x	(x)		x		
s Nerómami z Malého Hája *	(x)		x			
so starostom obce			x	x		
v úrade			x	x		(x)
s kňazom			x	x		
v obchode			x	x		(x)
v reštaurácii			x	x		(x)
na pošte			x	x		
u lekára vo Vrakúni*			x		(x)	
u lekára v Dunajskej Strede			x	x	(x)	(x)
u lekára v Bratislave*					x	
na súde			x	x		x
na polícii			x	x		(x)
v škole	(x)		x	x		

(vysvetlivky: MH – Malý Háj, DS – Dunajská Streda, x – väčšinou, (x) – niekedy, * – otázka bola položená len v malohájskej skupine)

Z tabuľky vidieť rozdielnu úlohu rómciny v živote dvoch skupín, ktoré žijú približne v 10 km vzdialenosti od seba. Uzavretá skupina malohájskych Rómov rozpráva väčšinou po rómsky, slovenský jazyk ako vysoký kód je prítomný iba v niektorých doménach používania jazyka (zo skupiny po slovensky vedia len traja). Z jazykov okolia prináleží funkcia vysokého kódu len maďarskému jazyku. V jazykovom svete

tejto skupiny sa funkčná rozdielnosť kódov realizuje systematicky (diglosnú situáciu posilňuje osvojenie si vysokého kódu počas druhej socializácie, ako aj otvorená prestíž vysokého kódu): výber kódu medzi vysokou a nízkou varietou sa prispôbuje formálnym a neformálnym komunikačným situáciám.

Funkčná rozdielnosť kódov je odlišná v dunajskostredskej komunite: skupina jednoznačne identifikuje slovenský jazyk ako vysokú varietu (tento jav charakterizuje všetky menšiny na Slovensku) a vernakulárny jazyk, čo je u väčšiny – hlavne u mladších – regionálny variant maďarského jazyka, ako nízku varietu. Problém funkčnej rozdielnosti nízkej a vysokej variety/variet v prípade dunajskostredských Rómov nepredstavuje trojica jazykov rómčina – maďarčina – slovenčina (tak ako to nie je problémom ani v iných trojjazyčných skupinách), ale skôr jazyková zmena – v smere rómčina → maďarčina, ktorá charakterizuje značnú časť komunity (Pintér, 2004, s. 71 – 76), preto by v ich prípade bolo možné hovoriť o maďarsko–maďarskej diglosii alebo o maďarsko–slovenskej diglosii. Z tabuľky síce vidno, že komunita vo familiárnych situáciách používa aj rómčinu, ale domény (rodičia, starí rodičia, priatelia, iný Róm) ukazujú, že tento jazyk používajú najmä respondenti stredného a staršieho veku. O podobnej jazykovej zmene píše aj Csilla Barthová (2007) v kompaktnej skupine Rómov vo východnom Maďarsku: najviac mobilná vrstva skupiny (15–30 roční) čoraz menej používa rómčinu v rodine. Aj keď Cs. Barthová pripomína, že jej dáta viažuce sa na súvislosť medzi vekom a používaním/výberom jazyka nie sú vždy signifikantné, jej zistenia sú v každom prípade platné (ibid). Keďže respondenti môjho výskumu dunajskostredských Rómov štruktúrou nereprezentovali celú komunitu, výsledky výskumu ukazujú len tendencie.

Tabuľka ukazuje aj mieru používania jazykov: v prípade dunajskostredských Rómov neexistuje doména používania jazykov, kde by rozprávali len alebo väčšinou po rómsky. Iba v komunikácii s rodičmi a starými rodičmi je ešte rómčina dominantná: z tabuľky to nevidno, ale tieto dáta sa vzťahujú len na respondentov stredného a staršieho veku. Oproti Rómom z Malého Hája je u tejto skupiny dôležité postavenie slovenského jazyka: pre mladú generáciu po zmene jazykov sa slovenčina stala prestížnym jazykom, je jazykom, prostredníctvom ktorého je možné umiestniť sa na dobrom pracovisku (a tak zarábať viac peňazí a žiť lepšie). Dunajskostredskí Rómovia nevytvárajú kompaktnú skupinu, čoraz viac sa asimilujú do lokálnej väčšiny – do maďarského obyvateľstva. Popri jazykovej asimilácii si však zachovali aj výpožičky, interferencie z rómčiny, ale tieto markery majú u nich skôr emocionálnu či emblematickú než kognitívnu funkciu.

Na základe hore uvedeného možno povedať, že jednoznačná funkčná špecifickosť (t. j. výberu kódu) necharakterizuje všetky rómske skupiny na Slovensku a v Maďarsku. Rozdielnosť funkcií rómskeho, bežského jazyka a maďarčiny/slovenčiny je jednoznačná v zatvorených, viac separovaných skupinách. Špecifikácia funkcií sa neuskutočňuje len v tých skupinách, kde prebieha jazyková asimilácia. Nemožno zabudnúť ani na to, že funkčná špecifickosť je v úzkej spojitosti s prestížou, osvojovaním si jazykov a stabilitou jazykovej situácie.

2.2. Prestíž

V diglosnej situácii sa používanie vysokého a nízkeho kódu diferencuje tak, že vysoký kód sa používa v situáciách vyššie stojacich v systéme hodnôt spoločnosti a nízky kód sa používa vo familiárnych doménach. Pod prestížou sa rozumie také spoločenské uznanie, ktoré je jednoznačné aj pre vonkajšiu (širšiu) aj pre vnútornú (užšiu) spoločnosť. Stáva sa aj to, že si úzka spoločenská vrstva začne vážiť aj také veci, ktoré sú pre širšiu komunitu bezcenné alebo nezaujímavé. Aj preto pri výskume prestíže jazyka a/alebo jeho variet treba byť rozvážnym, lebo prestíž môže byť jednoznačná pre každého, teda otvorená (*overt prestige*), alebo len pre istú podskupinu zo širšieho spoločenstva, teda skrytá (*covert prestige*). V prípade jazykov o skrytej prestíži hovoríme vtedy, keď istý jazyk, varieta alebo gramatický variant je v širšom vnímaní menej cenený, ale v istých situáciách ukazuje väzbu s istou skupinou alebo spoločnosťou – má viacej emocionálnu než pragmatickú hodnotu. Je pritom dôležité, že hodnota a prestíž sa neviažu na jazyk (alebo varietu, či formu), ale skôr na skupinu, na používateľov jazyka (variety, formy).

Výskumníci, ktorí skúmajú diglosiu Rómov na Slovensku a v Maďarsku, zvyčajne nehovoria o prestíži vysokej či nízkej variety. V ich poňatí sa diglosia viaže len na funkčnú rozdielnosť v používaní jazykov. Pri výskume prestíže a prestížnych foriem treba vziať do úvahy aj to, že popri vysokej variete majú aj jednotlivé nízke variety vo vzájomnom porovnaní rôzne stupne prestíže. Keďže otvorená prestíž sa v prípade jazykov viaže zvyčajne k jazykom, ktorými sa dá ľahko finančne a spoločensky uplatniť, v Maďarsku a na Slovensku môžeme považovať za vysoké variety maďarský jazyk a slovenský jazyk.

V živote malohájskych Rómov je prestíž maďarského jazyka jednoznačná – osada žije v obklopení obcí a miest obývaných najmä obyvateľstvom maďarskej národnosti – zároveň je prestíž rómskeho jazyka takisto evidentná: dospelí členovia skupiny síce rozprávajú po maďarsky (je to jazyk komunikácie s okolím), no členovia osady sa medzi sebou rozprávajú vlašským dialektom rómskeho jazyka. Aj závery z výskumu o používaní jazykov, aj odpovede na otázky o užitočnosti a „kráse“ jazykov prinášajú to isté: každý respondent považoval za „krajšiu“ vernakulárnu rómčinu a za užitočnejší jazyk maďarčinu (túto otázku sme nepoložili v súvislosti so slovenským jazykom, len s jazykmi, s ktorými sa dostávajú každodenne do kontaktu). Členovia skupiny sú si síce vedomí dôležitosti slovenčiny, poznanie tohto jazyka však pre nich neznamená lepšie spoločenské uplatnenie, pretože vo svojom živote so širším životným prostredím stotožňujú okolité dediny a okresné mesto – Dunajskú Stredú – obývané prevažne obyvateľmi maďarskej národnosti. Je to paradoxné, ale v bežnom živote ich k používaniu slovenčiny vlastne nič nemotivuje (keď je potrebné rozprávať po slovensky, vyriešia to tlmočením).

Oproti tejto skupine dunajskostredskí Rómovia netvorí kompaktnú spoločenskú štruktúru, čo vidno i na ich používaní jazyka: mladší stále menej používajú rómčinu. V prípade strednej a najmladšej generácie ide o vedomých používateľov jazy-

ka, na dosiahnutie cieľa používajú slovenčinu i v maďarskom jazykovom prostredí. Slovo „vedomý“ používam zámerne, pretože tí dunajskostredskí Rómovia, ktorí rozprávajú po slovensky, podnecujú komunikáciu po slovensky tam, kde vedia, že partner – administratívny pracovník, lekár, predavač atď. – je Slovak, a vedia, že slovenčinou ľahšie dosiahnu svoj cieľ (aj keď vedia, že partner rozumie alebo rozpráva po maďarsky). Vidno teda, že pre niektorých je aj slovenčina prestížnym jazykom. Na druhej strane však rómčina nemá takú mieru prestíže ako u Rómov z Malého Hája. Aj keď spomedzi dunajskostredských Rómov rozprávajú po rómsky už iba starší, každý respondent výskumu považoval za dôležité, aby sa jeho dieťa učilo aj po rómsky – vlastný, JC variant rómčiny je pre nich stále jazykom súdržnosti.

Podľa Csilly Barthovej v komunite Rómov obcí Hodász a Kántorjánosi má maďarčina väčšiu prestíž, avšak v týchto komunitách majú dialekty cerharčina a lovárčina väčšiu úlohu ako JC rómčina v prípade Dunajskostredčanov (Bartha, 2007, s. 254). V oboch skupinách sa jednoznačne odlišujú funkcie vernakulárneho jazyka a jazyka majoritnej spoločnosti: rómčina je jazykom familiárnych domén, pričom komunikácia s majoritnou spoločnosťou Maďarov prebieha výlučne v maďarčine. Rozširovanie funkcií maďarčiny sleduje praktické ciele, prestíž rómčiny sa viaže predovšetkým na vyjadrenie skupinovej identity a na emocionálnu rovinu. To dokazujú aj výsledky výskumu o dôležitosti rómčiny. V obciach výskumu Rómovia spájali dôležitosť rómčiny s nasledujúcimi kategóriami: starootcovské dedičstvo, jazyk predkov, vnútorný svet Cigánov, materinský jazyk ako právo, komunikácia s ostatnými, rómske zvyky, krása jazyka, podmienka skupinovej príslušnosti (Bartha, 2007, s. 261). Spomenuté kategórie znamenajú pre členov rómskej komunity znak viazanosti k danej skupine.

Rozdiel v prestíži vysokého a nízkeho kódu je podobný aj v prípade Beášov obce Mánfa. Vernakulárnu beáštinu používajú vo familiárnych doménach, pričom maďarský jazyk používajú v interetnickej komunikácii. Z výsledkov výskumu Anny Pálmainé (Pálmainé Orsós, 2007b) vidno aj to, že lokálna rómska komunita má kladný vzťah k vernakulárnej beáštime, ba v doménach vnútroskupinovej komunikácie má beáštime väčšiu hodnotu ako jazyk okolia – maďarčina (Pálmainé Orsós, op. cit., s. 274 – 275, s. 285).

V živote rómskych komunít v Maďarsku a na Slovensku má z praktického hľadiska maďarčina a slovenčina dôležitejšiu úlohu ako rómčina či beáštime. Je to kvôli súčasnej jazykovej situácii, kde sú maďarčina a slovenčina dominantné jazyky. Túto situáciu, závislosť od majoritnej spoločnosti, poznajú aj členovia najmenších rómskych komunít. Vedia, že v súčasnosti pomocou vernakulárnej rómčiny či beáštiny nedokážu uživiť rodinu. Keď sa lepšie pozrieme na rozdiely v prestíži kódov, vidíme, že rómske spoločenstvá považujú vernakulárny nízky kód za veľmi dôležitý. Skrytá prestíž rómčiny – t. j. nízkeho kódu – je teda v skutočnosti ani nie taká skrytá, pretože v rómskej komunite môže byť práve rómčina znakom rómskej identity alebo znakom skupinovej príslušnosti. Zdá sa, že v uzavretej komunite je prestíž rómčiny silnejšia, v otvorených komunitách prestíž závisí od miery asimilácie. K presnejším

poznatkom o prestíži rómskeho jazyka v bilingválnych spoločenstvách by bolo potrebné urobiť viac výskumov, a to na reprezentatívnej vzorke.

V rómskych lokálnych komunitách skúmaných v tejto štúdií má aj nízky kód aj vysoký kód svoju prestíž. Nie je preto správne hovoriť o tom, že rómčina alebo beáščina ako nízke kódy majú nízky stupeň prestíže. Síce v komunitách môjho výskumu mal vysoký kód väčšiu prestíž, v iných spoločenstvách – napr. v istých komunitách v Sedmohradsku – nie je určenie prestížneho jazyka vždy jednoduché a závisí aj od rečovej situácie. Existujú aj také komunikačné situácie, kde vysoký kód má nižšiu prestíž (napríklad vo vnútrogrupinovej komunikácii).

2.3 Osvojovanie si jazykov

Pri modelovaní osvojovania si jazykov stredoeurópskych bilingválnych detí rómskych komunít je zdanlivo ľahké vysloviť názor, že rómske deti si osvojujú jazyk majoritnej spoločnosti – vysoký kód – len v druhej jazykovej socializácii v škole, pričom prvotná jazyková socializácia prebieha vo vernakulárnom jazyku lokálnej komunity – nízkom kóde (napr. Réger, 1979, s. 61; 1988, s. 172; Hübschmannová, 1979, s. 40).

Takéto poňatie však príliš zovšeobecňuje, pretože poznanie a osvojovanie si jazykov je rozdielne v jednotlivých lokálnych komunitách, ba môže byť rozdielne aj v rámci jednej komunity. Spôsob a čas osvojenia si vysokého a nízkého kódu závisí predovšetkým od samotnej skupiny, od jej sociálnej štruktúry, od vnútrogrupinových a medzigrupinových kontaktov. Tieto faktory však nie sú jednotné ani v skupinách môjho výskumu. Už na konci 80. rokov Zita Régerová upozornila na to, že nie každé rómske dieťa začne základnú školskú výučbu bez toho, aby nemalo aktívnu či pasívnu kompetenciu v maďarskom jazyku. Dôvody šírenia sa maďarčiny videla najmä v zanechaní tradičného rómskeho životného štýlu a v zániku izolácie rómskych spoločenstiev (Réger, 1988, s. 172). Keďže na osvojenie si jazyka/jazykov v detstve vplýva najmä jazyk užšej skupiny (dieťa si teda jazyk voľne nevyberá), prvý jazyk rómskych detí na Slovensku a v Maďarsku závisí od koherencie skupiny a od intenzity intergrupinových vzťahov. Na základe mojich výskumov sa ukazuje, že deti uzavretých a/alebo separovaných skupín, ktoré si ešte zachovali rómske tradície (napr. tance, spevy, jedlá, vzťah k Bohu, tradičné remeslá), sa socializujú vo vernakulárnom rómskom jazyku alebo beáščine. V závislosti od miery uzavretosti konkrétneho spoločenstva si deti popri osvojení jazyka komunity môžu paralelne osvojiť aj jazyk/jazyky širšieho prostredia, teda v našom prípade maďarčinu a/alebo slovenčinu.

Podľa J. A. Fishmana (ako aj podľa Fergusona) bilingválni ľudia v diglosnej situácii lepšie ovládajú nízky kód než vysoký, čo je vlastne prirodzený dôsledok rozdielu vyplývajúceho z osvojenia si a naučenia sa jazykov (Ferguson, 2004, s. 105; Fishman, 1985, s. 43). Tie tvrdenia, podľa ktorých sú v rómskych a beášskych komunitách na Slovensku a v Maďarsku rómčina a beáščina silnejšie ako maďarský a/alebo slovenský jazyk, nie sú vždy pravdivé. Takéto zovšeobecnenie nemožno uplatniť ani v skupinách môjho výskumu a v skupinách opísaných v literatúre. Dunajsko-

stredskí Rómovia rozprávajú lepšie po maďarsky ako po rómsky: JC varietu rómčiny ovládajú už len starší, ale podľa ich priznania aj oni už zabúdajú, pretože „*už niet s kým normálne sa rozprávať po rómsky*“ (v tom asi hrá úlohu aj imobilita skupiny a prebiehajúca jazyková zmena). Nedostatok možností rozprávať po rómsky a nedostatok praxe v rómčine v jazykovo asimilovaných komunitách spôsobuje jazykovú atríciu rómčiny a beáštiny a napokon jazykovú zmenu. Jazyková situácia je veľmi rôznorodá. Na pochopenie (jazykovej) asimilácie maďarských či slovenských Rómov treba vedieť viac o demografických, sociálnych, jazykových faktoroch, na to však treba uskutočniť viac výskumov. Jedno je však isté: asimilácia Rómov na Slovensku a v Maďarsku nie je výsledkom najnovšej doby.

Oproti dunajskostredskej skupine odlišná je situácia u separovane žijúcich malohájskych Rómov, kde žijú Rómovia, ktorí sú dominantní v rómčine. V jazykovom repertoári skupiny je rómčina silnejším jazykom. U prevažnej väčšiny dominuje v dennej rečovej praxi rómčina – aj to ukazuje, že ide o zavretú skupinu –, avšak s užším okolím sa rozprávajú po maďarsky (Pintér – Menyhárt, 2005, s. 80; Menyhárt – Pintér, 2007, s. 300). Vzťah medzi znalosťou vysokého a nízkeho kódu a medzi spoločenským postavením skupiny dokazuje aj fakt, že v tých obciach, kde Rómovia netvorí súdržnú skupinu, zrýchlila sa i asimilácia: ako príklad možno uviesť Rómov žijúcich na južnom a západnom Slovensku a v českých mestách² (Elšík, 2003, s. 44). Pri určení miery znalosti jazykov narážame na problém, že bilingválni respondenti hodnotia ovládanie jazykov subjektívne, t. j. svoju kompetenciu v jednom či druhom jazyku podhodnocujú alebo nadhodnocujú. Moje výskumy a výskumy, na ktoré sa v tejto štúdii odvolávam, boli založené na objektívnych vedeckých pozorovaniach, ako aj na subjektívnom hodnotení respondentov.

O žiadnom cielenom výskume znalosti jazykov Rómov používajúcich JC varietu rómčiny som nepočul, doteraz som sa stretol s údajmi o znalosti jazykov len v rámci iného – hlavne sociologického výskumu. Tieto výskumy svedčia o jazykovej asimilácii Rómov (Szalai, 2007, s. 37 – 39, 43). Podľa niektorých výskumníkov Rómovia rozprávajúci JC varietami rómčiny žijú v Maďarsku už len v niektorých obciach – predovšetkým v samosprávnom kraji Nógrád, v okolí Budapešti v obciach Csobánka a Pilis a v malom počte v samosprávnom kraji Baranya v obci Versend. Najviac z nich žije na južnom Slovensku (Elšík et al., 1999, s. 284–286; Elšík, 2007, s. 261–262; Hübschmannová–Bubeník, 1997, s. 135). Kompetencia v maďarskom jazyku a v beáštiny, ako aj zmena jazykov Beášov v Maďarsku môžu byť rozličné aj v jednotlivých skupinách. Znalosť kódov a s tým súvisiaca zmena jazykov je často diferencovaná aj v rámci jednej skupiny (súvisí to predovšetkým so štruktúrou a s generačným členením skupiny). Beáši z Mánfy, podobne ako dunajskostredskí Rómovia, používajú čoraz častejšie vysoký kód (t. j. maďarčinu). Podľa Anny Pálmainé je v skupine všeobecne platné, že vernakulárny jazyk používajú zväčša už len starí, mladší používajú jazyk okolia – maďarčinu. Je však dôležité, že zmena jazyka

² Je však pravdou, že v niektorých komunitách je rómčina celkom vitálna.

neznamená zmenu či stratu identity (Pálmainé Orsós, 2007b, s. 288 – 291). Materinský jazyk je len jedným faktorom etnickej identity. V skupinách Rómov Csilly Barthovej sa ukazujú podobné fakty: v dvoch skúmaných komunitách do istej miery síce každý pozná aj nízky aj vysoký kód, no hovoriaci reprezentujú rozličné typy a stupne individuálnej dvojjazyčnosti (Bartha, 2007, s. 259).

Fishmanove tézy o osvojení si jazyka sú bližšie k situácii v Maďarsku a na Slovensku ako myšlienky o miere jazykovej znalosti. V skupinách mojej štúdie je skoro všeobecne platné – až na výnimku dunajskostredských Rómov –, že značná časť komunít sa jazykovo socializuje vo vernakulárnom rómskom jazyku alebo v beášti-ne. Vo Fishmanovom chápaní v systéme osvojenia si jazykov vysoký kód znamená „jazyk vysokej kultúry“ a jeho osvojenie je obmedzené len na školské vyučovanie. V našom prípade je však vysoký kód oveľa rozšírenejší. Je pravda, že časť skupín si osvojuje nízky kód ako materinský jazyk (je to tak v Malom Háji, ako aj v komunitách, ktoré skúmali Bartha, Réger, Pálmainé Orsós, Hübschmannová a Elšík), pričom však paralelne alebo o pár rokov neskoršie si osvojujú aj vysoký kód, a to od okolia. Školské osvojenie si vysokého kódu síce existuje dodnes, ale podľa odbornej literatúry a podľa mojich skúseností stáva sa to čoraz menej: čím je skupina zavretejšia a separovanejšia, tým je pravdepodobnejšie, že vysoký kód si deti osvoja len v škole a naopak, s rastúcou mierou otvorenosti spoločnosti vzrastá aj miera osvojovania vysokého kódu v mimoškolskej komunikácii.

Zdá sa, že osvojenie si nízkeho a vysokého kódu, ako aj miera znalosti jazykov nie sú také schematické, ako sa to podáva v literatúre zaoberajúcej sa rómskym obyvateľstvom Maďarska a Slovenska. Je pravdepodobnejšie, že medzi jednotlivými skupinami Rómov je v tomto smere značný rozdiel: rozdiely môžu vyplývať zo sociálneho zariadenia skupiny, ako aj od úlohy druhého jazyka v skupine.

2.4 Štandardizovanosť

Pri diglosii rómskej menšiny sa maďarská ani slovenská literatúra nezaobera vypracovanosťou kódov a mierou ich štandardizovanosti (aj keď to v tomto prípade kvôli rozmanitosti dialektov nie je ľahké). Hoci sa táto otázka u J. A. Fishmana *expressis verbis* neobjavuje, je dôležité poznamenať, že v klasickej diglosii je v miere štandardizovanosti oboch kódov značný rozdiel – popri vypracovanom vysokom kóde stojí nízky kód na nižšom stupni štandardizovanosti (Fasold, 1984, s. 44). Vypracovanosť vysokého kódu je založená na jeho vysokom stupni štandardizovanosti³ a kodifikovanos-

³ O štandardizovanej variete hovoríme v tom prípade, keď je daná varieta v geografickom a sociálnom zmysle nečlenená, t. j. je varietou, ktorá stojí nad ostatnými dialektmi a sociolektmi – buď ju používa celé rečové spoločenstvo, alebo jej aspoň priznáva „nadradenosť“. Jej „povýšenie“ môže prebiehať spontánne, teda keď si spoločenstvo samo vyberie varietu, ktorej znalosť a používanie pokladá za povinné: tento proces sa nazýva *štandardizovaním sa* variety. Keď sa výber variety neuskutočňuje prostredníctvom spoločenstva, t. j. keď „povznesenie“ je riadené centrálnym orgánom – je plánované –, hovoríme o *štandardizovaní* variety. Pri oboch procesoch sa kodifikuje „konečná forma“ variety, jej normy sú zachytené v rôznych príručkách (slovníkoch, gramatikách, pravidlách pravopisu atď.). Kodifikácia je len jedným, avšak veľmi dôrazným momentom štandardizovania, ktoré sa týka hlavne písanej formy jazyka

ti: je to dávno študovaný jazyk (alebo varieta), opis jeho systému a pravopisu zachytáva mnoho príručiek. Oproti tomu miera štandardizovanosti nízkeho kódu je oveľa nižšia a spravidla ho charakterizuje nekodifikovanosť (Ferguson, 2003).

V prípade maďarského a slovenského jazyka je ich vypracovanosť jednoznačná. Spisovnú varietu oboch jazykov opisuje mnoho príručiek i gramatík – medzi nimi aj diela kodifikované Maďarskou či Slovenskou akadémiou vied. Jednotná a zjednocujúca norma spisovnej variety je platná na každej rovine jazyka aj na rovine grafém a pravopisu.

Aj nízky kód slovenských a maďarských Rómov, teda rómčina a beášťina, je opísaný v gramatikách, ale tie nemajú takú normatívnu silu ako akademické gramatiky. Za modernými gramatikami vysokého kódu stojí inštitucionálna podpora, čo v prípade gramatík nízkeho kódu necítiť – je to predovšetkým vec moci. Pri štandardizovanosti rómčiny a beášťiny treba vziať do úvahy aj ich nárečovú rôznorodosť a rozličné miery štandardizovanosti jednotlivých dialektov.

Obidva kódy majú teda gramatiky, ale vypracovanosť kódov, ako aj počet domén používania jazykov a počet registrov sa výrazne líšia: nízky kód nemožno použiť vo všetkých doménach vysokého kódu, ako napríklad v štátnej správe, administratíve. To však neznamená, že nízky kód by bol horší a vysoký kód lepší. Jazykovým plánovaním, finančnou a morálnou podporou sa môže používateľnosť jazyka rozšíriť (ako to ukazujú viaceré európskych príkladov).

Je zrejme, že štandardizovanosť vysokého a nízkeho kódu u Rómov v Maďarsku a na Slovensku sa nepodobá situácii, ktorú predstavili Ch. A. Ferguson, J. A. Fishman a iní bádatelia diglosie. Rozdiel medzi mierou štandardizovanosti oboch kódov rómčiny síce existuje, ale nie je až taký veľký ako v klasických prípadoch diglosie.

2.5 Stabilita

Stabilitu v diglosnej situácii podčiarkol už Ch. A. Ferguson, podľa ktorého stabilita diglosie môže pretrvať viac než sto alebo tisíc rokov (Ferguson, 2004, s. 106). O otázke stability vyslovil podobný názor aj J. A. Fishman, podľa ktorého diglosná situácia musí pretrvávajúť minimálne cez tri generácie, pričom funkcie jednotlivých kódov zostanú nezmenené (Fishman, 1985, s. 39, 1967, s. 29 – 30). Dlhodobá stabilita je podľa J. A. Fishmana dôsledkom *funkčnej rozdielnosti*. Aj keď je stabilita jedným zo základných prvkov diglosie, netrvá navždy. Dôvodom jej zániku môže byť napríklad štátne vzdelávanie, ktoré vnucovaním vysokého kódu pomáha zmene dominancie a koniec koncov i zmene jazyka.

Pri poznaní jazykovej situácie Rómov v Maďarsku a na Slovensku pokladám za pravdepodobné, že diglosia vysokého a nízkeho kódu Rómov nie je stabilná. Jednak rozšírenie domén používania beášťiny a rómskeho jazyka, jednak štatistiky, ako i jazykové zmeny opísané v odbornej literatúre svedčia o tom, že jazyková situácia Rómov v oboch štátoch **nie je jednoznačne stabilná**.

(nepochybne však môže byť kodifikovaná aj hovorená podoba jazyka – ako je kodifikovaná napríklad aj výslovnosť slovenského jazyka; Ábel Král: *Pravidlá slovenskej výslovnosti*, 1984).

Stabilná jazyková situácia, ktorá je základným znakom diglose, nie je všeobecne platná vo všetkých rómskych spoločnostiach Maďarska a Slovenska. Napriek tomu, že nebol urobený výskum o používaní jazyka celého rómskeho spoločenstva ani v jednom spomenutom štáte, zdá sa, že o stabilnej jazykovej situácii nemôžeme hovoriť predovšetkým u mladšej generácie nekompaktných komunít.

3. Diglosia, či funkčný bilingvismus?

Keďže dvojjazyčnosť slovenských a maďarských Rómov vznikla v kontakte dvoch samostatných jazykov, na tento vzťah možno uplatniť predovšetkým Fishmanovo rozšírené chápanie diglosie. O predstavených komunitách, ako aj o iných rómskych komunitách Maďarska a Slovenska, však nemôžeme jednoznačne vyhlásiť, že sú pre ne platné všetky kritéria Fishmanovej diglosie. Sme bližšie k pravde, ak hovoríme, že len isté vlastnosti Fishmanovej diglosie existujú v používaní jazyka skupín výskumu a pravdepodobne aj v ostatných skupinách regiónu. Potom však vystupuje otázka, či možno hovoriť všeobecne o diglosii vtedy, keď sú platné len niektoré jej vlastnosti (touto otázkou sa v štúdiu o diglosii zaoberá podrobnejšie i Fasold, 1984).

Rozdiely v jednotlivých skupinách nevyplývajú z rozdielu ich jazykov alebo dialektov, skôr z rozdielneho spoločenského zaradenia, postavenia a z rozdielnych interetnických vzťahov skupín. Hoci isté vlastnosti diglosie boli v skupinách môjho výskumu prítomné, nemožno jednoznačne hovoriť o diglosii týchto spoločenstiev. Ak sa hovorí o diglosii tej alebo inej skupiny, bolo by potrebné aj spresniť typ diglosie.

Po výskume používania jazyka niektorých rómskych skupín Maďarska a Slovenska tu možno hovoriť o nasledovnej jazykovej situácii: výskumníkmi najviac spomínaný jav – funkčná rozdielnosť či špecifickosť kódov – je prítomný v používaní jazykov skúmaných skupín, no bolo by príliš odvážne hovoriť, že to platí pre všetky rómske skupiny či komunity. Používanie jazykov (ako aj výber kódov) je predovšetkým spoločensky podmienené, a tak i prítomnosť dvojjazyčnosti závisí hlavne od sociálneho zaradenia (a iných mimojazykových faktorov) viacjazyčnej skupiny. Asimilačné tendencie (lokálnej) majoritnej spoločnosti v istých prípadoch vedú k zániku dvojjazyčnosti. Týka sa to najmä tých nekompaktných spoločenstiev, kde sú vnútrospoločenské väzby slabé.⁴ Existenciu (či práve neexistenciu) funkčnej rozdielnosti kódov ovplyvňuje aj jazyková atrícia u mladej generácie, ktorá predstavuje všeobecnú tendenciu bez ohľadu na skupinovú či inú príslušnosť (situácia je iná u vlašských Rómov, kde je medzigeneračná komunikácia vo vernakulárnom jazyku každodenná). Popri tejto tendencii ešte v skúmaných skupinách stále cítiť rozdielnosť kódov na rovine formálnosť – neformálnosť, ako aj používanie rôznych jazykov vo familiárnych a verejných doménach. Ale používanie rómčiny či beáštiny v neformálnych doménach nie je v skúmaných komunitách rovnaké: miera intenzity sa mení v závislosti od toho, či sa vernakulárny

⁴ Jazyková situácia Rómov je však zložitejšia: síce je vo všeobecnosti horeuvedené pravdou, ale aby došlo k jazykovej zmene, či k zmene jazykovej dominancie, musí dôjsť aj k zmene iných, napr. demografických, sociálnych faktorov.

jazyk používa v uzavretej skupine (t. j. v skupine, ktorej členovia sa nestýkajú s členmi iného spoločenstva) alebo v otvorenej skupine (t. j. v skupine, ktorej členovia sa pravidelne stýkajú s Nerómami či s Rómami inej skupiny) komunity. Používanie jazyka dvojazyčných Rómov nemôžeme zúžiť tak, aby sme si predstavili vernakulárny jazyk (v diglosnej situácii označovaný ako nízky kód) ako jazyk, ktorého používanie charakterizuje len neformálne domény.

Funkčná rozdielnosť, jav, ktorý bol u J. A. Fishmana základom diglosie, charakterizuje používanie jazykov Rómov čoraz menej. Netreba však zabudnúť ani na Fishmanovu neskoršiu myšlienku, podľa ktorej existencia všetkých javov diglosie naraz v jednom časovom odseku je len veľmi idealizovaný stav (Fishman, 1985, s. 43).

Pri opise dvojazyčnosti Rómov potrebujeme viac faktov najmä z oblasti spoločenských charakteristík používateľov jazyka, o ich histórii, používaní jazykov, ako aj o politických pomeroch vplyvujúcich na používanie jazyka. V prípade istých skupín vzťah medzi dvomi jazykmi môže byť diglosiou a v prípade iných skupín je predstaviteľná aj iná forma dvojazyčnosti.

Výskumníci, ktorí bez hlbšieho výskumu hovoria o diglosii Rómov, by sa mali pridržať Fishmanovej myšlienky, podľa ktorej nesmieme pokladať každý „etnokultúrny problém“ (v našom prípade problém používania viacerých jazykov) za diglosiu: na to, aby sme mohli hovoriť o diglosii, musia byť isté podmienky splnené (Fishman, 1985, s. 53).

Bibliografia

BARTHA, Csilla: Nyelvcseré két magyarországi oláh cigány közösségben – „A régiék a régi cigányt beszélik, mi már kavarjuk” [Zmena jazykov v dvoch komunitách vlašských Rómov – „Stari hovoria starou cigánčinou, mi už len miešame“]. In: Cigány nyelvek és közösségek a Kárpát-medencében [Cigánske jazyky a spoločnosti v Karpatskej kotline]. Ed. C. Bartha. Budapešť: Nemzeti Tankönyvkiadó 2007, s. 244 – 266.

BOŘKOVCOVÁ, Máša: Romský etnolekt češtiny. Případová studie. Praha: Signeta 2006.

ELŠÍK, Viktor: Interdialect Contact of Czech (and Slovak) Romani Varieties. In: *International Journal of the Sociology of Language*, 2003, roč. 162, s. 41 – 62.

ELŠÍK, Viktor: Grammatical Borrowing in Hungarian Rumungro. In: *Grammatical Borrowing in Cross-linguistic Perspective (Empirical Approaches to Language Typology, 38.)*. Ed. Y. Matras – J. Saka. Berlin: Mouton de Gruyter 2007, s. 261 – 282.

ELŠÍK, Viktor – HÜBSCHMANNOVÁ, Milena – ŠEBKOVÁ, Hana: The Southern Central (ahi-imperfect) Romani dialects of Slovakia and Northern Hungary. In: *Die Sprache der Roma. Perspektiven der Romani-Forschung in Österreich im interdisziplinären und internationalen Kontext*. Ed. D. Halwachs – F. Menz. Klagenfurt: Drava Verlag 1999, s. 277 – 390.

FASOLD, Ralph: Diglossia. In: *The Sociolinguistics of Society*. Oxford: Blackwell, 1984, s. 34 – 60.

FERGUSON, Charles A.: Diglossia. In: *Antológia bilingvizmu*. Zost. J. Štefánik. Bratislava: Academic Electronic Press 2003, s. 101 – 114. (podľa FERGUSON, Charles A.: Diglossia. In *Word*, 1959, roč. 15, s. 325 – 340 – preklad V. Krupa).

FISHMAN, Joshua A.: Bilingualism with or without Diglossia; Diglossia with or without Bilingualism. In: *Journal of Social Issues*, 1967, roč. 23, č. 2, s. 29 – 38.

FISHMAN, Joshua A.: Bilingualism and Biculturalism as Individual and as Societal Phenomena. In: *The Rise and Fall of the Ethnic Revival: Perspectives on Language and Ethnicity*. Ed. J. A. Fishman. Berlin & New York: Mouton 1985, s. 39 – 56.

HÜBSCHMANNOVÁ, Milena: Bilingualism among the Slovak Rom. In: *International Journal of the Sociology of Language*, 1979, roč. 5, č. 19, s. 33 – 49.

HÜBSCHMANNOVÁ, Milena – BUBENIK, Vít: Causatives in Slovak and Hungarian Romani. In: *The Typology and Dialectology of Romani*. Ed. Y. Matras et al. Amsterdam: John Benjamins 1997, s. 133 – 146.

KEMÉNY, István: A magyarországi cigányság szerkezete a nyelvi változások tükrében [Štruktúra cigánskej spoločnosti v Maďarsku v zrkadle jazykových zmien]. In: *Regio*, 1999, č. 1, s. 3 – 14.

KEMÉNY, István – JANKY, Béla: A 2003. évi cigány felmérésről [O výskume Cigánov v roku 2003]. In: *A magyarországi cigány népesség helyzete a 21. század elején [Stav Cigánov v Maďarsku na začiatku 21. storočia]*. Ed. E. Kállai. Budapest: MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet 2003, s. 7 – 27.

KLOSS, Heinz: O „diglossii“. In: *Antológia bilingvizmu*. Zost. J. Štefánik. Bratislava: Academic Electronic Press 2003, s. 129 – 138. (podľa KLOSS, Heinz: Über Diglossie. In: *Deutsche Sprache*, 1976, č. 4, s. 313 – 323 – preklad M. Palcútová).

KRÁL, Ábel: *Pravidlá slovenskej výslovnosti*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1984.

MENYHÁRT, József – PINTÉR, Tibor M.: Nyelvek és lehetőségeik Malomhelyen [Jazyky a ich možnosti v Malom Háji]. In: *Cigány nyelvek és közösségek a Kárpát-medencében [Cigánske jazyky a spoločnosti v Karpatskej kotline]*. Ed. C. Bartha. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó 2007, s. 293 – 307.

PÁLMAINÉ ORSÓS, Anna: A beás nyelv Magyarországon [Beáščina v Maďarsku]. In: *Cigány nyelvek és közösségek a Kárpát-medencében [Cigánske jazyky a spoločnosti v Karpatskej kotline]*. Ed. C. Bartha. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó 2007a, s. 52 – 71.

PÁLMAINÉ ORSÓS, Anna: A beás nyelv megőrzésének lehetőségei [Možnosti zachovania beáštiny]. In: *Cigány nyelvek és közösségek a Kárpát-medencében [Cigánske jazyky a spoločnosti v Karpatskej kotline]*. Ed. C. Bartha. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó 2007b, s. 266 – 293.

PINTÉR, Tibor: Kisebbség és nyelvhasználat [Menšina a používanie jazyka]. In: *Tanulmányok a kétnyelvűségéről II. [Štúdie o bilingvizme]*. Ed. I. Lanstyák – J. Menyhárt. Bratislava: Kalligram 2004, s. 52 – 93.

PINTÉR, Tibor – MENYHÁRT, József: Bilingvizmus v Malom Háji alebo jazyková situácia v rómskej komunite na Južnom Slovensku. In: *Individuálny a spoločenský bilingvizmus*. Zborník príspevkov z II. medzinárodného kolokvia o bilingvizme konaného 10. a 11. júna 2004 na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave. Ed. J. Štefánik. Bratislava: Univerzita Komenského 2005, s. 77 – 83.

RÉGER, Zita: Bilingual Gypsy Children in Hungary: Explorations in 'Natural' Second-language Acquisition at an Early Age. In: *International Journal of the Sociology of Language*, 1979, roč. 111, č. 1, s. 59 – 82.

RÉGER, Zita: A cigány nyelv: kutatások és vitapontok [Cigánsky jazyk: výskumy a diskusné body]. In: *Műhelymunkák a nyelvészet és társudományai köréből. [Práce z jazykovedy a spoločenských vied]*, 1988, č. 4., s. 155 – 178.

SHIFFMAN, Harold F.: Diglossia as a Sociolinguistic Situation. In: *The Handbook of Sociolinguistics*. Ed. F. Coulmas. Oxford: Blackwell 1997, s. 204 – 215.

SZALAI, Andrea: Egységesség? Változatosság? A cigány kisebbség és a nyelvi sokféleség [Jednotnosť? Rozmanitosť? Cigánska menšina a jazyková rôznorodosť]. In: *Cigány nyelvek és közösségek a Kárpát-medencében [Cigánske jazyky a spoločnosti v Karpatskej kotline]*. Ed. C. Bartha. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó 2007, s. 20 – 52.

SLOVAK MULTEXT-EAST MORPHOLOGY TAGSET

RADOVAN GARABÍK

L. Štúr Institute of Linguistics, Slovak Academy of Sciences, Bratislava

GARABÍK, Radovan: Slovak MULTEXT-East Morphology Tagset. *Jazykovedný časopis*, 2011, Vol. 62, No. 1, pp. 19 – 39. (Bratislava)

The article presents in short, concise form the The MULTEXT-East morphology tagset as specified for the Slovak language, in the form of MULTEXT-East V3 tables, following the description of other languages present in the MULTEXT-East project. The reasoning behind some of the design choices is explained; the tagset has been influenced by other MULTEXT-East languages and by the morphosyntactic tagset used in the Slovak National Corpus.

Acknowledgements

This morphosyntactic tagset has been inspired by the Czech language specification, created by Vladimír Petkevič, with the use of Slovak morphosyntactic classification developed by the Slovak National Corpus staff.

Introduction

The wide deployment of (big) language corpora is an indispensable resource for many different kinds of linguistic research and NLP (Neuro Linguistic Programming) tools development. While the ability to search in the corpus texts is valuable by itself, an intrinsic value of a corpus can be greatly increased by adding different kinds of linguistic annotation. Some of the commonly used annotations are part-of-speech (POS) tagging, lemmatisation and morphological annotation. Lemmatisation refers to finding a basic form of a (inflected) word, called *lemma* – this is especially useful in all kinds of lexical queries, since the users do not need to concern themselves with various word forms, but concentrate on the lexemes. Part of speech tagging assigns each words in the corpus a corresponding part of speech. Lemmatisation together with POS tagging is quite powerful and sufficient level of annotation for the English language corpora, because the part of speech and lemma contain almost all the information about the word form – what little morphology English has can be almost unambiguously seen from the lemma/word-form relationship.

Working with languages with rich inflectional morphology (such as Slovak) often requires more detailed information about word's grammar categories (such as

case, number, tense, degree, gender etc.). Morphological annotation then refers to the process and results of assigning each word such information. Two important issues arise: first, we should efficiently encode the information in a human readable form indexable by corpus processing tools (typically as a short text string), and second, we should analyse and describe the morphology/grammar categories in a sufficiently unambiguous way to make a possibility for an automatic annotation. Such an analysis usually conflates POS tagging and morphology annotation – in order to arrive at the morphological categories, we must also find out the word’s POS, and it is more convenient to treat the POS as just one of the categories. The set of all the tags used to describe grammar information is called a *tagset*. Such analyses usually arise from traditional grammar descriptions – however, as it turns out, traditional grammars often pose serious problems for rigorous algorithmic description. The line between syntax and morphology (and sometimes semantics) is necessarily blurred, with traditional POS description often being dependent on syntactical features or even meaning of the word in question, some of the grammar categories are unnecessarily complicated and fine grained (and automatic tagging would not achieve any reasonable precision without very difficult and elaborate setup), Traditional grammars often deal only with high level literary language, omitting “less valued” style, in prescriptivism environments, some of the grammar categories are deliberately left out or frowned upon, despite their common presence in the real language corpora. Therefore, arriving at the morphological tagset for a given language is a nontrivial task, and allowances must be made for features in conflict or neglecting traditional grammars. Often, some of the syntactical information will be present in such a description (e.g. dealing with POS that – usually – do not have morphology, such as particles, conjunctions, prepositions etc.), and we use the term *morphosyntactic annotation* for such an analysis.

At the Slovak National Corpus Department of the L. Štúr Institute of Linguistics, the (Slovak language) texts in the corpora automatically lemmatised and morphosyntactically tagged. The tagset used is described at the department web page¹ and is not the same as the MULTEXT-East tagset described herein. There are two other tagsets for Slovak language widely used – one has been developed at the Faculty of Mathematics and Physics, Charles University (Hajič – Vidová-Hladká, 1997) and the second one is used in the Ajka morphology analyser (Sedláček – Smrž, 2001) developed at the Masaryk University in Brno. Each of these tagsets has been developed from and is functionally identical with its Czech language tagset original.

About MULTEXT-East

The EC project MULTEXT Multilingual Tools and Corpora produced linguistics resources and a freely available set of tools that are extensible, coherent and

¹ <http://korpus.juls.savba.sk/morpho.html>

language-independent, for seven Western European languages: English, French, Spanish, Italian, German, Dutch, and Swedish (Ide – Veronis, 1994). The EC INCO-Copernicus project MULTEXT-East Multilingual Text Tools and Corpora for Central and Eastern European Languages (MTE) is a continuation of the MULTEXT project. MULTEXT-East (Dimitrova – Erjavec – Ide – Kaalep – Petkevič – Tufiş, 1998) used methodologies and results of MULTEXT. MTE developed significant language resources for six Central and Eastern European (CEE) languages: Bulgarian, Czech, Estonian, Hungarian, Romanian, Slovene, as well as English.

The MTE electronic linguistics resources also include a multilingual parallel corpus (based on translations of Orwell's novel 1984) and several language-specific resources – comparable corpus, speech samples, lexica with morphosyntactic tags (covering at least the vocabulary present in the 1984 translation).

About the Slovak MULTEXT-East tagset

The Slovak language was not part of the original MULTEXT-East specification – the contents of this article describe the tagset that has been developed at the L. Štúr Institute of Linguistics independently of the main MULTEXT-East project. At the time of writing this article, the MTE tagset and resources released are at the version number 3; however the release of version number 4 (that differs mostly in the internal organisation of the data and file formats, most notably converting the source files into an XML based representation) is imminent. This article describes Slovak MTE specification conforming to version 3; changes in version 4 are not very significant from a linguistic point of view.

The format of this article, especially the formatting of part of speech tables and notes intentionally closely follows the established conventions of the MULTEXT-East documentation. The article also assumes that the reader possesses knowledge about general MULTEXT-East design principles and/or knowledge about some other MULTEXT-East language tagset.

Slovak language morphology specification compatible with the MTE tagset has been developed as a projection of the Slovak morphology tagset used at the L. Štúr Institute of Linguistics (Garabík, 2006), which (pragmatically) influences some parts of the specification design, especially following the need to have an automatic procedure for converting Slovak language morphology tagset into the MTE one, which sometimes resulted in a less detailed information in the Slovak MTE tagset, especially when compared with other languages.

In this article, we provide the complete morphosyntactic specification for the MTE tagset. We do not explain the format of the tables and the terminology in details, rather we refer the reader to the MULTEXT-East documentation (MTE 2004)

1. Noun (N)

1.1. Lexicon

P	ATT	VAL	C	Example	Slovak term
1	Type	common proper	c p	kniha Peter	všeobecné meno vlastné meno
2	Gender	masculine feminine neuter	m f n	otec kniha slnko	mužský rod ženský rod stredný rod
3	Number	singular plural	s p	kniha knihy	jednotné číslo množné číslo
4	Case	nominative genitive dative accusative vocative locative instrumental	n g d a v l i	pán pána pánovi pána pane pánovi pánom	nominatív genitív datív akuzatív vokatív lokál inštrumentál
* *****		*****	*		
5	Definiteness		-		
6	Clitic		-		
7	Animate	l.s. no l.s. yes	n y	hrad otec	neživotné životné
8	Owner_Number		-		
9	Owner_Person		-		
10	Owned_Number		-		

Notes

1. Slovak distinguishes masculine animate (Animate=yes above) and masculine inanimate (Animate=no) Gender. Masculine inanimate nouns always have the same form in the nominative and accusative case, whereas masculine animate nouns have predominantly the same form in the genitive and accusative case. Masculine animate nouns and masculine inanimate nouns differ in accusative singular, nominative (vocative) and accusative plural only.
2. Slovak distinguishes 6 cases, the locative case being obligatorily prepositional. We fully realise there is no separate vocative case in the Slovak language morphology. What we called a “vocative” in these tables is in fact syntactical role of noun when used in addressing someone, a role that is only sometimes realised morphologically and in most of the cases is identical with the form of the nominative case. The exceptions exist in case of

several nouns (fossilised forms of old Slavic vocative) and (considered substandard usage of) some proper names.

3. Verbal nouns are classified as nouns.
4. Adjectival nouns (*gazdiná, hostinský*) are classified as nouns. Sometimes the distinction between noun and adjective is not as clear as we want (typical example is *obchodný cestujúci*).

1.2 Combinations

PoS	Type	Gend	Numb	Case	Anim	Examples
N	p	m	[sp]	any	y	Pavol Pavlovia
N	p	m	[sp]	any	n	Žiar Žiare
N	p	f	[sp]	any	-	Lenka Lenky
N	p	n	[sp]	any	-	Branisko Braniská
N	c	m	s	n	-	chlap dub
N	c	m	s	g	-	chlapa dubu/duba
N	c	m	s	d	-	chlapovi dubu
N	c	m	s	a	y	chlapa
N	c	m	s	a	n	dub
N	c	m	s	v	-	chlape dub
N	c	m	s	l	-	chlapovi dube
N	c	m	s	i	-	chlapom dubom
N	c	m	p	n	y	roboti
N	c	m	p	n	n	roboty
N	c	m	p	g	-	robotov
N	c	m	p	d	-	robotom
N	c	m	p	a	y	robotov
N	c	m	p	a	n	roboty
N	c	m	p	v	y	roboti
N	c	m	p	v	n	roboty
N	c	m	p	l	-	robotoch
N	c	m	p	i	-	robotmi
N	c	[fn]	s	n	-	žena mesto
N	c	[fn]	s	g	-	ženy mesta
N	c	[fn]	s	d	-	žene mestu
N	c	[fn]	s	a	-	ženu mesto
N	c	[fn]	s	v	-	žena mesto
N	c	[fn]	s	l	-	žene meste
N	c	[fn]	s	i	-	ženou mestom
N	c	[fn]	p	n	-	ženy mestá
N	c	[fn]	p	g	-	žien miest
N	c	[fn]	p	d	-	ženám mestám
N	c	[fn]	p	a	-	ženy mestá
N	c	[fn]	p	v	-	ženy mestá
N	c	[fn]	p	l	-	ženách mestách
N	c	[fn]	p	i	-	ženami mestami

Note

In the Combinations above, “any” is a variable standing for any admissible value.

2. Verb (V)

2.1 Lexicon

P ATT	VAL	C	Example	Slovak term
1 Type	main auxiliary modal copula	m a o c	robiť mať musieť byť	plnovýznamové sloveso pomocné sloveso modálne sloveso spona (kopula)
2 VForm	indicative imperative conditional infinitive participle l.s. transgressive	i m c n p t	robím rob! by robiť robil robiac	oznamovací spôsob rozkazovací spôsob podmieňovacia častica neurčitok príčastie prechodník
3 Tense	present future past	p f s	robím budem, urobím robil	prítomný čas budúci čas minulý čas
4 Person	first second third	1 2 3	robím robiš robí	prvá osoba druhá osoba tretia osoba
5 Number	singular plural	s p	robím robíme	jednotné číslo množné číslo
6 Gender	masculine feminine neuter	m f n	robil robila robilo	mužský rod ženský rod stredný rod
* *****	*****	*		
7 Voice	active	a	robil	aktívum
8 Negative	no yes	n y	robím nerobím	kladné sloveso záporné sloveso
9 Definiteness		-		
10Clitic		-		
11Case		-		
12Animate l.s.		-		
13Clitic_s		-		
14Aspect !NEW in V2! l.s. ambivalent	imperfective perfective ambivalent	p e a	čítať prečítať absorbovať	nedokonavé dokonavé obojvidové
15Courtesy	!NEW in V3!	-		

Notes

1. The verb *byť* (E. “to be”) in all its functions is characterized as Type=c (i.e. the copula), which clearly is an oversimplification because the verb has more meanings (auxiliary etc.).

2. Auxiliary verbs (Type=a) include neither the verb *byť* (see above), nor the modal verbs, and are limited to *mať*, which in turn is always classified as an auxiliary verb, which is a gross oversimplification as well.
3. The “past participle” in Slovak is used for expressing compound active past Tense and is encoded as: VForm=p(articiple), Tense=s(past), Voice=a(ctive). Note that the Czech MTE specification has also Type=p(articiple) and Tense=p(ast), here, which is clearly a mistake, because there is no Type=p for verbs, and past tense has Tense=s.
4. “Past participle” is a term taken from the common MULTTEXT-East terminology, in Slovak grammars and the Slovak morphosyntactic tagset this form is called an L-participle.
5. Adjectival active and passive participles, e.g. *stojaci* (E. “standing”) or *urobený* (E. “made” or “done”, cf. Note 3 above) are classified as (qualificative) adjectives.
6. Negative verbs are marked as Negative=y, whereas non-negative verbs are marked as Negative=n.
7. The term “transgressive” roughly corresponds to the term “verbal participle”. The transgressives have present tense and do not distinguish any other categories.
8. Gender and Animate values correspond to those associated with Nouns and are necessary to account properly for agreement.
9. Gender manifests itself in past participles only.
10. Normally, verbs form the future tense periphrastically by auxiliary *byť* (E. “to be”) plus infinitive of the main verb. In addition to the copula, there are, however, some verbs which form future tense non-periphrastically, i.e. synthetically (Verbs of motion). Such verbal forms are marked as Tense=f.
11. Some modal and auxiliary verbs do not form imperative and transgressive.
12. The voice value (‘a’ or ‘p’) is not specified for VForm=c(onditional), VForm=t(ransgressive) and VForm=n(infinitive), in which case Voice=’-’.
13. Verbs form negative by prefix *ne-*, with the exception of the verb *byť* (E. “to be”) which forms the negative in indicative by using separate particle *nie*, e.g. *nie je* (is not). Here, *je* would be marked as positive, because of its positive form, and *nie* would be marked as a particle, thus apart from the presence of the particle, there is no other indication of “negativeness”.
14. Ambivalent aspect can be considered a conflation of a pair of homonymous verbs, one in perfective, one in imperfective aspect.

2.2 Combinations

***	****	****	****	****	****	****	****	-----	-----	-----	=====
PoS	Type	VFrm	Tens	Pers	Numb	Gend	Voic	Neg	Anim	Asp	Examples
***	****	****	****	****	****	****	****	-----	-----	-----	=====
V	m	n	-	-	-	-	a	[ny]	-	any	prať, neprat'
V	a	n	-	-	-	-	a	[ny]	-	any	mať, nemať
V	o	n	-	-	-	-	a	[ny]	-	any	musieť, nemusieť
V	c	n	-	-	-	-	a	[ny]	-	any	byť, nebyť
V	c	c	-	-	-	-	-	-	-	any	by
V	c	i	f	[123]	s	-	a	n	-	any	budem, budeš, bude
V	c	i	f	[123]	s	-	a	y	-	any	nebudem, nebudeš, nebude
V	c	i	f	[123]	p	-	a	n	-	any	budeme, budete, budú
V	c	i	f	[123]	p	-	a	y	-	any	nebudeme, nebudete, nebudú
V	m	i	f	[123]	s	-	a	n	-	any	poletím, poletíš, poletí
V	m	i	f	[123]	s	-	a	y	-	any	nepoletím, nepoletíš,
										any	nepoletí
V	m	i	f	[123]	p	-	a	n	-	any	poletíme, poletíte, poletí
V	m	i	f	[123]	p	-	a	y	-	any	nepoletíme, nepoletíte,
										any	nepoletí
V	c	i	p	[123]	s	-	a	n	-	any	som, si, je
V	c	i	p	[123]	s	-	a	y	-	any	som, si, je, niet, *neni
V	c	i	p	[123]	p	-	a	n	-	any	sme, ste, sú
V	c	i	p	[123]	p	-	a	y	-	any	sme, ste, sú
V	m	i	p	[123]	s	-	a	n	-	any	triem, trieš, trie
V	m	i	p	[123]	s	-	a	y	-	any	netriem, netrieš, netrie
V	m	i	p	[123]	p	-	a	n	-	any	trieme, triete, trú
V	m	i	p	[123]	p	-	a	y	-	any	netrieme, netriete, netrú
V	a	i	p	[123]	s	-	a	n	-	any	mám, máš, má
V	a	i	p	[123]	s	-	a	y	-	any	nemám, nemáš, nemá
V	a	i	p	[123]	p	-	a	n	-	any	máme, máte, majú
V	a	i	p	[123]	p	-	a	y	-	any	nemáme, nemáte, nemajú
V	o	i	p	[123]	s	-	a	n	-	any	musím, musíš, musí
V	o	i	p	[123]	s	-	a	y	-	any	nemusím, nemusíš, nemusí
V	o	i	p	[123]	p	-	a	n	-	any	musíme, musíte, musia
V	o	i	p	[123]	p	-	a	y	-	any	nemusíme, nemusíte, nemusia
V	c	m	p	1	p	-	a	[ny]	-	any	buďme!, nebuďme!
V	c	m	p	2	[sp]	-	a	n	-	any	buď!, buďte!
V	c	m	p	2	[sp]	-	a	y	-	any	nebuď!, nebuďte!
V	m	m	p	1	p	-	a	[ny]	-	any	pracujme!, nepracujme!
V	m	m	p	2	[sp]	-	a	n	-	any	pracuj!, pracujte!
V	m	m	p	2	[sp]	-	a	y	-	any	nepracuj!, nepracujte!
V	c	p	s	-	s	[mfn]	a	n	-	any	bol, bola, bolo
V	c	p	s	-	s	[mfn]	a	y	-	any	nebol, nebola, nebolo
V	c	p	s	-	p	m	a	n	[yn]	any	boli
V	c	p	s	-	p	[mfn]	a	y	[yn]	any	neboli
V	a	p	s	-	s	[mfn]	a	n	-	any	mal, mala, malo
V	a	p	s	-	s	[mfn]	a	y	-	any	nemal, nemala, nemalo
V	a	p	s	-	p	[mfn]	a	n	[yn]	any	mali
V	a	p	s	-	p	[mfn]	a	y	[yn]	any	nemali
V	o	p	s	-	s	[mfn]	a	n	-	any	musel, musela, muselo
V	o	p	s	-	s	[mfn]	a	y	-	any	nemusel, nemusela, nemuselo
V	o	p	s	-	p	[mfn]	a	n	[yn]	any	museli
V	m	p	s	-	s	[mfn]	a	n	-	any	robil, robila, robilo
V	m	p	s	-	s	[mfn]	a	y	-	any	nerobil, nerobila, nerobilo
V	m	p	s	-	p	[mfn]	a	n	[yn]	any	robili
V	m	p	s	-	p	[mfn]	a	y	[yn]	any	nerobili
V	c	t	p	-	-	-	a	[ny]	-	any	súc, nesúc
V	m	t	p	-	-	-	a	[ny]	-	any	robiac

3. Adjective (A)

3.1 Lexicon

P ATT	VAL	C Example	Slovak term
1 Type	qualificative possessive	f dobrý s matkin	vlastnostné privlastňovacie
2 Degree	positive comparative superlative	p dobrý c lepší s najlepší	1. stupeň 2. stupeň 3. stupeň
3 Gender	masculine feminine neuter	m dobrý f dobrá n dobré	mužský rod ženský rod stredný rod
4 Number	singular plural	s dobrý p dobrí	jednotné číslo množné číslo
5 Case	nominative genitive dative accusative vocative locative instrumental	n dobrý g dobrého d dobrému a dobrého v dobrý l dobrom i dobrým	nominatív genitív datív akuzatív vokatív lokál inštrumentál
* *****			
6 Definiteness		-	
7 Clitic		-	
8 Animate	no yes	n dobré y dobrí	neživotné životné
9 Formation l.s.		-	
10Owner_Number		-	
11Owner_Person		-	
12Owned_Number		-	

Notes

- Two deverbative adjectival participles, i.e. past passive participle and present active participle are not distinguished. They are conflated in the ‚qualificative‘ value of the Type attribute (Type=f). Past active participle is for all practical purposes dead in Slovak, although the form sometimes appears.
- Only qualificative (and passive participle) Adjectives can be specified for Degree.

3. The attributes Gender, Number, Case and Animate correspond to the same categories within the nouns. They are necessary for the proper account of agreement of adjectives with nouns.
4. Archaic short form of adjectives survives only in some words, and only in nominative (*dlžen, vinen...*). These are not distinguished.
5. The qualificative adjectives which have no degrees of comparison have the Degree value equal to p(ositive).
6. Negative adjectives have negative lemma and negativeness is not marked otherwise.
7. Adjectival nouns (*gazdiná, hostinský*) are classified as nouns. Sometimes the distinction between a noun and an adjective is not as clear as we want (*obchodný cestující*).

3.2 Combinations

PoS	Type	Degr	Gen	Numb	Case	Anim	Examples
A	s	-	m	s	n	-	otcov
A	s	-	m	s	g	-	otcovho
A	s	-	m	s	d	-	otcovmu
A	s	-	m	s	a	y	otcovho
A	s	-	m	s	a	n	otcov
A	s	-	m	s	v	-	otcov!
A	s	-	m	s	l	-	otcovom
A	s	-	m	s	i	-	otcovým
A	s	-	m	p	n	y	otcovi
A	s	-	m	p	n	n	otcove
A	s	-	m	p	g	-	otcových
A	s	-	m	p	d	-	otcovým
A	s	-	m	p	a	y	otcových
A	s	-	m	p	a	n	otcove
A	s	-	m	p	v	y	otcovi!
A	s	-	m	p	v	n	otcove!
A	s	-	m	p	l	-	otcových
A	s	-	m	p	i	-	otcovými
A	s	-	[fn]	s	n	-	otcova, otcovo/otcove
A	s	-	[fn]	s	g	-	otcovej, otcovho
A	s	-	[fn]	s	d	-	otcovej, otcovmu
A	s	-	[fn]	s	a	-	otcovu, otcovo/otcove
A	s	-	[fn]	s	v	-	otcova, otcovo/otcove
A	s	-	[fn]	s	l	-	otcovej, otcovom
A	s	-	[fn]	s	i	-	otcovou, otcovým
A	s	-	[fn]	p	n	-	otcove
A	s	-	[fn]	p	g	-	otcových
A	s	-	[fn]	p	d	-	otcovým
A	s	-	[fn]	p	a	-	otcove
A	s	-	[fn]	p	v	-	otcove!
A	s	-	[fn]	p	l	-	otcových

A	s	-	[fn]	p	i	-	otcovými	
A	f	[pcs]	m	s	n	-	dobry	
A	f	[pcs]	m	s	g	-	dobrého	
A	f	[pcs]	m	s	d	-	dobrému	
A	f	[pcs]	m	s	a	y	dobrého	
A	f	[pcs]	m	s	a	n	dobry	
A	f	[pcs]	m	s	v	-	dobry!	
A	f	[pcs]	m	s	l	-	dobrom	
A	f	[pcs]	m	s	i	-	dobrym	
A	f	[pcs]	m	p	n	y	dobry	
A	f	[pcs]	m	p	n	n		dobré
A	f	[pcs]	m	p	g	-	dobrych	
A	f	[pcs]	m	p	d	-	dobrym	
A	f	[pcs]	m	p	a	y	dobrych	
A	f	[pcs]	m	p	a	n		dobré
A	f	[pcs]	m	p	v	y	dobry	
A	f	[pcs]	m	p	v	n		dobré
A	f	[pcs]	m	p	l	-	dobrych	
A	f	[pcs]	m	p	i	-	dobrymi	
A	f	[pcs]	[fn]	s	n	-	dobra,	dobré
A	f	[pcs]	[fn]	s	g	-	dobrej,	dobrého
A	f	[pcs]	[fn]	s	d	-	dobrej,	dobrému
A	f	[pcs]	[fn]	s	a	-	dobru,	dobré
A	f	[pcs]	[fn]	s	v	-	dobra!	dobré!
A	f	[pcs]	[fn]	s	l	-	dobrej,	dobrom
A	f	[pcs]	[fn]	s	i	-	dobrou,	dobrym
A	f	[pcs]	[fn]	p	n	-	dobre,	dobré
A	f	[pcs]	[fn]	p	g	-	dobrych	
A	f	[pcs]	[fn]	p	d	-	dobrym	
A	f	[pcs]	[fn]	p	a	-	dobré	
A	f	[pcs]	[fn]	p	v	-	dobré!	
A	f	[pcs]	[fn]	p	l	-	dobrych	
A	f	[pcs]	[fn]	p	i	-	dobrymi	

*** **** ***** ***** **

4. Pronoun (P)

4.1 Lexicon

P ATT	VAL	C Example	Slovak term
1 Type	personal	p ja	osobné základné
	demonstrative	d ten	ukazovacie
	indefinite	i niekto	neurčité
	possessive	s jej	osobné privlastňovacie
	interrogative	q kto	opytovacie
	reflexive	x sa	zvrtné
	negative	z nikto	záporné
	general	g každý	vymedzovacie

2 Person	first second third	1 ja 2 ty 3 on	prvá osoba druhá osoba tretia osoba
3 Gender	masculine feminine neuter	m on f ona n to	mužský rod ženský rod stredný rod
4 Number	singular plural	s ty p oni	jednotné číslo množné číslo
5 Case	nominative genitive dative accusative vocative locative instrumental	n ja g tebe d tebe, ti a teba, ťa v ty l tebe i tebou	nominatív genitív datív akuzatív vokatív lokál inštrumentál
6 Owner_Number	singular plural	s môj p ich	jednotné číslo množné číslo
7 Owner_Gender	*****		
8 Clitic	no yes	n tebe y ti	neskrátený tvar skrátený tvar
9 Referent_Type	personal possessive	p sa, seba, si s svoj	zvratné základné zvratné prívlastňovacie
10 Syntactic_Type	nominal adjectival	n on a ktorý	syntaktické substantívum syntaktické adjektívum
11 Definiteness	-		
12 Animate	no yes	n ktoré y ktorí, ktorého	neživotné životné
13 Clitic_s l.s.	-		
14 Pronoun_Form	-		
15 Owner_Person	-		
16 Owned_Number	-		
=====	=====		

Notes

1. Gender, Number, Case and Animate correspond to the same categories as specified for nouns. They are necessary for the proper account of agreement of adjectival pronouns with Nouns.
2. Type=reflexive encompasses all reflexive pronouns (*sa, sebe, si, svoj, seba*) as well as *sa* in its role as the obligatory particle of reflexive verbs. Personal and possessive reflexives are further distinguished via the Referent_

Type attribute. *Sa* in all its roles will be marked as the reflexive personal clitic pronoun.

3. Pronouns are distinguished between having a (syntactically) nominal and (syntactically) adjectival function. All pronominal types except the demonstrative and possessive one can be nominal, and all except for the personal one can be adjectival.
4. Referent_Type is used to distinguish personal reflexives (which include *sa* in all its functions) from the possessive reflexives (*svoj*).
5. Negative and general pronouns (“general” Pronouns concern the Pronouns like *všetci*, *každý* etc.) are important from the viewpoint of their syntactic distribution.
6. The Clitic attribute distinguishes clitical vs. nonclitical pronominal forms, e.g. *ti* vs. *tebe*.
7. Owner_Number concern the possessor’s number.
8. Owner_Gender is not marked.
9. *ty* (“you”) is usually marked as vocative (cf. description of vocative for the Noun category). Many other pronouns can be marked as vocative because of their syntactical position, e.g. in *můj bože* (“my god”), *můj* is marked as vocative.
10. *ten, tá, to, on, ona, ono* (3rd person demonstrative and personal pronouns) have separate lemmas for each gender.

4.2 Combinations

PoS	Type	Pers	Gend	Numb	Case	Ow_N	Ow_G	Clit	Ref	Syn	Anim	Examples
P	x	-	-	-	a	-	-	y	p	n	-	sa
P	x	-	-	-	[ga]	-	-	n	p	n	-	seba
P	x	-	-	-	d	-	-	y	p	n	-	si
P	x	-	-	-	[dl]	-	-	n	p	n	-	sebe
P	x	-	-	-	i	-	-	n	p	n	-	sebou
P	x	-	[mfn]	all	any	-	-	n	s	a	[ny-]	svoj
P	p	1	-	[sp]	all	-	-	[ny]	-	n	-	ja, my
P	p	2	-	[sp]	all	-	-	[ny]	-	n	-	ty, vy
P	p	3	[mfn]	[sp]	all	-	-	[ny]	-	n	-	on, oni, ony, ona
P	s	1	[mfn]	all	all	[sp]	-	n	-	a	[ny-]	můj, náš
P	s	2	[mfn]	all	all	[sp]	-	n	-	a	[ny-]	tvoj, váš
P	s	3	[mfn]	all	all	[sp]	-	n	-	a	[ny-]	jeho, ich
P	s	3	[mfn]	all	all	[sp]	-	n	-	a	-	jej, ich
P	d	-	[mfn]	all	all	-	-	n	-	a	[ny-]	1)
P	i	-	[mn]	s	all	-	-	n	-	n	-	2)
P	i	-	[mfn]	[sp]	all	-	-	n	-	a	[ny-]	3)
P	q	-	[mn]	s	all	-	-	n	-	n	-	4)
P	q	-	[mfn]	[sp]	all	-	-	n	-	a	[ny-]	5)
P	z	-	[mn]	s	all	-	-	n	-	n	-	6)
P	z	-	[mfn]	[sp]	all	-	-	n	-	a	[ny-]	7)
P	g	-	[mfn]	[sp]	all	-	-	n	-	n	[ny-]	8)

- 1) ten, tento, tamten, taký, onaký
- 2) niekto, nejaký, bohviekto, hocikto, hocičo, niečo
- 3) ktovieaký, hocijaký
- 4) kto, čo
- 5) aký, či
- 6) nikto, nič
- 7) žiadny, nijaký
- 8) každý

5. Determiner (D)

Not applicable.

6. Article (T)

Not applicable.

7. Adverb (R)

7.1 Lexicon

P	ATT	VAL	C	Example	Slovak term
1	Type		-		
2	Degree	positive comparative superlative	p c s	málo menej najmenej	prvý stupeň druhý stupeň tretí stupeň
3	Clitic		-		
4	Number		-		
5	Person		-		

Note

1. Particles form a separate part of speech category (see below) as is customary in Slovak grammars.
2. The adverbs which have no degrees of comparison have the Degree value equal to p(positive) similarly to adjectives.

7.2 Combinations

Pos	Type	Deg	Examples
R	-	p	dobre, krížom
R	-	c	lepšie
R	-	s	najlepšie

8. Adposition (S)

8.1 Lexicon

P ATT	VAL	C Example	Slovak term
1 Type	preposition	p nad, nado	predložka
2 Formation	simple compound	s na, v c naňho, preň	predložka (pravá) aglutinovaná pred. + zám.
3 Case (req.by prep.)	genitive dative accusative locative instrumental	g bez d proti a pre l v i s	genitív datív akuzatív lokál inštrumentál
4 Clitic		-	

Notes

1. Slovak has only prepositions, no postpositions.
2. For the disambiguation of word forms belonging to declension parts of speech it seems necessary to include the information about the case which each preposition requires.
3. A preposition can be contracted with a pronoun; such a preposition has Formation=c(ompound).
4. Prepositions can be vocalized ($v \rightarrow vo$) if following word starts with certain consonant class. These are not specially marked.
5. Compound prepositions (preposition+pronoun) do not have the case category. Arguably, this kind of words can be assigned a case rather unambiguously, more ambiguously we can classify them as pronouns. In traditional grammar, they are analysed as two separate words, i. e. two different parts of speech (preposition followed by a pronoun). We decided to keep it in the preposition category and without a case, to be consistent with other MTE typology.
6. Loanword *à* (often mistakenly written as *á*) is not considered to be a preposition (that binds with the nominative), but a particle instead.

8.2 Combinations

PoS	Type	Form	Case	Examples
S	p	s	g	bez, okrem
S	p	s	d	k, proti
S	p	s	a	pre
S	p	s	l	o, v, pri
S	p	s	i	s, pod
S	p	c	-	naň

9. Conjunction (C)

9.1 Lexicon

P ATT	VAL	C Example	Slovak term
1 Type	coordinating subordinating	c a, ani s aby, pretože	priradovacia podradovacia
* *****	* *****	* -----	* -----
2 Formation	-	-	-
3 Coord_Type	-	-	-
4 Sub_Type	-	-	-
5 Clitic	-	-	-
6 Number	-	-	-
7 Person	-	-	-

Note

The class of two-part Conjunctions has not been introduced, thus we ignore the Formation attribute.

9.2 Combinations

PoS	Type	Numb	Pers	Examples
C	c	-	-	a, i, aj, ani
C	s	-	-	že, pretože, či, aby, keby

10. Numeral (M)

10.1 Lexicon

P ATT	VAL	C Example	Slovak term
1 Type	cardinal ordinal multiple special	c dva o piaty m dvakrát s dvojaký	číslovka základná číslovka radová číslovka násobná číslovka druhová
2 Gender	masculine feminine neuter	m dva f dve n dve	mužský rod ženský rod stredný rod

3 Number	singular plural	s druhý p druhí	jednotné číslo množné číslo
4 Case	nominative genitive dative accusative locative instrumental	n dva, dve g dvoch d dvom a dvoch, dva, dve l dvoch i dvomi, dvoma	nominatív genitív datív akuzatív lokál inštrumentál
5 Form	digit roman letter	d 5 r MCMVIII l šesťdesiat	arabské číslice rímske číslice číslovka slovom
* *****	*****	*	
6 Definiteness		-	
7 Clitic		-	
8 Class	definite1 definite2 definite demonstrative indefinite interrogative	1 jeden 2 dva f päť d toľko i niekoľko q koľko	
9 Animate	no yes	n piate y piati	neživotné životné
10Owner_Number		-	
11Owner_Person		-	
12Owned_Number		-	

Notes

1. Numerals have been specified as a separate category because of their specific syntactic distribution. We have specified two syntactic classifications by means of the attributes Type and Class; they concern different syntactic distributions. For instance *niekoľko* (E. “several”) will be characterized as: Type: cardinal, Class: indefinite. Note that difference between pronouns and these classes of numerals is fuzzy and many words traditionally considered to be numerals are indeed classified as pronouns.
2. Among the definite numbers there are three subclasses (definite1, definite234, definite) which differ in their syntactic distribution and contain the following numerals: {1}, {2, 3,4}, {5,6,...}
3. Gender, Number and Case correspond to the same categories as specified for nouns. They are necessary for the proper account of agreement of numerals with nouns.
4. Cardinal numbers have the category Number assigned according to the cardinality of the noun they bind with. Notable exception is *nula* (zero), which binds with the plural, but has been assigned Number=s(ingular), because of the conflagration with homonymous noun-like form, which can be declined.

10.2 Combinations

PoS	Type	Gen	Numb	Case	Form	Class	Anim	Examples
M	-	-	-	-	d	[123f]	-	56
M	-	-	-	-	r	[123f]	-	MVIII
M	c	[mfn]	s	any	l	1	-	jeden, jedna, jedno, nula
M	c	[mfn]	p	any	l	2	-	dva, dve
M	c	-	p	any	l	3	-	tri, štyri
M	c	n	[sp]	any	l	f	-	päť, desať, päťdesiat
M	c	n	[sp]	any	l	[diq]	-	toľko, niekoľko, koľko
M	o	[mfn]	[spd]	any	l	any	[ny-]	prvý, druhý
M	m	-	-	-	l	any	-	dvakrát, päťkrát, niekoľkokrát
M	s	[mfn]	[spd]	n	l	any	[ny-]	dvoje, troje, päťoro

Note

In the Combinations above, ‘any’ is a variable standing for any admissible value.

11. Interjection (I)

P	ATT	VAL	C	Example	Slovak term
1	Type	-	au, och	-	citoslovce
2	Formation	-	-	-	-

12. Residual (X)

P	ATT	VAL	C	Example	Slovak term
-	-	-	-	sic, %, po, na	ostatné elementy

Note

Special “adverb prepositions” *po*, *na*, *do*, encountered in expressions like *po anglicky*, *na zeleno*, *do modra* are classified as residuals. Traditional Slovak grammars do not like to consider them separate words, but more like modifiers of a following adverb.

13. Abbreviation (Y)

P	ATT	VAL	C	Example	Slovak term
1	Syntactic_Type	-	atď		skratka
2	Gender	-			
3	Number	-			
4	Case	-			
5	Definiteness	-			

Note

As a result of our tokenizer, abbreviations do not contain the following full stop (the full stop is analysed as a punctuation character).

14. Particle (Q)

P	ATT	VAL	C	Example	Slovak term
1	Type	-	áno, nie		častica
2	Formation	-			
3	Clitic	-			

Note

Traditionally, Slavic languages grammars recognise a separate word class of particles. The particle classification can be very detailed and complicated, reflecting their syntactical and semantic roles (Šimková, 2004). For the sake of clarity, we refrained from any classification and do not introduce any particle categories.

Conclusion

Designing a usable morphosyntactic tagset is a non-trivial task, and there are many ways how to analyse the grammar categories in a way suitable for formal category assignment. Indeed, often there are several competing morphosyntactic tagsets for a given language, differing not at their surface forms, but deep in the underlying analysis and mapping of grammar features. Tagsets across different languages differ even more, which complicates cross linguistic research or analysis. Given that most

of the Slavic language have their MTE specifications, MTE is probably the closest thing to a unified tagset for Slavic languages. Presented specification adds the Slovak language to the increasing set of languages that can benefit from existing MULTEXT-East tagset. The specification follows Multext-East V3; Slovak language specification has been officially included in MULTEXT-East V4, but from a linguistic point of view, the specifications are the same in V3 and V4; changes in V4 concern mostly internal data format (which is now in XML).

References

- DIMITROVA, Ludmila – ERJAVEC, Tomaz – IDE, Nancy – KAALEP, Heiki Jaan – PETKEVIČ, Vladimir – TUFİŞ, Dan: Multext-East: Parallel and Comparable Corpora and Lexicons for Six Central and Eastern European Languages. In: Proceedings of COLING-ACL'98. Montréal – Québec 1998. pp. 315 – 319.
- GARABÍK, Radovan – GIANITSOVÁ, Lucia – HORÁK, Alexander – ŠIMKOVÁ, Mária – ŠMOTLÁK, Martin: Slovak National Corpus. In: Proceedings of the conference TSD 2004. Brno: Springer-Verlag 2004.
- GARABÍK, Radovan: Slovak Morphology Analyzer Based on Levenshtein Edit Operations. In: Proceedings of the WIKT'06 conference. Bratislava: 2006. pp. 2 – 5.
- HAJIČ, Jan – VIDOVÁ-HLADKÁ, Barbora: Morfológické značkování korpusu českých textů stochastickou metodou. In: Slovo a slovesnost, 1997, roč. 58, č. 4, pp. 288 – 304.
- IDE, Nancy – VÉRONIS, Jean: Multext (multilingual tools and corpora). In COLING'94, Kyoto 1994. pp. 90 – 96.
- Morfológia slovenského jazyka. Ed. J. Ružička. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1966.
- MTE 2004: MULTEXT-East Morphosyntactic Specifications – version 3, edition 10th. May 2004.
- SEDLÁČEK, Radek – SMRŽ, Pavel: A New Czech Morphological Analyser AJKA. In: Proceedings of TSD. Berlin: Springer Verlag 2001. pp.100 – 107.
- ŠIMKOVÁ, Mária: Funkcie častíc v komunikácii. In: Jazyk v komunikácii. Medzinárodný zborník venovaný Jánovi Bosákovi. Ed. S. Mislovičová, Bratislava: Veda 2004. pp. 168 – 176.

R é s u m é

V rámci projektu EC MULTEXT Multilingual Tools and Corpora vznikli voľne prístupné lingvistické zdroje a nástroje pre viaceré západoeurópske jazyky: angličtinu, francúzštinu, španielčinu, taliančinu, nemčinu, holandčinu a švédčinu. EC INCO-Copernicus projekt MULTEXT-East Multilingual Text Tools and Corpora for Central and Eastern European Languages nadviazal na predchádzajúci projekt a použitím rovnakej metodológie vyvinul podobné zdroje pre šesť ďalších jazykov: bulharčinu, češtinu, estónčinu, maďarčinu, rumunčinu, slovinčinu a angličtinu. Slovenský jazyk netvoril súčasť projektu MULTEXT-East; tagset popísaný v článku vznikol nezávisle na pôde Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV v Bratislave s cieľom dosiahnuť kompatibilitu s existujúcou špecifikáciou. Článok popisuje verziu tagsetu č. 3; v súčasnosti existuje novšia verzia č. 4, ktorá sa líši iba vo formáte uložených dát, z lingvistického pohľadu je medzi verziami 3 a 4 podstatný rozdiel.

Formát článku úmyselne dodržiava konvencie zaužívané v dokumentácii projektu MULTEXT-East, obzvlášť vo formátovaní tabuliek a poznámok. Predpokladáme, že čitateľ je oboznámený s projektom MULTEXT-East alebo s MULTEXT-East tagsetom nejakého iného jazyka. Predkladaný tagset bol pragmaticky ovplyvnený morfosyntaktickým tagsetom slovenského jazyka používanom pri značkovani Slovenského národného korpusu – dokonca bol úspešne vypracovaný automatický konvertor tagsetu Slovenského národného korpusu do tagsetu MULTEXT-East.

Navrhnutie použiteľného, vnútorne konzistentného morfosyntaktického tagsetu je pomerne náročná úloha, aj s ohľadom na rôzne možnosti analýzy gramatických javov v jazyku. Takáto úloha je oveľa ťažšia, ak berieme do úvahy aj iné jazyky s cieľom zachytiť v tagsetoch ich morfológickú podobnosť (alebo odlišnosť). Keďže pre takmer všetky slovanské jazyky existuje MULTEXT-East špecifikácia, používaný MULTEXT-East tagset má pravdepodobne najbližšie k (neexistujúcemu) univerzálnemu tagsetu slovanských jazykov.

VIDY JAZYKA A JAZYKOVEDY. Na počesť Miloslavy Sokolovej

ACTA FACULTATIS PHILOSOPHICAE UNIVERSITATIS PREŠOVIENSIS Jazykovedný zborník 34
(AFPh P 304/386)

Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove 2011. 436 s.

ISBN 978-80-555-0335-6 (printová verzia)

ISBN 978-80-555-0341-7 (elektronická verzia - <http://www.pulib.sk/elpub2/FF/Olostiak2/index.html>)

Príhovor jubilatky alebo Keď 'bilancovať', tak bilancovať' - M. Ivanová: Metafora vejára – vedeckovýskumná činnosť jubilatky - Bibliografia prác Miloslavy Sokolovej za roky 1974 – 2010

Všeobecná a areálová lingvistika: Ján SABOL: Symetria a asymetria v jazyku - Ivor RIPKA: Na počiatku bola dialektológia... alebo Dialektika dejín disciplíny - Pavol ŽIGO: Konfigurácie jazykových areálov z typologického hľadiska - Kazimierz MICHALEWSKI: Tekst – komunikat, jazyk – system komunikacji

Gramatika: Juraj DOLNÍK: Spôsoby existencie morfológie - Halina MIECZKOWSKA: Rozwój morfologiczny języka polskiego i słowackiego w ujęciu konfrontatywnym - Nicol JANOČKOVÁ: Gramatika v slovníku a slovník (aj) pre gramatiku (na príklade spracovania biaspektuálnych slovies v Slovníku súčasného slovenského jazyka) - Svetlana KAPALKOVÁ et al.: Vývin gramatiky v detskej reči na základe priemernej dĺžky výpovede - Miroslava KYSELOVÁ: Intrajazykové faktory v deklinácii neživotných maskulín zakončených na -r, -l v L sg a N pl - Jana Marie TUŠKOVÁ: Ke gramatické kategorii rodu českých oikonym typu „Olomouc“ a „Jaroměřice“ - Pavol ODALOŠ: Oficiálnosť a neoficiálnosť verzus morfológická paradigmatickosť urbanonymie - Martina IVANOVÁ: Epistemické funkcie evidenčných operátorov v slovenčine - Milada HIRSCHOVÁ: Slovesný vid a tzv. performativnosť - Jaroslava STAŠKOVÁ: Výskum antepreterita na korpusovom materiáli - Добрина ДАСКАЛЮБА: За един различен подход към местоименията в книжовния български език - Peter KARPINSKÝ: Výskyt konjunkcií v texte Ženská lesť z roku 1885 - Marta VOJTEKOVÁ: Druhotné predložky v spisovnej slovenčine - Jana KESSELOVÁ: Operátory prípusťkového vzťahu v súčasnej písanej slovenčine - Mária IMRICHOVÁ: Vyjadrenie disjunkčnosti a eventuálnosti v normatívnom texte (na pozadí všeobecného chápania a vyjadrenia týchto vzťahov)

Slovotvorba a morfematika: Martin OLOŠTIAK: Úvodné poznámky k spracovaniu slovotvorby súčasnej slovenčiny (na materiáli Slovníka koreňových morféme slovenčiny) - Rafał MARCINKOWSKI: Homonimia słowotwórcza w sferze nazw osób i nazw nieosobowych we współczesnym języku słowackim - Diana SVOBODOVÁ: K aktuální situaci v oblasti přechylování apelativ v češtině - Irena STRAMLJIČ BREZNIK: Slovenske izpeljanke s pomenom nosilca lastnosti med preteklostjo in sedanjostjo - Katarína VUŽŇÁKOVÁ: Kompozitá v detskej reči, jazykovom systéme a lexikografickom spracovaní - Jozef SIPKO: Lingvokultúrne kódy slovotvorby - Alexandra JAROŠOVÁ: Prípony -ák a -ár v kontexte lexikálnej variantnosti - Slavomír ONDREJOVIČ: Ešte raz o kauze -ar, -areň - František ŠIMON: Alfa privativum v morfematickej analýze latinských slov gréckeho pôvodu - Slavka ORIŇÁKOVÁ: Slovesné derivačné suffixálne morfémy v latinských deverbatívnych substantívach a adjektívach

Sociolingvistika: Daniela SLANČOVÁ – Miloslava SOKOLOVÁ: Návrat k varietám hovorenej podoby slovenčiny na východnom Slovensku po pätnástich rokoch - Justyna DZIAGACZ: Profesjolekt dziennikarski - Joanna KUĆ: Nowe profesjolektalne słownictwo polskie (na przykładzie języka zawodowego menedżerów i trenerów) - Eva JANDÍKOVÁ – Jiří ZEMAN: Prezentace vztahu dívky a chlapce v dívčích časopisech - Květoslava MUSILOVÁ: Slovakismy v současné češtině (sociolingvistický průzkum mezi vysokoškolskými)

Slovenčina ako cudzí jazyk, slovenčina v didaktickej aplikácii:

Jana PEKAROVIČOVÁ: Slovenčina ako cudzí jazyk očami Miloslavy Sokolovej - Mária ČIŽMÁROVÁ: Slovenčina ako cudzí jazyk v kontexte projektu Škola bez hraníc - Lucia GIANITSOVÁ-OLOŠTIAKOVÁ: Niekoľko poznámok o projekte Slovenský jazyk z prvej ruky

DISKUSIE

TRIADICKÝ ZNAK

KAREL SEKVENT

Pedagogická fakulta Masarykovy univerzity, Brno

SEKVENT, Karel: Triadic sign. Jazykovedný časopis, 2011, vol. 62, pp. 41 – 50. (Bratislava)

In terms of Saussure's conception, sign language is an immaterial, a mental entity which consists of identifying (acoustic images) and so called (the term). Precisely indicating signs are material. They are examined by linguistic disciplines, e.g. psychological. In linguistics, the sign has dualistic character either as a psychical and a material phenomenon or as a systemic phenomenon (ideal) and a communicative one (material). We can think of triadic concept of the sign and differentiate: the *speech sign* (langage) – signifier is a memory acoustic or graphic image and *signifié* – a virtual semantic content, communication sign (parole). Signifier is an individual acoustic material or graphic form and signifié is the actual semantic content and sign language (langue). Signifier is the ideal material acoustic or graphic form and signifié- a summary of content components. Arbitration and formality are the attributes, common for all types of signs.

Triadic character of the sign appears to be characteristic for other the semiotic signs.

Jazykový znak v ponímaní Ferdinanda de Saussura je obojstranne psychickou, mentálnou entitou. Označujúce (akustický či verbálny obraz, reprezentácia jazykového znaku slúžiaca na jeho vyjadrovanie) aj s ním asociované označované (pojmem) sú termíny, prvky v mozgu fungujúce aktívne, produktívne, i pasívne, receptívne, v komunikácii v ústnej podobe.¹

Saussure pomenoval vyjadrenie akustického obrazu, vyvolané asociáciou pojmu s akustickým obrazom v procese prehovoru, zvukom, zvukovými vlnami, a toto vyjadrenie zjavne nechápal ako súčasť znaku (porov. Saussure, s. 27 – 32 a 98 – 100). Niektoré Saussurove formulácie však zvukovú matériu označujúcemu predsa len priznávajú, porov. „zvukový úsek, ktorý je... označujúcim určitého pojmu“ (ibid., s. 146), alebo „určitá materiálna jednotka existuje len cez svoj zmysel a funkciu, ktoré má“ (ibid., s. 191). Nezaoberal sa genézou znaku, len elementárne naznačil ontogenézu znaku (učenie, osvojenie) a nezobral do úvahy písomnú podobu komunikácie.

Kritická recepcia Saussurovej teórie všeobecnej jazykovedy sa zamerala na termíny *système*, *diachronia/synchronia*, *langue* a *parole* (Paveau –Sarfati, 2003); vlast-

¹ Porov. *Cours de linguistique générale* s. 27an. a s. 97 a n. a *Kurs obecné jazykovedy* s. 47 a n. a s. 95 a n. Prihliadame na terminológiu, ktorú František Čermák použil v preklade do češtiny. Ďalej uvádzané čísla strán zodpovedajú paginácii francúzskeho originálu, vyznačenej aj pri texte českého prekladu.

ného jazykového znaku sa dotýkala diskusia najmä o jeho unilaterálnosti alebo bilaterálnosti, arbitrárnosti a lineárnosti.

Posaussurovská lingvistika, aspoň jej semiotizujúca orientácia využívajúca jeho originálnu teóriu jazykového znaku, a niektoré ďalšie disciplíny, najmä semiotika a štrukturálne metodologické prúdy v literárnej vede, antropológii, etnológii, filozofii a ďalších odboroch opierajúce sa o teóriu znaku a len v menšej miere zohľadňujúce Peirceovu² teóriu znaku, museli prekonať zjavný rozpor medzi saussurovskou psychickou, nemateriálnou povahou označujúceho a materiálnou, zmyslami vnímateľnou povahou označujúcich, teda „znakov“, ktoré skúmali. S psychickou povahou označujúceho sa bádatelia vyrovnávali v podstate šiestimi spôsobmi:

1. Saussurovu teóriu ignorovali. Napriek možným predpokladom, že z nej budú vychádzať alebo na ňu budú prihliadať či sa s ňou kriticky vyrovnávať, sa jej vyhli, napr.: Daniel Laurier – *Introduction à la philosophie du langage* (1993); v tejto knihe sa pritom autor zaoberá teóriou znaku a systému znakov; Karel Horálek vo *Filosofii jazyka* (1967) Saussurovej teórii predsa len venoval určitú pozornosť a François Rastier v práci *Sémantique et recherches cognitives* (2001). Opierajú sa skôr o Morrisa a Peircea.

2. Akceptovali bez modifikácií Saussurovu teóriu jazykového znaku, avšak v skutočnosti boli predmetom ich skúmania iba materiálne, zmyslovo vnímateľné označujúce, ako napr.: „...Signifiant – zvuková stránka jazykového znaku“ v encyklopédii *Le Langage* (1973). Heslo *signifiant* v tejto encyklopédii je názorným príkladom nedôslednosti v používaní tohto Saussurovho pojmu. Na jednej strane sa tu totiž uvádza význam tohto termínu u Saussura, t. j. *signifiant* je *image acoustique*, akustický obraz (akustický obraz, podľa *Cours de linguistique générale* a v znení jeho Čermákovho prekladu, nie je materiálny zvuk, ale psychický odtlačok tohto zvuku (porov. s. 98). Na druhej strane sa tu vzápätí uvádza, že *signifiant*, zvuková stránka jazykového znaku, je lineárny. Podľa nášho názoru tu ide o zjavný rozpor: akustický obraz ako psychický odtlačok je niečo iné ako zvuková stránka vo svojej lineárnosti!). Lineárnosť prisudzuje označujúcemu aj Franck Neveu v *Dictionnaire des sciences du langage* (2004). Toto ponímanie je oprávnené do tej miery, že lineárnu povahu priznal označujúcemu – v rozpore s vlastnou definíciou znaku – sám Saussure (porov. s. 103). To znamená, že Saussure vlastne dospel k dualistickému chápaniu označujúceho, avšak terminologicky označujúce ako akustický obraz a označujúce ako materiálny zvuk nerozlíšil.

3. Saussurovu teóriu znaku prispôbili tak, že (psychické) označujúce jednoducho presunuli do materiálneho sveta zmyslami vnímateľných faktov. Napr. „označujúci... má zapotřebí matérie“ (Barthes, 1967, s. 90); „V saussurovskej teórii znaku je *signifiant* konkrétna, ušom vnímateľná forma“ (Mounin, 1995, heslo *signifiant*). „Bežne sa znak definuje ako materiálny predmet, ktorý zastupuje iný predmet alebo

² Peirceov znak (representamen) je materiálny (porov. *Lingvistické články*). Peirce svojou teóriou znaku predišiel Saussura o viac ako desať rokov, avšak Saussure ju nepoznal.

na neho odkazuje“ (Horálek, 1983); „Vychádzajúc z morrisovského chápania znaku a z komunikačného hľadiska sa predpokladá, že znakom je konkrétne, zmyslami vnímateľné znakové vehikulum“ (Horecký, 1982) – táto formulácia akoby naznačovala unilaterálne ponímanie znaku, avšak Horecký nebol jej zástancom. Obdobný, často zrejme mimovoľný, príklon k unilaterálnej koncepcii možno badať vždy, keď sa použije termín znak namiesto označujúce.

4. Josette Rey-Debove v diele *La linguistique du signe. Une approche sémiotique du langage* (1998) premenovala, bez akejkoľvek diskusie a argumentov, Saussurov jazykový znak (*signe linguistique* od *langue*) na rečový znak (*signe langagier* od *langage*). Pod tento termín tak zahrнула aj mimojazykové znaky.

5. Dospeli k dualistickému ponímaniu označujúceho ako javu psychického i materiálneho: „Niektorí semiotikovia však pripúšťajú, že aj psychické javy môžu mať platnosť znaku. V spoločenskej (intersubjektívnej) komunikácii sa však uplatňujú iba materiálne, zmyslami vnímateľné znaky“ (Horálek, 1983).

6. Dospeli k dualistickému ponímaniu označujúceho ako javu systémového, ideálneho, a komunikačného, fyzikálneho: „Dualistickou koncepciou je aj delenie jazykových znakov na systémové jazykové znaky a na komunikačné jazykové znaky“ (Horecký, 1981). „Za jazykový znak sa pokladá jednak akýkoľvek fyzikálny alebo abstraktný objekt utvorený podľa pravidiel nejakého jazyka, jednak ideálny prvok abstraktného systému. Táto viacvýznamovosť výrazu jazykový znak vedie k rozštiepeniu na dva rozdielne znaky, pričom fyzikálny znak je realizáciou ideálneho znaku a ideálny znak zastupuje fyzikálne znaky. Je tu zreteľná dualistická (nie bilaterálna) koncepcia znamenajúca paralelnú, osobitnú, samostatnú existenciu aj fyzikálnych aj ideálnych jazykových znakov“ (Horecký, 1986).

Fyzické a ideálne znaky rozlišuje aj Pavel Cmorej (2001) v kapitole *Jazyk – porov. k nej diskusiu Sekvent (2006) a Cmorej (2009)*. Zásluhou P. Cmoreja je nepochybne to, že vo svojich úvahách podal, pokiaľ vieme, zatiaľ najdôkladnejší príspevok, koncipovaný – pravda – najmä z hľadiska extenzionálnej sémantiky, k rozlíšeniu fyzických a ideálnych znakov.

Dualistické koncepcie sa javia ako parciálne. Dualizmus uvedený sub 5. (psychické a materiálne označujúce) neberie do úvahy ideálne označujúce a dualizmus sub 6. (fyzické a ideálne označujúce) zasa obchádza psychické označujúce (u Saussura). Dá sa teda uvažovať o triadickej³ koncepcii znaku, využiť pritom Saussurovu triádu *langage-parole-langue/reč- komunikácia-jazyk*⁴ a rozlišovať a aspoň rámcovo charakterizovať znaky rečové, komunikačné a jazykové.

³ Adjektívum triadický sa niekedy používa vo význame trojstranný (porov. napr. Král, 1974, s. 55 a obr. 7, s. 138 a obr. 15) v súvislosti so sémantickým trojuholníkom. My ho chápeme vo význame trojčlenný a ako pendant k adjektívu dualistický.

⁴ Ako ekvivalent Saussurovho termínu *parole* používame termín *komunikácia* (je v ňom zreteľnejšie obsiahnutý vysielateľ i prijímateľ znaku a zvuková i grafická podoba znakov) namiesto termínu *prehovor* (implikuje skôr iba vysielateľa a ústnu podobu znakov) a namiesto termínu *reč* (schopnosť dorozumievať sa pomocou znakov), už použitého ako ekvivalent termínu *langage*.

Rečový znak (langage). Je to psychická, zmyslami nevnímateľná entita. Jeho zložky, označované a označujúce, sú psychické prvky, pamäťové záznamy. Fungujú pri produkcii (v smere od označovaného k označujúcemu) a pri percepcii (od označujúceho k označovanému) komunikačných znakov. V interpersonálnej komunikácii prechádza mentálne označujúce do podoby materiálneho, zmyslami vnímateľného označujúceho. V intrapersonálnej komunikácii, t. j. pri myslení, pri vnútornej reči v bdelom stave, pri vnútornej reči v spánku a pri telepatii (ako osobitnom spôsobe interpersonálnej komunikácie), ostáva označujúce v mentálnej podobe akustického obrazu, povedané so Saussurom.

Z hľadiska genézy protoznaku vzniká rečové označované ako mentálny odraz reality, je to určitý myšlienkový, vôľový alebo citový obsah, a rečové označujúce ako s ním spojený v prvej fáze spontánny neurofyziologický impulz, neskôr návyk, mechanizmus, vďaka ktorému je možné obsah vyjadriť. V etape genézy protoznaku, pri protosemióze, sú označované i označujúce individuálne špecifické zložky, ktoré sa postupne konvencionalizujú v interpersonálnej komunikácii.

Z hľadiska ontogenézy je rečový znak (označované aj označujúce) produktom osvojenia prostredníctvom komunikácie a je mentálnym odrazom konvenčného komunikačného znaku. Je uložený v individuálnom vedomí a odovzdáva sa z generácie na generáciu. Jeho funkciou je bezprostredná skutočnosť poznávania a myslenia a intraindividuálnej komunikácie. Je individuálny aj v tom zmysle, že zaniká ukončením mentálnych aktivít mozgu svojho nositeľa. Individuálny súbor rečových znakov (individuálna jazyková kompetencia) je parciálny vzhľadom na súbor jazykových znakov a v komunikácii sa prejavuje ako idiolekt. V rámci individuálneho rečového súboru sú pre rečové znaky charakteristické najmä paradigmatické vzťahy.

Rečový znak ako súčasť mentálnych procesov spojených s poznávaním, pamäťou, myslením, produkciou a percepciou hovorených a písaných prejavov, skúmajú predovšetkým psychologické a kognitívne vedy a niektoré s nimi spojené pomocné a interdisciplinárne vedy. Tieto vedné disciplíny zriedkavo používajú semiotický termín znak/rečový znak či označujúce/rečové označujúce a označované/rečové označované. Najčastejšie sa vyskytuje termín *slovo*⁵, a to vo význame jednak jednoty formy a významu, jednak iba formy, použili sa aj výrazy *arbitrárny symbol*, *jazykový symbol*. Pre rečové označujúce sa používajú napr. termíny *pamäťová stopa*, *známe slovo*, pre rečové označované *pojmem*, *význam*, *informácia*, *myšlienka*. Slovom *znak* sa označujú písmená, číslovky, interpunkčné znamienka, sémantické dištinkívne príznaky, symptómy. Terminologicky rigorózne sa nerozlišuje jazyk, reč a prehovor, metonymicky sa tieto pojmy vzájomne zamieňajú (porov. Morávek, 1969; Vybíral, 2005; Eysenck-Keane, 2008; Sternberg, 2009).

⁵ V jazykovede nie je nateraz ustálený názor na to, či medzi (jazykovým) znakom a slovom je vzťah totožnosti, netotožnosti alebo paralelnosti. Zdroj týchto rozličných záverov možno vidieť v určitej terminologickej vágnosti, najmä pokiaľ ide o termín *znak*. Používaním termínu *slovo* pre entitu, pre ktorú Saussure úspešne zaviedol termín *znak*, dávajú psychologické vedy určitý príspevok do tejto diskusie.

Z mnohých hypotéz, teórií a modelov, ktoré tieto odbory prinášajú, je z hľadiska lingvistiky a teórie znakov/rečových znakov pozoruhodný model, ktorý pre počuté slovo predpokladá v mozgu osobitný auditívny vstupný lexikón (rozpoznáva známe slová) a osobitný výstupný lexikón (uchováva hovorené tvary slov), k obidvom sa viaže jeden sémantický systém (obsahuje významy slov; tento vnútorný slovník by sa prípadne mohol členíť na slovník plnovýznamových slov a na slovník pomocných slov (Caron, 1992). V rámci výstupného lexikónu sa navyše rozlišuje osobitný grafemický (ortografický) a osobitný fonologický lexikón, pričom jestvuje teoretický predpoklad, že ortografické lexikóny môžu byť dva: jeden pre čítanie (vizuálny vstupný lexikón) a druhý pre písanie (grafemický výstupný lexikón; porov. Eysenck-Keane, 2008, s. 385n. a s. 465n.). Z týchto poznatkov možno pre lingvistiku vyvodit' niekoľko záverov:

1. Vyplýva z nich význam terminologického rozlišovania, v prípade potreby a vlastne aj v súlade s poznatkami lingvistiky, grafemických/grafických a fonémických/fónických rečových označujúcich a v ich rámci ešte produktívnych a receptívnych grafických označujúcich a produktívnych a receptívnych fónických označujúcich. Toto rozlišovanie sa dá aplikovať aj na komunikačné a jazykové označujúce.

2. Podľa toho sa rečové označujúce nachádza v štyroch rôznych mozgových centrách (je štvordomé) a dá sa predpokladať, že príslušné súbory rečových označujúcich majú aj štyri diferencované štruktúry. Napr. vstupný modul pre grafické označujúce musí mať kapacitu pre identifikovanie veľkého počtu rozličných grafických, vytlačených alebo napísaných tvarov komunikačných označujúcich, zatiaľ čo výstupný modul pre grafické označujúce, pokiaľ zoberieme do úvahy iba rukopisné tvary označujúcich, má zrejme iba jeden (prípadne dva: jeden pre malé a druhý pre veľké písmená) viac menej ustálený vzor pre produkciu grafických označujúcich, čo sa prejavuje v individuálnej charakteristike rukopisu a v ťažkostiach pri snahe o napodobenie rukopisu iných. Model rečovej komunikácie sa tým značne komplikuje.

3. Oddelené mozgové centrá, v ktorých sú tieto rozličné rečové označujúce uložené, a ich oddelené fungovanie pri produkcii a percepcii reči by sa dali chápať ako psychologický podklad a psychologické vysvetlenie, samozrejme okrem vplyvu komunikačných a jazykových faktorov, zvukovej a grafickej asymetrie komunikačných označujúcich (napr. v slovenčine asimilácia spoluhlások, z angličtiny dobre známa výrazná variabilita korelácie písaného a zvukového alebo všeobecne vyššia miera redundancie v písaných prejavoch než v hovorených prejavoch) a príležitostnej nezohody receptívnych a produktívnych grafických komunikačných označujúcich (právkopisné chyby).

Komunikačný znak (parole). Komunikačné označované ostáva v rovine psychickej, zmyslami nevnímateľnej zložky znaku v produkčnej i percepčnej fáze komunikácie. Je východiskom komunikačného aktu expedienta a záverom komunikačného aktu percipienta. U expedienta i percipienta má rovnaký alebo približne rovna-

ký obsah. Označované sa nestotožňuje s denotátom, ku ktorému sa prípadne vzťahuje. Nepoznať denotát neznamená nerozumiieť označujúcemu. Neporozumenie označujúceho vyplýva z absencie rečového označovaného v mozgovom centre uchovávajúcim významy slov. Rečové označované je virtuálne, komunikačné označované je aktuálne.

Komunikačné označujúce vzniká z potreby interindividuálnej komunikácie, z potreby vyjadrovať označované a dorozumieť sa. Taká je aj jeho funkcia. Označované ostáva psychickou zložkou znaku, zatiaľ čo označujúce nadobúda individuálnu materiálnu formu zvukov a s najväčšou pravdepodobnosťou sekundárne im odpovedajúcim materiálnym grafickým značkám, toto označujúce je realizáciou rečového označujúceho. Individuálna materiálna forma zvukov i grafických značiek vykazuje v rámci konvencie rozptýl limitovaný formami používanými pre ostatné označované a formami nekonvencionalizovaných označujúcich. Individuálne odchýlky od konvencie na úrovni označujúceho i označovaného sa môžu konvencionalizovať a stať sa tak impulzom pre zmeny jazykových znakov. Zvukové označujúce trvajú iba počas fonácie, možno ich zaznamenať na zvukových nosičoch, grafické označujúce sú zaznamenané vždy a môžu pretrvať tisícročia v závislosti na odolnosti nosiča.

Obidve zložky komunikačného znaku sa kontinuálne konvencionalizujú. Toto platí v diachrónnom i synchrónnom aspekte. Sú pre nich charakteristické najmä syntagmatické vzťahy.

Výraz „lineárna povaha označujúceho“ (Saussure, s. 103 a tiež s. 170; porov. tiež F. Neveu, op. cit., heslá linéarité a signe) je nepresný. Pokiaľ ide o komunikačné označujúce, treba rozlišovať grafické (vizuálne) a zvukové (auditívne) označujúce vo fáze produkcie (výstupu) a percepcie (vstupu) označujúceho. Predstava lineárnosti, u Saussura a inde⁶ vymedzená ako priebeh auditívnych označujúcich v časovej línii a nemožnosť vyslovenia dvoch prvkov súčasne, pričom následnosť v čase auditívnych označujúcich je pri grafických označujúcich nahradená priestorovou líniou, je zmesou rôznych čiastkových aspektov. Dá sa povedať, že produkcia i percepcia daného zvukového označujúceho prebieha v časovej línii a že nemožno vysloviť dva prvky súčasne. Avšak možno súčasne vnímať dve alebo viaceré zvukové označujúce (od dvoch alebo viacerých komunikantov), každé z nich prirodzene v časovej línii danej tempom komunikácie. Záznam zvukových označujúcich na nejakom zvukovom nosiči má dimenziu časovú i priestorovú, obidve sú lineárne. Produkcia grafického označujúceho však tiež prebieha v časovej línii a tento priebeh možno pozorovať a vnímať (rukopis, strojopis, textový editor alebo elektronické zariadenia prezentujúce grafické označujúce – písaný text postupne po písmenách) a nedajú sa

⁶ Nie tak u Bohumila Palka (*Lingvistické čítanky*), ktorý vzťahuje lineárnosť (reťazenie jazykových prvkov, ich postupnosť s dôsledkami pre význam pri zmene poradia) komplexnejšie a výstižnejšie nielen na označujúce, ale aj na písmená a fonémy (k nim čiastočne inklinoval aj Saussurov výklad) a na väčšie jednotky, ako sú slová a vety (Základy obecné jazykovedy, 1989, s. 19 a 70 a n.).

produkovať dva prvky súčasne. Časový priebeh produkcie grafického označujúceho a jej výsledok je rozložený v priestorovej línii. Pri percepcii, t. j. „pri čítaní vidíme každé slovo vcelku, zatiaľ čo hovorené slovo je rozložené v čase“ (Eysenck – Keane, 2008, s. 374), to znamená, že percepcia časovej línie produkcie napísaného sa neaktualizuje, hoci je zrejmé, že jeho produkcia prebiehala v čase. Napokon pri hlasitom i tichom čítaní vnímame viaceré slová súčasne. Ak zoberieme do úvahy aj vetu ako zložený znakový útvar (Lingvistické čítanky I, s. 155), je časová dimenzia charakteristická pre zvukovú produkciu i auditívnu percepciu vety a časopriestorová dimenzia lineárnosti je spoločná pre napísanú vetu pri produkcii i percepcii. Opozícia časová lineárnosť versus priestorová lineárnosť sa tým pri komunikačných znakoch čiastočne neutralizuje, je však relevantná pre percepciu komunikačných znakov prirodzeného jazyka na jednej strane a iných, niekedy nazývaných tabelárnych semiotických znakov na druhej strane.

Komunikačné znaky diferencovane skúmajú lingvistické disciplíny: fonetika (zvukové komunikačné označujúce v produkcii i percepcii), deskriptívna a normatívna morfológia a syntax (formy, funkcie a vzťahy komunikačných znakov), sémantika (komunikačne označované), textová lingvistika, korpusová lingvistika, lingvistika diskurzu, štatistická lingvistika, pragmatika, štylistika, rétorika, dialektológia a prípadne niektoré ďalšie odbory a pododbory. Skúmanie komunikačných znakov je súčasťou procesu inštitucionalizovania spisovného jazyka a starostlivosti o jazykovú kultúru, do oblasti komunikačných znakov smerujú aj niektoré ustanovenia jazykových zákonov.

Pre psychologické disciplíny sú komunikačné znaky pri produkcii i percepcii potenciálnymi nositeľmi symptómov duševných porúch poznávania, pamäti, myslenia, reči.

Jazykový znak (langue). Jazykové označujúce sa zvyčajne chápe ako zovšeobecnenie, abstrakcia z jedinečných, t. j. komunikačných označujúcich, prípadne ako odraz komunikačných označujúcich v spoločenskom vedomí. Komunikačné označujúce sú exemplármi jazykových označujúcich. Jazykové označované sa javí ako obsahová stránka jazykového znaku, prípadne ako zovšeobecnené sémantické prvky (porov. Encyklopédia jazykovedy, 1993, heslo jazykový znak).

Pri charakteristike jazykových znakov rozlišujeme tri obdobia: obdobie pred vznikom písma, obdobie paralelného používania označujúcich vo zvukovej i grafickej podobe a obdobie lingvistického opisu znakov.

V období pred vznikom písma sa jazykové označujúce javí ako zvukový ideálno-materiálny invariant individuálnych zvukových komunikačných označujúcich používaných pre to isté označované. Je však odindividualizované a, hoci uložené a fungujúce v každodennej komunikácii, je od nej v individuálnom i spoločenskom vedomí abstrahované. Jazykové označované je súhrnom všetkých označovaných, t. j. významov spojených s daným jazykovým označujúcim. V spoločenskom vedomí predstavuje odaktualizovanie a sumarizáciu komunikačných označovaných. Ja-

zykové znaky možno uvažovať len cez komunikačné znaky. Komunikačné znaky sú realizáciou jazykových znakov a jazykové znaky sú priemetom komunikačných znakov v individuálnom i spoločenskom vedomí.

V období paralelného používania označujúcich v zvukovej i grafickej podobe jestvuje popri zvukovom jazykovom označujúcom aj grafické jazykové označujúce. Vzniká druhotne na základe zvukového jazykového označujúceho (diferencovane podľa typov písma) a znamená spolu so zvukovým označujúcim paralelné formy označujúceho pre to isté označované. Tu by sa dalo povedať, že komunikačné a jazykové označujúce sú dualistické. Podobne ako zvukové jazykové označujúce možno grafické označujúce charakterizovať ako grafický ideálno-materiálny invariant individuálnych grafických komunikačných označujúcich abstrahovaných od písomnej komunikácie. Jazykové označované má rovnaký štatút ako v predchádzajúcom období.

V období jestvujúceho lingvistického opisu znakov, popri jazykových znakoch uložených v komunikácii, sú navyše jazykové označujúce, v podobe určitej, avšak nevyhnutnej konvencii zodpovedajúcej a prípadne dobovo podmienenej materiálnej realizácie, a jazykové označované, v podobe súhrnnej explicitnej definičnej formulácie obsahových zložiek, zaznamenané v slovníkoch a gramatikách. Najmä tu vystupuje do popredia systematizačná a metajazyková funkcia jazykových znakov.

Jazykové znaky skúmajú fonológia, gramatika (najmä s kodifikačným zameraním), etymológia, tvorba slov, onomaziológia, semaziológia, všeobecná jazykoveda, komparatistika, konfrontačná/kontrastívna lingvistika, jazyková typológia, lingvistika jazykových rodín a ďalšie disciplíny a interdisciplíny.

Prezentovaná triáda znakov sa opiera o bilaterálne ponímanie znaku a vo svojich dôsledkoch ho aj potvrdzuje. Ukazuje totiž tesnú vzájomnú podmienenosť jednotlivých typov označujúcich (pamäťové, materiálne a ideálne) a označovaných (virtuálne, aktuálne a sumárne).

Rečový znak ako obojstranne psychická entita má povahu znaku. Dokladá to jednak jeho funkcia pri vnútornej (intraindividuálnej) reči, jednak stála participácia rečového označovaného na komunikačnom a jazykovom označovanom a rečového označujúceho na produkcii a percepcii komunikačného a jazykového označujúceho.

Arbitrárnosť znaku (sémická štruktúra označovaného nedeterminuje fonematickú a druhotne ani grafickú štruktúru označujúceho, fonematická/grafická štruktúra označujúceho je indiferentná k sémickej štruktúre označovaného, medzi zvukovou/písomnou stránkou a obsahovou stránkou znaku nejestvuje žiaden kauzálny vzťah) je vlastnosťou vzťahu označovaného a označujúceho všetkých troch vydelených typov znakov. Rovnako je im spoločná aj konvenčnosť ako spoločenský konsenzus determinujúci formálnu a obsahovú stránku znaku a nevyhnutný pre jeho konštituovanie a fungovanie.

Triadickosť znaku sa javí ako príznačná aj pre ostatné typy semiotických znakov a ich sústavy. Dá sa pri nich vydeliť existencia znaku na rovine individuálneho

vedomia, na rovine komunikovania a na rovine ideálnej predstavy či ideálneho záznamu. Odlišná je genéza pri umelých a prirodzených znakoch. Pri umelých znakoch je postupnosť od potreby niečo vyjadriť (označované) cez vytvorenie alebo voľbu materiálneho výrazu (označujúce) k ideálnej podobe znaku. Pri prirodzených znakoch je východiskom materiálne označujúce, od neho vyvedené a s ním súvisiace označované je sekundárne a v konečnej fáze nastáva posun označujúceho a označovaného do ideálnej podoby znaku.

Bibliografia

- BARTHES, Roland: Nulový stupeň rukopisu. Základy sémiologie. Praha: Československý spisovateľ 1967. 90 s.
- CARON, Jean: Précis de psycholinguistique. Paris: Presses universitaires de France 1992. 275 s.
- CMOREJ, Pavel: Úvod do logickej syntaxe a sémantiky. Bratislava: Iris 2001. 142 s.
- CMOREJ, Pavel: Ideálne jazykové znaky a ich fyzické realizácie. In: Jazykovedný časopis, 2009, roč. 60, č. 1, s. 57 – 73.
- Encyklopédia jazykovedy. J. Mistrík a kol. Bratislava: Obzor 1993. 513 s.
- EYSENCK, Michael W. – KEANE, Mark T.: Kognitívni psychologie. Praha: Academia 2008. 748 s.
- HORÁLEK, Karel: Filosofie jazyka. Praha: Acta Universitatis Carolinae, Philologica, Monogr. 15, 1967
- HORÁLEK, Karel: K otázkám sémiotiky. In: Slovo a slovesnosť, 1983, roč. 44, č. 1, s. 46 – 51.
- HORECKÝ, Ján: Semiotické aspekty sémantiky. In: Jazykovedné štúdie 16. Bratislava: Veda 1981, s. 13 – 15.
- HORECKÝ, Ján: Semiotické výskumy v československej jazykovede. In: Slovo a slovesnosť, 1982, roč. 43, s. 134 – 138.
- HORECKÝ, Ján: Zložky a dimenzie jazykového znaku. In: Jazykovedný časopis, 1986, roč. 37, č. 1, s. 64 – 72.
- KRÁL, Ábel: Model rečového mechanizmu. Bratislava: Veda 1974. 188 s.
- LAURIER, Daniel: Introduction à la philosophie du langage. Liège: Mardaga 1993. 322 s.
- Le langage. Spracoval kolektív autorov pod vedením Bernarda Pottiera. Paríž, CEPL 1973. 544 s.
- Lingvistické čítanky I. Sémiotika sv. 1. Charles Sanders Peirce. Sestavili a preložili Bohumil Palek, David Short. Praha: Státní pedagogické nakladatelství 1972. 157 s.
- MORÁVEK, Milan: Lidská řeč. Praha: Orbis 1969. 172 s.
- MOUNIN, Georges: Dictionnaire de la linguistique. Paris: Presses universitaires de France, Quadrige 1995. 340 s.
- NEVEU, Franck: Dictionnaire des sciences du langage. Paris: Armand Colin 2004. 316 s.
- PAVEAU, Marie-Anne – SARFATI, Georges-Elia: Les grandes théories de la linguistique, Paris: Armand Colin (U) 2003. 256 s.
- RASTIER, François: Sémantique et recherches cognitives. Paris: Presses Universitaires de France 2001. 272 s.
- REY-DEBOVE, Josette: La linguistique du signe. Une approche sémiotique du langage. Paris: Armand Colin 1998. 283 s.
- SAUSSURE, Ferdinand de: Cours de linguistique générale. Paris: Payot 1967, 1. vyd. 1916.
- SAUSSURE, Ferdinand de: Cours de linguistique générale. Edition critique préparée par Tullio de Mauro. Paris: Payot 1976, 1. vyd. 1972.

SAUSSURE, Ferdinand de: Kurs obecné lingvistiky. Komentáře napísal Tullio de Mauro. Z francúzštiny preložil František Čermák. 1. vyd. Praha: Odeon 1989, 2. vyd. (reprint) Praha: Academia 1996, 3. upravené vydanie Praha: Academia 2007.

SEKVENT, Karel: K dualistickým koncepciám jazykového znaku. In: Jazykovedný časopis, 2006, roč. 57, č. 1, s. 3 – 12.

STERNBERG, Robert J.: Kognitivní psychologie. Praha: Portál 2009. 636 s.

VYBÍRAL, Zbyněk: Psychologie komunikace. Praha: Portál 2005. 319 s.

ROZHLADY

MAJSTROVSKÉ DIELO ČESKEJ A SVETOVEJ FRAZEOLÓGIE (FRANTIŠEK ČERMÁK A KOL. SLOVNÍK ČESKÉ FRAZEOLÓGIE A IDIOMATIKY)¹

ALEXANDRA JAROŠOVÁ

Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV, Bratislava

JAROŠOVÁ, Alexandra: A Masterpiece of the Czech and the World Phraseology. *Jazykovedný časopis*, 2011, Vol. 62, No. 1, pp. 51 – 64. (Bratislava)

Czech Idiom Dictionary Set (Similes, Non-verbal idioms, Verbal idioms, Sentential Idioms) is a unique phenomenon in the context of the world phraseology. This work is not only extensive in its scope and depth, but it is highly innovative from the theoretical, metalexigraphic and material point of view as well (especially the material of the fourth volume – Sentential Idioms – brings an unexpected and interesting insight into this area). The exhaustive lexicographic, or, rather phraseographic description (semaziological as well as onomasiological) is complemented by F. Čermák's theoretical essays, which form the building blocks of a comprehensive theoretical model of the Czech phraseology. Čermák's view of the idiom stresses extremely restricted collocability and anomalous nature (semantic and/or formal) of its components (manifested both syntagmatically and paradigmatically).

Sám hodnotiaci názov príspevku naznačuje, že tu posudzujeme dielo mimoriadnej vedeckej a praktickej hodnoty, ktoré nemá paralelu nielen v slovanskom, ale ani v ostatnom jazykovom svete (napr. ani v angličtine, kde by sa to dalo najskôr predpokladať). Viacdielny, rozsahom až monumentálny, súbor českého frazeologického lexikónu tvorí pevný trojjediný celok – materiálový, teoretický aj metalexikografický. Všetky tri zložky sú hlboko premyslené a vo väčšine použitých prístupov novátorské. Po materiálovej stránke slovník vyčerpávajúcim spôsobom zachytáva všetky typy českých frazém a idiémov vrátane parémií. Výber heslových jednotiek sa riadi súčasným úzom a orientuje sa na frazémy, ktoré nie sú obmedzené na úzky okruh používateľov (napr. sa neuvádzajú regionalizmy). Slovník nezachytáva ani ustálené spojenia terminologickej povahy. Pretože dominantným komunikačným prostredím frazém je hovorený neformálny jazyk, slovník programovo nepracuje s opozíciou spisovné – nespisovné. Uvádza teda frazémy v autenticky zaznamenatej podobe a nijakým spôsobom ich neštandardizuje. Treba konštatovať, že vďaka slovníku je veľká časť frazeologických jednotiek lexikograficky registrovaná po prvý raz. Pozoruhodnú teoretickú hod-

¹ Príspevok bol vypracovaný v rámci grantového projektu VEGA č. 2/0018/11 *Slovník súčasného slovenského jazyka – 4. etapa (koncipovanie a redigovanie slovníkových hesiel a s tým súvisiaci lexikologicko-lexikografický výskum)*.

notu predstavujú nielen hlboko fundované štúdie Františka Čermáka, ktoré sú súčasťou jednotlivých zväzkov, ale aj spôsob predstavenia materiálu vysvetlený v **Zásadách spracovania používania slovníka** (ďalej *Zásady*), ktoré sú vypracované pre každý zväzok osobitne. Uplatnená koncepcia vychádza z detailne vypracovaného teoretického modelu opisovaného objektu, takže nielen využíva niektoré frazeografické princípy a metódy, ale tieto princípy do značnej miery vytvára. Metalexikografická zložka sa napokon „zhmotňuje“ vo formáte hesla (pôdorysu informačných zón heslovej state) a v primeranom typografickom stvárnení umožňujúcom postihnúť neobyčajnú zložitosť opisovanej jednotky v štruktúrovanej a prehľadnej podobe.

Špecifikom druhého vydania *Slovníka české frazeologie a idiomatiky* (2009; ďalej *SČFI*) je modernizácia predchádzajúcich troch dielov a doplnenie celku o dávno plánovaný štvrtý diel, ktorým sa celý lexikón uzatvára. Prvé vydanie slovníka postupne vychádzalo v nakladateľstve Academia a malo pragmatické členenie, ktoré dodržiava aj druhé vydanie. Prvý diel *Přirovnání* vyšiel v roku 1983, druhý diel *Výrazy neslovesné* v roku 1988 a tretí – *Výrazy slovesné* – vyšiel v dvoch objemných zväzkoch v roku 1993. Tento prvý súbor slovníkov teda obsahoval frazeologické jednotky so štruktúrou syntagmy („frazémy kolokační“). Rozsiahly materiál predstavujúci frazémy a idiomy vetnej povahy („frazémy propoziční“) sa priebežne koncipoval a po dokončení tvorí 4. diel súboru *SČFI* s názvom *Výrazy větné*.

Toto objemné a informačne nasýtené dielo vznikalo od 60. rokov minulého storočia a pracoval na ňom vcelku veľký autorský a redaktorský kolektív. Ústrednou postavou celého projektu je František Čermák, ktorý je spoluautorom diela, a spolu s Jiřím Hronkom a Jaroslavom Machačom aj jeho hlavným redaktorom. Je autorom úvodu a teoretických statí o jednotlivých typoch frazém. Takisto je autorom spomínaných *Zásad* ako aplikácie teoretických východísk na obrovský objem materiálu. Okrem hlavných redaktorov na slovníku v rôznych etapách jeho vzniku a v rôznom rozsahu autorsky pracovali aj Renata Blatná (Novotná), Vlasta Červená, Kamila Filipová, Jan Holub, Miloslav Churavý, Ladislav Janský, Marie Kopřivová, Libuše Kroupová, Jiřina Luttererová, Vladimír Mejstřík, Jiřina Sedláková, Milan Šára, Vlasta Šustalová, Zdeněk Švamberk, Alena Trnková, Emil Vejvoda, Jaroslav Zima. Kolektív autorov tvorili predovšetkým pracovníci Filozofickej fakulty Karlovej univerzity. Autorský kolektív 2. dielu tvorili väčšinou pracovníci z Ústavu pro jazyk český AV ČR. Slovník plní aj úlohu prekladového slovníka, pretože obsahuje anglické, nemecké, francúzske a ruské ekvivalenty. Prekladovú časť slovníka spracovali nositelia týchto jazykov s bohemistickým vzdelaním: David Short, Jürgen Ostmeyer, Helgunde Henschelová, Madeleine Gasnierová, Patrice Pognan, Marie-Line Jouannaux, Ljubov N. Bielorus-Běloševská, Tat'jana V. Danilovová, Oleg Fedosov, Ludmila Stěpanova. Členenie na jednotlivé diely sa opiera o rôzne aspekty vonkajšej štruktúry. Delenie na kolokačné a propozičné frazémy si berie ako kritérium jazykovú rovinu, do ktorej útvar možno zaradiť. Vnútri kolokačných frazém, ktoré sú najvýznamnejšie, sa uplatňuje štruktúrna typológia opierajúca sa o binárne permutácie autosémantických slov-

ných druhov: substantívum, adjektívum, verbum a adverbium (S, A, V, ADV). Ide o týchto 16 kombinácií: S-V (*Pravda víteží!*), V-S (*chytat lelky, číst někomu levity*), A-S (*zlatý důl, nejvyšší měrou*), S-A (*anděl strážný, panenka skákavá!*), S-ADV (*místo nahoře*); ADV-S (*vzhůru nohama*), V-A (*kápnout božskou*), A-V (*Zmýlená neplatí!*), V-ADV (*přijít zkrátka*), ADV-V (*bohatě stačit*); A-ADV (*černej vzadu, Celej nakřivo!*), ADV-A (*neblaze proslulý*), S-S (*jablko sváru*), V-V (*umět se narodit*), A-A (*neslaný nemastný*), ADV-ADV (*široko daleko*). Viacčlenné štruktúry sa chápu ako podtypy týchto základných kombinácií (vrátane kombinácií, ktorých súčasťou sú pronomína a numerálie ako substitúty substantív a adjektív). Aj prirovnania (1. diel) by bolo možné čisto slovnodruhovo priradiť k niektorému z typov alebo podtypov. Tvoria však tradične vyčleňovanú skupinu frazém obsahujúcu formálny znak (prítomnosť spojky *jako/jak*) spoluvytvárajúci komparatívnu sémantiku. Obsahom 2. dielu (Výrazy neslovesné) sú najmä štruktúrne typy A-S, S-A, S-ADV, ADV-S, ADV-A, S-S a ADV-ADV spolu s početne nevelkou skupinou gramatických a iných frazém vytvorených kombináciami sysémantik alebo kombináciou sysémantického a autosémantického slova (sekundárne predložky, spojkové výrazy, viacсловné častice, napr. *s ohledem na, ba ani, a vůbec*; iné výrazy, napr. *na potvoru, co by dup, za zády, pro začátek*). Ostatné štruktúrne typy tvoria 3. diel (Výrazy slovesné), z ktorých časť (označená výkričníkom na konci, napr. *Pravda víteží!*) sa pre svoju propozičnú povahu stáva obsahom 4. dielu (Výrazy větné). To platí aj o výrazoch realizujúcich niektoré schémy neverbálneho typu, napr. A-ADV (*Celej nakřivo!, Malá domů!*)

Abecedný poriadok radenia frazém vychádza zo začiatočného písmena prvého substantíva vo frazéme a ak frazéma nemá substantívum, potom z ďalšieho slovného druhu v tomto zostupnom poradí: A → V → ADV → iné prvé slovo, ak frazéma neobsahuje ani jeden z uvedených slovných druhov.

Materiálovým zdrojom prvého vydania slovníka boli všetky dostupné lexikografické diela a iné relevantné lingvistické práce. Autori sa ďalej opierali o vlastnú excerpciu beletrie vydanú po roku 1960 a o lexikálnu a frazeologickú kartotéku Ústavu pro jazyk český. Hesláre druhého vydania boli obohatené o nové frazeologické jednotky získané analýzou materiálu, ktorý poskytuje Český národní korpus (500 nových hesiel). Korpus bol okrem iného aj zdrojom materiálu pre 4. diel a prameňom informácie o typickej kolokabilite neslovesných frazém doplnenej do 2. dielu.

Tradičné heslové typy (výkladové a odkazové heslo) sa so zreteľom na mieru používania frazémy ďalej členia na bežné heslo a heslo okrajové. Bežné výkladové heslo opisuje frekventované frazémy a obsahuje všetky informácie podľa vypracovaného formátu. Menej frekventované frazémy sú v redukovanej podobe spracované v okrajových heslách.

Hesláre všetkých dielov majú svoj onomaziologický náprotivok v tzv. sémantických registroch, ktorých podstata je vysvetlená v Zásadách. Celkovo toto rozšírené vydanie obsahuje na 3 568 stranách približne 36 800 frazém, ktoré sú podchytené v 15 000 heslách sémantických registrov.

Pred tým, ako sa budeme venovať charakteristike makroštruktúry a mikroštruktúry jednotlivých dielov SČFI, zastavíme sa pri základnej otázke, ktorej riešenie je východiskom pre tvorbu heslára všetkých dielov bez rozdielu. Hovoríme o vymedzení objektu opisu, teda o vymedzení frazémy a idiómu. F. Čermák tieto jednotky definuje v Zásadách takto: „Za idiomatický a frazeologický výraz sa považuje ustálená a minimálne dvouslovná kombinácia libovolného slovního druhu s jiným (případně kombinace dvou slovních druhů), která je příznačná tím, že aspoň jeden její člen je schopen se v daném významu a funkci spojovat s jinými slovy v textu jen krajně omezeně, popř. vůbec ne; je tedy v tomto významu či funkci omezen pouze na tuto kombinaci. Druhým avšak nikoli nutným rysem takového spojení bývá jeho neobvyklá přenesenost, sémantický posun“ (Čermák, 2009, s. 14). Vymedzenie frazémy je urobené s dôrazom na syntagmatiku (na rozdiel od tradičných vymedzení, ktoré sú orientované na sémantiku útvaru, predovšetkým na metaforu a nesúctovosť významu). Definícia má operacionalistický charakter: skúšaním analogickej zámeny komponentu možno testovať konkrétne spojenia (porov. Čermák, 1985, s. 177; 2002, s. 140). V iných prácach F. Čermák uvádza aj všeobecnejšie vymedzenie, ktoré je urobené so zreteľom na paradigmaticku: „Frazém a idiom je nemodelové a ustálené syntagma prvků, z nichž aspoň jeden je z hlediska druhého členem extrémně omezeného a zavřeného paradigmatu (formálně a většinou i sémanticky)“ (Čermák, 1985, s. 177).

Aký základný princíp stojí za vymedzením frazémy a idiómu? F. Čermák ho v 1. zv. SČFI sformuloval takto: „nejdůležitějším principem, o který se [pojetí idiomatiky a frazeologie] opírá především, je anomální kombinatorika (kolokabilita) různého druhu, z hledisek formálních i sémantických“ (Čermák, 2009, s. 485). Táto kritériálne závažná vlastnosť („definitivní rys, konstitutivní rys“) je podľa F. Čermáka (1991) prejavom všeobecného kombinatorického princípu, na základe ktorého sa vytvárajú tak analogické, ako aj anomálne kombinácie. Status anomálnej kombinácie môže spojenie nadobudnúť len v kontraste s pravidelnými a normatívnymi spojeniami. Na tomto mieste sa môžeme pristiaviť pri paralelnom používaní termínov frazéma/idióm a frazeológia/idiomatika. F. Čermák v Zásadach vysvetľuje, že pomenovací paralelizmus vychádza zo spomínanej konštitutívnej črty opisovaných útvarov: „Toto pojetí je založené jak na anomální kolokabilitě, spojitelnosti slov po stránce formální, výrazové (v tomto smyslu je taková kombinace frazém a jejich úhrn frazeologie), tak i sémantické a funkční, jež je proti formální stránce nerozložitelná ve své původní člena (v tomto smyslu jde o idiom a jejich úhrn tvoří idiomatiku)“ (Čermák, 2009, s. 14).

Aby sme si priblížili pojem formálnej anomálnosti, môžeme poukázať na slovné formy ako „hin“, „duhu“, „holičkách“ (*být z něčeho [celý] hin, jde mu to k duhu, nechat někoho na holičkách*), ktoré sa mimo frazémy nevyskytujú, a preto možno pri nich hovoriť o absencii „normálneho“ slovného druhu. Teda ide o formálnu anomálnosť nazeranú z hľadiska paradigmy (Čermák, 1985, s. 175). Zo syntagmatického

hľadiska je formálne anomálna napr. frazéma *malá domů*, pretože v bežnom jazyku sa kombinácia ADJ + ADV nevyskytuje (op. cit., s. 176). Sémantická anomálnosť sa potom v súlade s vyššie uvedenou definíciou chápe ako sémantická a funkčná nerozložiteľnosť frazémy „ve své původní člena“. Inými slovami sa konštatuje nemožnosť segmentovať syntagmu na vstupné významy komponentov. Zo strany komponentov (napr. „otvorená“ a „hlava“ vo frazéme *otvorená hlava*) ide potom o skutočnosť, že funkciu aspoň jedného z nich (ale aj všetkých) v danej syntagme nemožno stotožniť so žiadnym z jeho slovníkových významov, takže sa dá hovoriť aj o absencii významu komponentu (op. cit., s. 175). Z povedaného vyplýva, že (úplná alebo čiastočná) neodvoditeľnosť významu frazémy z významu jej zložiek, ktorej výsledkom je idiomatickosť, zachytáva užšiu oblasť javov ako anomálna kolokabilita. Pojem anomálnej kolokability pokrýva aj také javy, ktoré nemusia dávať idiomatický výsledok v uvedenom chápaní (napr. gramatické frazémy, frazémy s monokolokabilným slovom a iné).

Všadeprítomná anomália sa prejavuje na funkčnej rovine aj tak, že frazéma nemôže v texte realizovať (úplne alebo čiastočne) súbor aktualizáčnych (gramatických) transformácií (zmena osoby, čísla, času, pádu, stupňa, modusu; dokladanie ďalších slov do syntagmy; pasivizácia), alebo nemôže v rámci svojej syntaktickej funkcie (napr. v prípade nominálnej frazémy) realizovať všetky očakávané pozície (podmet, súčasť menného prísudku).

Všetky diely opisujúce jednotlivé typy frazém/idiómov majú **jednotnú makroštruktúru a mikroštruktúru** (prispôbenú povahe opisovaného typu). Makroštruktúra má túto podobu: **A. Predhovor, B. Zásady spracovania a používania slovníka** (členené s menšími modifikáciami na tri časti 1. Výber a typy spracovaných frazém/idiómov; Radenie hesiel – vysvetlenie zásad špecifických pre opisovaný typ; 2. Heslová stať a jej súčasti; 3. Sémantický register – vysvetlenie jeho podstaty), **C. Zoznam skratiek a značiek, D. Slovník frazém/idiómov, E. Sémantický register (onomaziologický slovník), F. Teoretická štúdia** opisujúca typ frazém/idiómov obsiahnutých v tom-ktorom diele SČFI.

Onomaziologický slovník registruje všetky frazémy/idiómy daného dielu usporiadané podľa sémantických tried, takže slovníkové heslá obsahujú skupiny významovo podobných frazém. Sémantické triedy, naznačené obyčajne jednoslovným pomenovaním (v prípade potreby s ďalším členením na podtriedy), sú zoradené abecedne. Na tomto poli musel autorský a redaktorský kolektív urobiť obrovskú pioniersku prácu. Onomaziologický slovník okrem praktickej vyhľadávacej funkcie, vychádzajúcej zo zovšeobecneného významu frazém, plní aj funkciu synonymického slovníka českej frazeológie a idiomatiky.

Heslová stať má vo všetkých dieloch základnú podobu rovnakú. Obsahová parametrizácia hesla má okolo 20 položiek (v závislosti od typu) a tieto položky sú zoskupené do základných oddielov: **A. Záhlavie, B. Štýlová charakteristika, C. Gramatická charakteristika + Transformácie, D. Kontext** (v podobe aktantov

a cirkumstantov výrazu) + Výklad významu + Exemplifikácia, E. Ďalšie údaje (za značkou ♦) o úze, formách, etymológii, motivácii a pod., F. Synonymá, antonymá a výrazy významovo blízke, G. Cudzojazyčné ekvivalenty.

A. Záhlavie

Záhlavie heslovej state, vytlačené polotučne, tvorí **heslová frazéma** uvedená v základnom tvare (nominatív, infinitív alebo 3. osoba singuláru). Kľúčové slovo, podľa ktorého je frazéma zaradená, je typograficky odlišené. Heslová frazéma sa môže vyskytovať vo **variantoch** dvoch typov: a) syntagmatické varianty obsahujú fakultatívne, vypustiteľné komponenty, ktoré sú uvedené v okrúhlych zátvorkách; b) paradigmatické varianty obsahujúce alternatívne, vzájomne zameniteľné časti, ktoré sú uvedené za znamienkom / (= lomka) alebo za skratkou *n.* (= spojka „nebo“). **Väzby** sú uvedené v podobe zámena, v podobe spojky naznačujúcej typ vedľajšej vety, ktorá sa s frazémou spája alebo v podobe skratky infinitívu (posledné dva údaje vždy v zátvorke).

Prirovnania:

hnát se^o / letět^o / jet^o j. (namydlený) blesk

koukat (se^o) / dívat se^o na někoho j. kočka na myš

být^o (černý) j. havran n. mít vlasy černé j. havran

Pre záhlavie prirovnání je charakteristická prítomnosť skratky **j.** (jako/jak) označujúcej formálny znak komparatívnej štruktúry, teda komparátor. Znamienko ^o stojí za tým komponentom, ktorý sa pri použití frazémy gramaticky mení v závislosti od kontextu.

Neslovesné frazémy:

alfa i / a omega (něčeho, někoho)

ostrov / oáza klidu (a míru)

(S / být) **na hlavu / rozum padlý n. padlý na hlavu / rozum**

pod (něčím) ochranným křídlem (V)

Pre záhlavie neslovesných výrazov je charakteristické uvádzanie symbolov S, V, A, Adv, ktoré naznačujú slovnodruhovou platnosť slov, od ktorých frazéma závisí. Sama frazéma môže mať atributívnu platnosť a závisieť od substantíva, napr. (S) *největšího kalibru, bohem zapomenutý (S)*. Ale môže mať aj adverbálnu platnosť a závisieť od slovesa: *s ledovým klidem (V), (ani) za (živého) boha (ne-V)*. Symbol (S / být) naznačuje, že frazéma môže alternovať vo funkcii prívlastku a menného prísudku (S / být) *všemi mastmi mazaný*; alternáciu pripojeného slovného druhu a teda aj funkcie frazémy naznačujú aj iné zložené *symbols*: (V / S) *v mezích normy* (napr. *chovat se / chování v mezích normy*), (S / A / V) *bez ladu a skladu* (napr. *snůška postřehů bez ladu a skladu / zařízení bez ladu a skladu / naházel to tam bez ladu a skladu*)

Slovesné frazémy:

mlít° / mlátit° (pořád) hubou / jazykem

chtít° své / svoje / svý

dostat se° na slepou kolej n. octnout se° na slepé koleji

nevědět°, či [je]

muset° sebrat všechn svůj um, (aby)

Gramaticky transformovateľný komponent je, ako v prirovnaniach, označený znamienkom °, ale v prípade frazém s dvoma slovesami, je aktualizačné varírovanie druhého slovesa vyjadrené hranatou zátvorkou, napr. *nevědět°, či [je]*: neví/nevěděl/ nevíme či je/byl/sme.

Špecifikou slovesného dielu slovníka je uvádzanie verbo-nominálnych výrazov s abstraktom, ktoré sa v Čermákovskej koncepcii považujú za kvázifrazémy, pretože anomálnosť sa prejavuje len v obmedzenej kolokabilite abstrakta, a nie sémanticky. Navyše tieto výrazy nemajú pragmatickú zložku významu, charakteristickú pre väčšinu frazém/idiómov. Pod pragmatickou zložkou sa najčastejšie myslia rozličné prejavy evaluatívnosti, ale nielen tie. Tu dodávame, že limitovaný súbor slovík spájajúcich sa s abstraktom má funkciu verbalizátorov (ich funkcia je azda viac gramatická ako sémantická), teda prostriedkov vyjadrujúcich určitý dynamický aspekt situácie pomenovanej daným abstraktom. Verbo-nominálne výrazy sú veľmi početné a frekventované, o čom svedčí fakt, že v 3. diele je ich okolo 10 000.

Výrazy s abstraktom majú osobitnú štruktúru hesla. V záhlaví stojí abstraktum (môže byť vo funkcii objektu alebo subjektu) a heslo obsahuje súbor spojení abstrakta so slovesami vyjadrujúcimi (ideálne, avšak nie nevyhnutne) niektorú z troch fáz: inchoatívnu (začiatočnú označenú v hesle skratkou IN), duratívnu (pokračovanie, trvanie deja, stavu, procesu; skratka DUR) a terminatívnu (skončenie, ukončenie, zrušenie platnosti, zánik situácie pomenovanej substantívom; skratka TERM). Všetky tri fázy môžu mať kauzatívnu (skratka K) alebo nekauzatívnu povahu. Ilustrujme si tento typ hesla na abstraktnom substantíve „nadšení“:

nadšení (*pro něco, při něčem*)

Obj: IN projevit n. DUR mít / projevovat n. TERM stratit n.

K-IN vyvolat / vzbudit n. (:nadchnout)

K-DUR budit / vzbuzovat n.; uvádět někoho v n. **K-TERM** ochladit n.

Subj: panovat, ochladnout, opadnout, vzrůst(at)

Vetné frazémy:

Pretože v záhlaví sú sústredené najmä formálne parametre útvaru (grafická podoba a jej fakultatívne, resp. alternatívne zložky, formálna valencia), treba zdôrazniť, že pre vetné výrazy ako celok je charakteristická rozmanitosť týkajúca sa ich dĺžky (a samozrejme aj funkcie): od dvojslovných zvolaní alebo výziev cez päťslovný jazykolam alebo kontaktnú formulu až po štrnásťslovné parémie alebo cudzojazyčné citáty), napr.

To zrovna!, Kápní božskou!, Já sem vosk?, Než bys / by řek švec / popel n. ... dřív, než řeknu papež., V kapli plakal pan kaplan., Já na bráchu, brácha na mně., Quousque tandem abutere, Catilina, patientia nostra?, Blesk (nikdy) neudeří dvakrát na stejné / stejný místo., V nouzi ti dá radu každý dobrý přítel, ale málokterý ti dá mouky pytel.

Frekvenčný vrchol tvoria frazémy zložené z troch až šiestich slov, čo predstavuje skoro 60 % objemu propozičných frazém. Ďalej treba povedať, že názov vetné výrazy pokrýva frazémy propozičné monosubjektové, napr. *Moc rozumu nepobral.*, ďalej frazémy polypropozičné monosubjektové, napr. *Všichni chtějí vaše dobro. – Nedejte si ho vzít.*, a napokon (pomerne zriedkavé) frazémy polypropozičné inter-subjektové, napr. A: *Co bude k večeri?* – B: *Hrneček vod peří.*

Štvrtý diel slovníka plní výraznú stabilizačnú funkciu, pretože konceptom propozičnej frazémy pokrýva rozsiahlu formálne aj funkčne rôznorodú skupinu ustálených vetných výrazov, na označenie ktorých sa používajú pomenovania s vágnym obsahom (floskula, fráza, formula, heslo, slovná hračka, okridlené slová, maxima, obrat, úslovie a i.) alebo žiadne.

Pri propozičných frazémach treba prihliadať na kontextovo podmienenú premenlivosť osoby vyjadrenej osobným zámenom; namiesto tvaru *ním*, teda tvaru 3. singuláru môžu stáť zámená iné, ale nie všetky (1. osoba singuláru a plurálu sa často nepoužíva). Ak sa vo frazéme môže meniť nesubjektová forma zámena, volí sa do záhlavia podoba mužského rodu.

Valencia známa z kolokačných frazém (vyjadrená zámenom v určitom predložkovom al. nepredložkovom páde) je v prípade vetných frazém okrajová. Naopak, častá je valencia (fakultatívna v zátvorke) s vedľajšou vetou alebo s infinitívom naznačená konkrétnou spojkou, značkou Kl (= klauze) alebo Inf, napr. *Není daleko doba, kdy..., Dost na tom, že..., Zpřerážím mu hnáty (jestli ...)! , Je to pro mně (velká) čest (inf/ že / jestli ...)*. Veta doplnená v kontexte nadväzuje na frazému naznačeným formálnym spôsobom. Rôznorodá alternatívna valencia sa uplatňuje pri konštrukciách realizovaných napr. dvojicou súvzťažných spojok, medzi ktorými môže byť priestor vyplnený vedľajšou vetou, slovesom, adjektívom, adverbium, napr. *Čím (Kl / V / A / Adv), tím (Kl / V / A / Adv)*. Tu si možno položiť otázku, či nejde skôr o textovú realizáciu dvojčlennej spojky *čím – tím* (resp. v terminológii F. Čermáka o spojkovú frazému).

B. Štýlová charakteristika

Je ňou vybavené každé bežné heslo. Jej úlohou je označiť základný štýl, v ktorom sa frazéma používa a hlavný typ expresivity. Skratky sú uvádzané v zátvorke, napr. (publ), (kol), a označujú štýl **básnický**, **knižný**, **kolokviálny**, **neutrálny**, **publicistický** a napokon **slang**. Neprekvapuje, že najčastejšie sa objavuje údaj označujúci kolokviálnu povahu frazémy. V prípade kolísania úzu sa uvádza kombinácia skratiek, napr. (neutr – kol). Vo väčšine frazém je prítomná určitá expresivita v podobe

evaluativnosti a vyplýva z komunikačného predurčenia frazémy ako špecifickej jazykovej jednotky. Preto sa expresivita v slovníku označuje len výberovo a zahŕňa tieto typy: **priaznivo, nepriaznivo, hanlivo, obdivne, pohŕdavo, žartovne, posmešne, maznavo, ironicky, hrubo** (zhrubéle), **vulgárne**. V trocha inom registri sú kvalifikátory **prekvapene, varovne** a intenzifikačná charakteristika **dôraz**, naznačujúca spôsob použitia a platnosť určitého výrazu.

C. Gramatická charakteristika + Transformácie

Gramatická charakteristika je v slovníku prezentovaná v negatívnom zmysle, čo naznačuje aj polotučne vytlačená nula, ktorá uvádza výpočet gramatických kategórií, ktoré výraz v rámci svojho textového/prehovorového fungovania nerealizuje. Ide o tieto kategórie: tvrdenie (**afirmácia**) – otázka, **klad (pozitív)** – zápor (**negácia**), **aktívum** – **pasívum**, **indikatív** – **kondicionál** – **imperatív**, **prézent** – **futúrum**, **singulár** – **plurál**, **prvá osoba** – **druhá osoba** – **tretia osoba**, **vokatív**, **stupňovanie adjektíva**. Tieto obmedzenia, ako sme videli, sa týkajú komponentu, ktorý je vo výraze označený symbolom °. Takýto symbol sa neuvádza v prípade neslovesných výrazov, kde korešpondencia týchto údajov a výrazu je jasná. V prípade slovesných frazém môže byť použitie frazémy preferenčne viazané na určitú pragmatickú funkciu, určitý rečový akt, napr. na napomenutie, vyhrážku. Prednostné použitie frazémy má preto imperatívnu podobu, napr. *zapsat si něco za uši – zapiš si to za uši!*. Táto pozitívna informácia sa uvádza potom v inom oddiele za značkou ♦. Pri vetných frazémach sa objavuje aj poznámka „neměnné“. Výpočet bežne nepoužívaných kategórií môže vyzerat' napr. takto:

Hled° **si svýho / svého!** ...**0** ot, neg, pas, ind, kond, imp neg, 1. sg a pl, kde skratky uvádzajú, že frazéma sa bežne nepoužíva v otázke (ot), v zápore (neg), v indikative (ind), kondicionáli (kond), v zápornom imperative (imp neg), v prvej osobe singuláru a plurálu.

Pretože v prípade proпозиčných frazém plní dôležitú úlohu aj intonácia, ktorá sa podieľa na dotváraní významu a funkcie, je v 4. diele zaradený medzi formálne informácie aj údaj o type intonácie. Slovník uvažuje so siedmimi intonačnými typmi, z ktorých každý má niekoľko podtypov (pri charakteristike intonácie spolupracovala R. Blatná).

Medzi formálne charakteristiky výrazu patrí aj výpočet uzuálnych transformácií, napr. možnosť verbalizácie, nominalizácie, adjektivizácie alebo komparativizácie výrazu: *být čistý jako klíčka* → **Nom** pokoj ap. jako klíčka, *svinout se do klubička j. kočka* → **Adj** svinutý do klubička j. kočka, *dlouhá chvíle* → **Verb** krátiť si dlouhou chvíli, *neslaný nemastný* → **Adv** neslaně nemastně, *To je dávka jako pro koně!* → **Nom** koňská dávka, *Štěka jako fena.* → **Komp** štěkat na někoho jako fena. Poukaz na transformáciu je súčasne aj poukazom na spracovanie hesla v inom diele slovníka. Okrem týchto medzištruktúrnych transformácií jestvuje napr. v rade verbálnych frazém aj pandant, ktorý je výsledkom vnútroštruktúrnej transformácie: *do-*

stat se do slepé uličky n. *octnout se ve slepé uličce* → **Verb** být ve slepé uličce (: *stav*) přivést / zahnat do slepé uličky (: *kauzativum*).

D. Kontext (jazykový aj situačný) + Význam + Exemplifikácia

Tieto tri komponenty sú úzko prepojené, pretože kontext rámcuje význam a prípadná exemplifikácia ozrejní opis kontextu aj výklad významu do väčšej hĺbky. Uvedenie typického kontextu je v prípade frazémy/idiómu nevyhnutnou informáciou, bez ktorej je výklad situačne a pragmaticky neukotveným torzom. Slovník uvádza kontext (kurzívou v zátvorke) v podobe aktantov a cirkumstantov komunikačnej situácie, v ktorej je daný výraz vyslovený. Tým sa konkretizuje heslová valencia a komunikatívna funkcia, ktorú výraz plní. Naznačuje sa vzťah medzi aktantmi, spôsob jeho platnosti, jeho motivácia, poukazuje sa na protiklad, na báze ktorého sa význam vytvára a plastickejšie vyníma a napokon na uhol pohľadu, z ktorého sa hodnotenie situácie deje. Aktanti sú najčastejšie osoby (označené v opise kontextu skratkou Čl.), z ktorých prvá je zhodná s hovoriacim a druhá s poslucháčom (podľa potreby obsahuje situačné schéma ja ďalších aktantov). Prototypický rámec komunikatívnej situácie má túto podobu (4. diel, s. 21):

KTO¹ voči KOMU² hovorí (a robí) ČO KEDY/KDE AKO / PREČO (v reakcii na ČO al. na KOHO³)

Výklad sémantiky je postavený na používaní bezpríznamových slov v ich najbežnejších významoch a vyhýba sa slovám nejakým spôsobom príznakovým. Ide o premyslene budovaný výkladový metajazyk. Vzhľadom na to, že prvky kontextu a denotačná konkretizácia valencie už naznačujú reprezentatívny úzus frazémy, uvádza sa exemplifikácia len výberovo a má programovo necitátový charakter. Systematickejšie (vo všetkých veľkých heslách) sa uvádza v prípade vetných frazém. Príklady majú ilustrovať typické použitie.

Ozrejmíme si úlohu kontextu voči výkladu, resp. exemplifikácii na príklade menšej a slovesnej frazémy:

(S/ byť) **prolezlý nemocní** (*člověk, lidský organizmus*) *postižený více (zpravidla chronickými) nemocmi současně* Nevěřím, že je to s ním tak špatné. Člověk prolezlý nemocmi by takovou zátěž nevydržel.

bejt^o mimo mísu (Čl. *zvláště starší a neaktivní n. se zastaralými názory v dané oblasti v kontrastu ke zkušeným činným lidem ap. často v jejich pohledu n. člověk nekvalifikovaný v oboru apod.:*) *nerozumět už tomu plně a nekvalifikovaně, nesmyslně se to snažit komentovat, radit; nevyznat se v tom.*

E. Další údaje o forme, úze, etymologii, motivácii a iných súvislostiach

Za značkou ♦ sa uvádzajú poznámky o skutočnostiach, ktoré nezachytili predchádzajúce oddiely. Poznámky sa môžu týkať niektorých frekvenčných a štylistických zvláštností variantov uvedených v záhlaví, môžu poukázať na typ komunikatívnej funkcie, resp. rečového aktu, napr. povzdychnutie, vyhrážka, napomenutie

a pod. Pre používateľa sú tradične veľmi prítlačlivé a zaujímavé údaje o etymológii frazém a o ich kultúrnej a historickej motivácii. V danom oddiele túto informáciu nájde.

F. Synonymá, antonymá a výrazy významovo blízke

Tento oddiel je uvedený značkou ■ a obsahuje symbol S pre synonymum, symbol A pre antonymum a symbol Cf (= confer, porovnaj) pre významovo blízke výrazy. Uvedením takýchto významových korelátov sa heslo zaraďuje do širších lexikálnych súvislostí. Za symbolmi, pred samotným výpočtom synonymických, opozitných alebo významovo voľnejšie usúvzťažnených výrazov, je slovo (resp. slovné spojenie) vytlačené iným typom písma, ktoré poukazuje na heslo sémantického registra, ktoré obsahuje danú synonymickú skupinu a tá je odkazmi prepojená na antonymá a iné usúvzťažnené výrazy. V heslách nie sú vždy konzistente uvedené všetky odkazy na sémantický register (chýbajú najmä v neslovesných frazémach), prípadne je uvedené len heslo sémantického registra bez jediného príkladu.

Ani typograficky nie je tento oddiel úplne zjednotený: na funkčne rovnakých miestach je raz čiarka, raz bodkočiarka.

G. Cudzojazyčné ekvivalenty

Používateľsky veľmi ústretovým doplnkom frekventovaných hesiel je posledný oddiel obsahujúci významové paralely českých frazém v štyroch svetových jazykoch: v angličtine, nemčine, francúzštine a ruštine. Táto informácia poteší nielen prekladateľa, ale každého čitateľa ovládajúceho niektorý z jazykov, pretože fakt, že napriek motivačnej rôznorodosti inojazyčných výrazov sa vygeneruje sémanticky a často aj funkčne (skoro) totožný výsledok, je fascinujúci a v mnohom poučný. V prípade, že cudzojazyčný ekvivalent nemá s východiskovou frazémou spoločný štruktúrny typ alebo funkciu, je označený výkričníkom.

Na záver tejto časti si uvedieme po jednom príklade na každý zo štyroch typov hesiel:

být^o (mlsný) j. koza

(kol; nepřízn, posm, žert) **0** ot, neg, imp, kond, fut, 1. sg a pl **Nom** někdo mlsný j. k.

(*Člověk, zvláště rozmazlený, zvykově:*) *vybírat si nejlepší jídlo a odmítat obyčejná, prostá jídla.* ♦ *Těž v pl. Srov. i být mlsná koza.* ■ **S** mlsný, být mlsný j. kocour, mít chlupatý jazyk, být mlsná huba **A** jíst j. nezavřenej, mít kachní žaludek, (mám hlad,) že bych snědl i hřebíky, dobrý prase věchno spase **Cf** vybírat si v jídle, všechno mu nejde / nevoní, ohrnovat /krčít nos nad něčím, jídlo mu roste v puse, honí ho mlsná

(A) ! pick and choose, ! be choosey / faddy (N) naschhaft w. eine Katze sein (F) être gourmand c. une chatte (R) (разборчивый в еде)

jiná písnička

(kol; expr, zprav. přízn) 0 pl

něco (varianta, alternativa, reakce na něco) zcela odlišného, rozdílného (zprav. lepšího, řidč. horšího) proti původní alternativě, variantě Váš nový plán, to je ovšem jiná p., s tím můžeme souhlasit! ♦ Zprav. ve jm. přís. ■ S něco jiného; den a noc; nebe a dudy A stará / stejná / otřepaná / písnička; stále stejná muzika Cf jiný tabák n. jiný kafe / žrádlo; David a Goliáš

(A) different kettle of fish; a horse of a different colour (N) (das ist) (et)was Anderes! (F) (c'est) une autre chanson (R) совсем другое дело

hodit se° (někomu) do krámu

(kol; přízn i nepřízn) 0 ot, pas, imp, imp neg

(Obv. nečekaná okolnost, náhodný argument, metoda, způsob přístupu ap., popř. čl. z hlediska často nevybíravého nebo bezohledného druhého a jeho činnosti nebo cíle:) být vítaný a hodit se někomu; být bez skrupulí použitý nebo použitelný někým). To by se Vám hodilo do k. brát peníze a nic nedělat! ♦ Z něm., viz tam. ■ S hodit se – šťastně, být – vítaný hodit se někomu do noty A to mi nejde do rozpočtu, co čert nechtěl, to je rána do vazu Cf přijít vhod / jako na zavalanou, vyloukat z něčeho kapitál

(A) be just what so. needs, be just the ticket (N) ! das passt ihm in den Kram (F) faire bien l'affaire de qch (R) (подходить); ! это то, что надо

Aby ti oči / voči nevypadly z důlků / d'ůlků! n. ... div ti oči z důlků nevypadnou

(kol; nepřízn) 0 neměnné |~| 5d stoup.-kles. zvol. (od 5. slova) **Komp** kouká div mu oči z důlků nevypadnou

(Čl. pohoršeně n. pobaveně v napomenutí vůči druhému a jeho napjaté, popř. i vytrvalé snaze se zvědavě, nezdvěřile n. vtíravě dívat, prohlížet si neznámou a lákavou zakázanou věc, lidskou nahotu ap.): nedívej se tak vyjeveně, udiveně a upřeně!; přestaň se dívat, je to nevhodné n. (pro mně) nepřijemné!; díváš se moc vyjeveně, vytřeštěně, a vypadáš při tom hloupě n. naivně n. je to nevhodné. Co čumíš? – No, aby ti v. n. z d.! Tos eště neviděl ženskou nahou? ■ S nedívej se tak zvědavě, nedívej se tak nevhodně! Ať ti nepraskne čočka!

♦ v min. též var. Skoro mu vypadli v. z d.

(A) Stop gawping (like that!) (N) Dir fallen noch die Augen aus dem Kopf! (F) Ne regarde pas ça comme une bête curieuse., (Il n'y a pas de quoi en tomber sur le cul.) (R) (чего ты таращишься?, чего ты уставился?)

Teoretické štúdie dopĺňajúce jednotlivé zväzky majú jednotnú štruktúru, ktorá umožňuje opísať daný frazeologický typ komplexne a do hĺbky. V úvode sa osvetľuje všeobecná teoretická báza, teda chápanie idomatiky a frazeológie, z ktorého sa vychádza pri spracovaní materiálu. Ďalej sa v tomto všeobecnom rámci ukotvuje

príslušný typ frazémy (prirovnania, slovesnej frazémy atď.). Posudzuje sa tak z pohľadu komponentov (formálne, sémanticky a kolokačne), ako aj so zreteľom na celostný útvar (opäť formálne, sémanticky, resp. sémanticko-pragmaticky a kolokačne). Samostatný oddiel tvorí klasifikácia jednotiek daného typu (štruktúrna, sémantická a funkčno-pragmatická). Stať uzatvára oddiel o transformáciách. Podrobnejšia analýza týchto štúdií nie je našim cieľom. Je to aj preto, lebo sa stali súčasťou úplného monografického opisu českej frazeológie a idiomatiky (Čermák, 2007), kde nadobudli status kapitol v rámci premyslenej stavby diela, ktoré postupuje od najvšeobecnejších tém (teória a podstata vednej disciplíny) cez konkrétnejšie (opis typov frazém) až po riešenie špecifických otázok frazeológie a frazeografie.

Na záver treba povedať, že všetky vytýčené ciele – byť referenčnou aj študijnou príručkou (vo vnútrojazykovom aj konfrontačnom pláne) a byť systematickým opisom zachytávajúcím a stabilizujúcim frazeologické bohatstvo súčasnej češtiny – boli nielen splnené, ale ďaleko prekročené.

Čeština, hoci nie je svetový jazyk, má v podobe SČFI zrejme najväčší frazeologický slovník na svete. Je to luxus? Rozhodne nie. Obrovská energia vynaložená na skoncipovanie SČFI sa javí ako zmysluplná a nespochybniteľná nielen v kontexte českej frazeológie a frazeografie (v širšom rámci lexikológie a lexikografie), ale vďaka tomu, že veda je medzinárodná, môže daná koncepcia a formát hesla slúžiť ako vzorová šablóna pre slovníky iných jazykov (za predpokladu otvoreného priznania sa k inšpiračnému zdroju a s tým súvisiacimi autorsko-právnymi konzekvenciami). Možno sa opýtať, či sa dá táto schéma do istej miery redukovať v prípade, že projekt si kladie menej ambiciózne ciele, napr. preto, lebo jeho tvorcovia sú externe limitovaní materiálnymi zdrojmi. To je vec ďalších analýz a rozpráv (niečo napovedá aj spôsob spracovania menej frekventovaných hesiel v SČFI). Z tohto hľadiska už teraz možno považovať za nevyhnutnú súčasť hesla opis jazykového a situačného kontextu, ktorý je pre pochopenie významu a fungovania frazémy kľúčový a predstavuje cenné inovačné know-how SČFI. V odpovedi na prípadnú otázku, prečo považujeme SČFI za vzorové dielo pre ostatné jazyky parafrázujeme (a tým aj zdôrazňujeme) myšlienku, ktorá bola vyslovená na začiatku: koncepcia SČFI je postavená na premyslenom a komplexnom teoretickom opise, ktorého komponenty majú univerzálnu metodologickú hodnotu. Vierohodnosť tohto teoretického modelu umocňuje fakt, že vyrástol a prehlboval sa na základe analýzy obrovského materiálu a súčasne bol na tomto materiáli úspešne aprobovaný. Tieto dve zložky rástli a vyvíjali sa celé roky v tesnej súčinnosti a v podobe slovníka predstavujú obdivuhodné sklbenie empirie a teórie. Úprimne blahoželáme českým tvorcom na čele s Františkom Čermákom k tomuto špičkovému dielu, ktoré nekompromisne nastavilo latku veľmi vysoko a to je pre frazeológiu dobre.

Bibliografie

ČERMÁK, František: Frazeologie a idiomatika. In: Filipec, J. – Čermák, F.: Česká lexikologie. Praha: Academia 1985, s. 166 – 236.

ČERMÁK, František: Universals, Typology and Idioms. In: Proceeding of LP'90. Conference Linguistics and Phonetics: Prospects and Applications. Red. B. Palek – P. Janota. Praha: Charles University Press 1991, s. 261 – 269.

ČERMÁK, František: Frazém a idiom. In: Encyklopedický slovník češtiny. Red. P. Karlík – M. Nekula – J. Pleskalová. Praha: Nakladatelství Lidových novin 2002, s. 139 – 141.

ČERMÁK, František: Frazeologie a idiomatika česká a obecná. Czech and General Phraseology. Praha: Karolinum 2007. 718 s.

ČERMÁK, František a kol. Slovník české frazeologie a idiomatiky. 1. Přirovnání. Druhé přepracované a doplněné vydání. 2. Výrazy neslovesné. Druhé, přepracované a doplněné vydání. 3. Výrazy slovesné. Druhé, přepracované a doplněné vydání. 4. Výrazy větné. Praha: LEDA 2009. 507 s., 547 s., 1247 s., 1267 s.

ČERMÁK, František: Zásady zpracování a užívání slovníku. In: Slovník české frazeologie a idiomatiky. Přirovnání. 2. vyd. Red. F. Čermák – J. Hronek – J. Machač. Praha: Academia 2009. s. 13 – 27.

ČERMÁK, František: Česká přirovnání. In: Slovník české frazeologie a idiomatiky. Přirovnání. 2. vyd. Red. F. Čermák – J. Hronek – J. Machač. Praha: Academia 2009, s. 483 – 507.

ČERMÁK, František: Lexikon a sémantika. Praha: Nakladatelství Lidových novin 2010. 357 s.

RECENZIE

SAICOVÁ ŘÍMALOVÁ, Lucie: *VYBRANÁ SLOVESA POHYBU V ČEŠTINĚ. STUDIE Z KOGNITIVNÍ LINGVISTIKY*. Acta Universitatis Carolinae – AUC Philologica Monografia 161. Praha: Univerzita Karlova v Praze – Nakladatelství Karolinum 2010. 126 s.

V roku 2010 vyšla v Nakladateľstve Karolinum Karlovej univerzity v Prahe monografia Lucie Saicovej Římalovej *Vybraná slovesa pohybu v češtině. Studie z kognitivní lingvistiky*. Po kolektívnom diele *Co na srdci, to na jazyku* (2005), kde je spomínaná lingvistka autorkou častí *Smysly jako zdrojové oblasti konceptuálních metafor (Čich, Chuť, Hmat)* a *Významy slov silný a slabý*, práci Ireny Vaňkovej *Nádoba plná řeči* (2007) a viacerých prekladoch svetových diel z kognitívnej lingvistiky, napr. *Metafory, kterými žijeme* (2002); *Ženy, oheň a jiné nebezpečné věci* (2006), ide o ďalší vynikajúci príspevok ku kognitívno-lingvistickým prácam v českom kontexte.

Hlavnou témou práce je analýza slovíes, ktoré v češtine označujú pohyb, premiestňovanie z jedného miesta na iné. V úvodnej kapitole autorka zasadzuje svoju tému do rámca všeobecne známych kľúčových kognitívno-lingvistických princípov a pojmov, akými sú napríklad jazykový obraz sveta, antropocentrizmus, skúsenostný realizmus, telesná ukotvenosť významu, konštruovanie, predstavové schémy a ďalšie. Ako cenný príspevok k chápaniu fenoménu pohybu vnímame najmä podkapitolu *Pohyb a prostředky jeho vyjadřování z hlediska kognitivní lingvistiky*. Autorka v nej prináša v našom kontexte viac i menej známe teórie zaoberajúce sa problematikou pohybu. V prvom rade uvádza Lakoffovu teóriu predstavových scén, osobitne schému cesty, ktorá sa hodnotí ako jedna z najbežnejších štruktúr vychádzajúca z našej telesnej skúsenosti. Práve priestorovej schémy cesty sa týka celý rad konceptuálnych metafor, ktoré autorka v ďalších častiach práce využíva pri výskume metaforických významov pohybových slovíes. Autorka tiež parciálne predstavuje koncepcie Ronalda W. Langackera, Leonarda Talmyho či Vyvyan Evansovej, ktoré predstavujú doplnok k jej vlastnej analýze.

Pristavme sa v tejto súvislosti pri koncepcii L. Talmyho, ktorú autorka v práci spomína. Ide o výskum slovíes pohybu z typologického hľadiska. V jeho teoretickom prístupe sa vydeľujú jazyky, ktoré slovesom vyjadrujú predovšetkým sému spôsobu pohybu, pričom východisko, resp. cieľ pohybu sa vyjadrujú formou samostatných jednotiek rozvíjajúcich sloveso (v Talmyho terminológii ide o tzv. satellite-framed languages), a jazyky, ktoré slovesom vyjadrujú predovšetkým východisko a cieľ pohybu, pričom osobitným výrazom rozvíjajúcim sloveso sa v nich vyjadruje spôsob pohybu (tzv. verb-framed languages). V tomto kontexte možno osobitne hodnotiť situáciu v slovanských jazykoch, v ktorých vďaka gramatikalizácii pôvodných predložiek na nesamostatné derivačné morfémy možno slovesom vyjadriť sémy spôsobu, ako aj východisko, resp. cieľ pohybu, napr. *odtackat' sa, pribehnút', vyškriabat' sa* a pod. O tomto probléme vo vzťahu k Talmyho kategorizácii podnetne uvažuje už Dan I.

Slobin, ktorý navrhol pre daný typ jazykov osobitnú kategóriu (tzv. equipollently-framed, porov. Slobin, 2004).

V druhej kapitole *Slovesá označujúci pohyb z jedného miesta na jiné* (K jazykovému obrazu pohybu človeka) autorka uvádza prehľad prístupov k slovesám pohybu v odbornej literatúre v rámci slovanských jazykov. Na základe analýzy jednotlivých prístupov prichádza k záveru, že v odbornej literatúre sa vo vzťahu k slovesám pohybu uplatňujú tri základné prístupy: v užšom chápaní ide o prístup sémanticko-morfologický využívajúci opozíciu determinovanosti – nedeterminovanosti, ďalším prístupom je vymedzenie na základe syntaktických vlastností, konkrétne valencie, a v najširšom chápaní sa vychádza zo sémantiky slovíes pomenúvajúcich pohyb v priestore. Autorkina koncepcia sa neobmedzuje na jediný z uvedených prístupov, ale pri práci s materiálom využíva kombináciu vymenovaných prístupov.

V časti zaoberajúcej sa slovesami označujúcimi fyzický pohyb človeka autorka dospieva k pozoruhodnému záveru o centrálnosti horizontálneho pohybu, čo dokladá aj na príkladoch z analyzovaného materiálu. Zisťuje, že v češtine možno veľké množstvo slovíes primárne označujúcich pohyb horizontálny použiť aj na pomenovanie vertikálneho pohybu (napr. *jít po schodech dolů*), opačne to však neplatí.

Kategória slovíes označujúcich horizontálny pohyb sa charakterizuje ako radiálna kategória, obsahujúca centrálné i periférne členy. K periférnym prvkom tejto kategórie autorka radí slovesá, pri ktorých horizontálny pohyb nie je ich primárnym významom (napr. *balancovat*), ďalej slovesá, ktoré primárne neoznačujú pohyb človeka (*plazit se, valit se*), a slovesá, ktoré označujú horizontálny pohyb iba v niektorých expresívnych použitíach (*mazat, fouknout*, tieto prípady by bolo možné priradiť k prvej skupine).

Interpretácia slovíes označujúcich fyzický pohyb sa v práci realizuje na základe viacerých faktorov: východisko, cieľ, dráha a prostredie, spôsob a ten, kto sa pohybuje. Osobitne sa analyzujú slovesá prefigované a neprefigované.

Prototypickými slovesami označujúcimi horizontálny pohyb sú slovesá *ísť* a *chodiť*. Varianty základného pohybu vznikajú na základe toho, či je pohyb niečím špecifický (*skákat, hopsat, pochodovat*), nakoľko je ťažký (*pajdat, kulhat*) a ako je rýchly (*běžet, letět, pádit*). V tomto kontexte vzniká otázka, či sloveso *běžet* nie je významovo komplexnejšie ako ostatné slovesá (rýchlosť pohybu + špecifický pohyb), a to vzhľadom na fakt, že v jazykovom úze sa možno bežne stretnúť s takýmito použitíami: *Zatiaľ som nemala nikdy problém, či sa bežalo rýchlo alebo pomaly, Pre únavu sa bežalo veľmi pomaly a sťažilo sa až posledných 300 metrov., Pomaly bežal hore kopcom s pohľadom meravo upretým pred seba.* (prípady zo Slovenského národného korpusu). Pri iných slovesách z tejto podskupiny takéto prípady nevidujeme, **pomaly letět, *rychle se loudat*.

Pri faktore prostredia a dráha sa relevantnými faktormi stávajú druh prostredia (*plávať, brodiť se*) a tvar dráhy (pri uvádzanom slovese *korzovať* sa podľa nášho názoru okrem druhu prostredia častejšie aktualizuje séma pohyb bez cieľa, nie druh dráhy, pozri príklady z jazykového úzu: *korzoval po uličkách Starého mesta, korzoval medzi pódiami, nemôžu korzovať cez vrátnicu, voľne korzovať medzi stánkom umenia a občerstvovňou*).

V podkapitole 2.4 sa autorka zaoberá problematikou pohybu človeka ako zdrojovej domény metafor a metonymií. Pozornosť je tu venovaná metaforickým, resp. metonymickým výrazom, v ktorých sa realizujú priestorové predstavy a predstavové schémy cesty.

Autorka osobitne interpretuje slovesá označujúce horizontálny a vertikálny pohyb. Na základe svojej analýzy vymedzuje jednotlivé cieľové domény, ktorých zdrojom je práve pohyb: pri slovesách označujúcich horizontálny pohyb ide o nasledujúce oblasti: ľudský život ako pohyb priestorom (*pochádzať z chudobnej rodiny, odísť na večnosť*), medziľudské vzťahy a kontakty (*vstúpiť do manželstva*), komunikácia (*odbočiť od témy*), mentálne aktivity (*vychádzať z predpokladu*), pri slovesách označujúcich vertikálny pohyb je týchto cieľových domén menej (čo pravdepodobne súvisí s prototypickosťou horizontálneho pohybu): postavenie človeka v rôznych hierarchiách (*stúpať po spoločenskom rebríčku*), psychický a fyzický stav, správanie a morálka človeka (*potopiť niekoho*), prípadne životné udalosti (*prepadnúť v škole*).

Za systémovú metaforickú transpozíciu by bolo možné považovať aj extenziu významu primárne pohybových slovík označujúcich statickú lokáciu (*Okná vedú do dvora.; Na horizonte sa dvíha pohorie.; Cesta ide dolinou.; Ozdoby vystupujú z gotického stĺpu.; Tu sa stretajú štyri cesty.; Priamky sa zbíhajú v jednom bode.*). V jazykovednej literatúre sa spomínané prípady označujú aj ako dynamická štylizácia tvaru statickej polohy (Košenský, 1984), čo má blízko k citovanému Langackerovmu označeniu statická konfigurácia v čase. Z kognitívno-lingvistických prístupov k spomínaným slovesám autorka uvádza Talmyho koncepciu fiktívneho pohybu „coverage-path fictive motion“, ktorá vznik spomínaných významov vysvetľuje tak, že daná entita je stvárnená ako pohybujúca, avšak v skutočnosti sa nepohybuje. Dopĺňame, že v inom kognitívno-lingvistickom prístupe sa zasa vznik týchto významov vysvetľuje na základe konceptualizačného mechanizmu, ktorý sa označuje ako subjektívny dynamizmus. Základom tejto kognitívnej operácie je zistenie, že prostredníctvom pohybových a smerových slovík sa reflektuje postupné mentálne „skenovanie“ entity, ktoré vykonáva konceptualizátor na vytvorenie mentálnej reprezentácie situácie, a pozícia entity je tak predstavovaná graduálne (Langacker, 2005).

Tretia kapitola je venovaná problematike determinovaných a nedeterminovaných slovík. Východiskom autorkiných úvah je vymedzenie determinovanosti a nedeterminovanosti v odbornej literatúre. Konštatuje, že názory jednotlivých autorov na danú problematiku sú často nejednotné a nepostihujú problém determinovanosti a nedeterminovanosti komplexne. Jedným z dôvodov môže byť aj úsilie definovať determinovanosť pomocou minimálneho počtu rysov, resp. aj jediného rysu (napr. lineárnosť pohybu, smerovosť, konkrétna určenosť) a na tomto základe potom vymedziť nedeterminovanosť. Problémom tohto prístupu je, že navrhnutý rys spoločný pre všetky slovesá daného typu je príliš abstraktný a nezaručuje, že pokryje všetky možnosti a zároveň vylúči prípady, ktoré do danej kategórie nepatria.

Autorka preto pri definícii determinovanosti a nedeterminovanosti využíva metódy kognitívnej lingvistiky, v ktorých sa dané kategórie definujú ako radiálne štruktúry usporiadané okolo prototypu. Pri takomto prístupe sa nevyžaduje, aby všetky členy kategórie disponovali vymedzenými rysmi. Oproti popisom v odbornej literatúre autorka prichádza k záveru, že štruktúra významu determinovaných slovík je komplexnejšia ako štruktúra významu slovík nedeterminovaných. Pri determinovaných slovesách sa ako prototyp vymedzuje typická realizácia pohybu po ceste s explicitne vyjadreným cieľom (*Soused jde do lesa*), ako varianty a subvarianty významu sa vymedzujú prípady s implicitným cieľom (*Soused už jde.*), špecifikácia východiska (*Soused jde z lesa.*), pohyb po ceste tam a späť (*Soused šel pro noviny a už zas sedí doma.*), trvanie fázy pohybu po ceste (*Soused už jde tři hodiny lesem, ale stále ještě*

není ani v půlce cesty.), opakovanie pohybu po ceste (*Soused jde každý den do lesa.*), distributívne použitie (*Soused už jde z domu s pátým kufrem.*), zvyk (*Rád jde každý den do lesa.*) a schopnosť (*Po kladině se musíš naučit jít rychle.*).

Vymedzenie daných variantov a subvariantov významu odhaľuje niekoľko pozoruhodných javov. Prípady s implicitným vyjadrením východiska a cieľa pohybu dobre ilustrujú antropocentrický princíp vo vnímaní pohybu hovoriacim – autorkine príklady ukazujú, že ak je pohybujúcim sa subjektom hovoriaci (*Už jdu.*), je východiskom pohybu miesto, kde sa hovoriaci nachádza, naopak, ak je pohybujúcim sa subjektom iná osoba (*Soused už jde.*), miesto, kde sa hovoriaci nachádza, reprezentuje cieľ pohybu.

V tomto kontexte je tiež zaujímavé použitie determinatívneho slovesa na vyjadrenie opakovania pohybu a jeho subvariantov – distributívneho použitia a zvyku. Nazdávame sa, že použitie determinatívneho slovesa možno v týchto prípadoch chápať ako istý druh štylizácie, pri ktorej je opakovanosť demonštrovaná názorným príkladom, porov. *Soused chodí z domu s kufami.* – *Soused jde z domu s pátým kufrem.*

Nedeterminované slovesá sa takisto vzťahujú na pohyb na ceste, ale vyjadrujú ho všeobecnejšie a obvykle abstrahujú od jeho niektorých rysov. Prototypickým významom nedeterminovaných sloviess je označenie opakovaného pohybu (*Soused chodí do lesa pro dřevo.*). Variantmi významu opakovanosťi sú zvyk, charakteristika (*Náš syn už chodí do školy.*) a distributívne použitie (*Soused chodí po hospodách.*). Ďalším členom danej štruktúry je pohyb bez cieľa (*Soused chodil celý den po lese.*) a činnosť, schopnosť (*Dítě už chodí.*).

Diskutabilné je zaradenie viet typu *Rád běhá.*, *Soused rád chodí do lesa.* k významu činnosti a schopnosti, adekvátnejšie by ho bolo zaradiť k významu zvyku, charakteristika (takto sa hodnotia aj prípady determinovaných sloviess).

V tomto kontexte by bolo možné špecifikovať rozdiely medzi determinovanými a nedeterminovanými slovesami – napr. pokiaľ ide o vyjadrenie schopnosti, pre determinované slovesá platí, že význam schopnosti sa pri nich explicitne vyjadruje samostatným výrazom, porov. *Po úraze už chodí.*, ale *Po úraze už dokáže jít bez berlí.* (vyjadrenie schopnosti výhradne determinovaným slovesom sa realizuje iba pri prototypickom slovese *íst'* – *Po úraze už jde bez berlí.*, ale *?Po úraze už pták letí.*).

Posledná, štvrtá kapitola sa venuje významom sloviess *jít* a *chodit*. Autorka detailne skúma radiálne štruktúry, syntaktické konštrukcie a kontinuitu rôznych druhov významu pri týchto slovesách.

Prototypický význam slovesa *jít* zodpovedá typickej realizácii schémy pohybu po ceste. Tento centrálny význam môže byť varíovaný, čím vytvára radiálnu podštruktúru. Tieto varácie súvisia s premenami smerovania pohybu, s podobou cieľa, resp. východiska, s druhom pohybujúceho sa subjektu, resp. so spôsobom pohybu. Ďalej autorka vymedzuje významy, ktoré zachovávajú významovú zložku pohybu. Tie sú spojené s mierou abstraktnosti (konkrétosti) pohybu a tvoria tak plynulú škálu. Na jednom póle tejto škály sa nachádzajú prototypické prípady premiestnenia sa z jedného miesta pomocou iných prostriedkov, ako je chôdza, napr. pomocou rôznych dopravných prostriedkov, pri ktorých dochádza k abstraktizácii spôsobu pohybu (napr. *Zítřa půjdu do ZOO.* – pri premiestnení sa metrom alebo autobusom). Na opačnom póle tejto škály sa nachádzajú prípady metaforického pohybu v abstraktnom priestore (*jít do důchodu*, *jít na medicínu*). Mnoho prípadov použitia slovesa *jít* možno umiestniť medzi abstraktný a konkrétny pól. Ide najmä o príklady metaforického pohybu, pri ktorých

ostáva zachovaný aj zvyšok pohybu fyzického (*jít studovat do Prahy*), resp. o príklady spojenia metaforického a fyzického pohybu (*jít si k někomu pro radu*).

Osobitne sa vyčleňujú významy slovesa *jít*, ktoré označujú pohyb neživých entít, a to pohyb fyzický i metaforický (*po řece jdou ledy, ceny šli nahoru*), významy schopnosti a funkcie (*hodiny jdou tiše*), v rámci ktorých autorka interpretuje aj význam slovesa *jít* s modálnym odtienkom (*dveře nejdou zavřít*), a význam „týká sa“ (*jde o život*).

Pri slovese *chodit* je prototyp významu paralelný s prototypickým významom slovesa *jít* – ide o pohyb pomocou chôdze, ktorý prebieha z jedného miesta na iné, pričom ide o pohyb po povrchu ponímanom ako pevný a pohybujúcim sa subjektom je človek (*Soused chodí každý den do lesa*). Varianty prototypického významu vznikajú obdobne ako pri slovese *jít* – na základe spôsobu, akým sa daný pohyb opakuje, podoby cieľa, dráhy či prostredia, resp. pohybujúcich sa subjektov. Osobitne sa interpretujú významy zachovávajúce významovú zložku premiestňovania (fyzický pohyb – *chodit po rukou*, abstraktný, metaforický pohyb – *pro příklady nemusíme chodit daleko*). Z ďalších významov možno spomenúť význam „činnosť“, „schopnosť“, „charakteristika“ (*chodit do školy*) a význam „fungovanie“ (*tak to na světě chodí*).

Pozitívom takéhoto prístupu je, že autorke umožňuje do jednotlivých štruktúr sloviess zahrnúť aj málo frekventované, resp. frazeologizované prípady použitia daného slovesa (*chodit kolem horké kaše, práce mu jde dobře od ruky*).

Autorka ďalej skúma použitie daných sloviess v skupine syntaktických konštrukcií. Ukazuje, ako sa do syntaktického stvárnenia doplnení daných sloviess premieta predstavová schéma pohybu po ceste. Na margo motivácie predložkového spojenia v prípadoch ako *jet do Polska – jet na Slovensko* poznamenávame, že voľbu predložkovej konštrukcie presvedčivo osvetlila M. Sokolová, ktorá ju vykladá na základe dlhodobého hodnotenia Slovenska ako regiónu.

Na základe analýzy významov oboch sloviess tiež autorka presvedčivo dokazuje zjednodušenosť tvrdenia o determinovanosti slovesa *jít* a nedeterminovanosti slovesa *chodit*. Pri oboch slovesách sa totiž objavujú významy, pri ktorých sú významy determinovanosti, resp. nedeterminovanosti obmedzené, prípadne sa vôbec neuplatňujú. Výraznejší nesúlad medzi lexikálnymi významami a (ne)determinovanosťou zaznamenáva pri slovese *jít*.

Osobitnú pozornosť autorka venuje problematike gramatikalizácie slovesa *jít*. Prípady gramatikalizácie sa vymedzujú takto: 1. „chystať sa“ vs. „následnosť“, prípadne „blízka budúcnosť“ (*jdu psát úkol*), 2. „schopnosť“, „funkcia“ vs. „možnosť“ a „modalita“ (*to nejde udělat*), 3. „týka sa“ vs. textové, prípadne pragmatické funkcie (*jde o + akuzatív*).

Pristaviť by sa dalo pri prvom prípade gramatikalizácie. V tomto kontexte by bolo prínosné spomenúť aj kategóriu limitných sloviess, ktoré patria k výrazným špecifikám slovenčiny medzi slovanskými jazykmi (bližšie pozri Giger, 2006). Autorka pri terminologickom uchopení tohto gramatikalizovaného významu dáva prednosť výrazu „následnosť“ pred výrazom „blízka budúcnosť“, aj keď priznáva, že vzťah k budúcim dejom je najtypickejším prípadom použitia danej konštrukcie. Takéto chápanie korešponduje s terminologickým riešením B. Comrieho (1976, s. 64n.), ktorý daný typ konštrukcie označuje ako prospektívnu konštrukciu a definuje ju ako „prospective forms, where state is related to some **subsequent** (zvyrazn. M. I.) situation“.

Autorka konštatuje, že táto konštrukcia sa používa pri dejoch, ktoré sú ovplyvniteľné. Zaujímavé je v tomto prípade porovnanie so slovenčinou, kde takéto obmedzenie neplatí,

porov. príklady zo Slovenského národného korpusu *Poštárka šla umrieť od smiechu., Bola tam aj výstraha, že máme ísť hneď dolu, lebo ide pršať.* V tomto kontexte možno uvažovať, či prípady viet v češtine ako *Za poslední 2 roky mne jde trefit z každé návštěvy servisu.* nemožno hodnotiť ako interferenciu zo slovenčiny.

Súhrnne možno konštatovať, že monografia L. Saicovej Římalovej je výnimočným publikačným počinom, a to nielen v bohemistickom, ale aj širšie v slavistickom kontexte. Vychádzajúc z teoreticko-metodologických východísk kognitívnej lingvistiky, sa autorka dokázala precíznym a komplexným, ale hlavne originálnym spôsobom pozrieť na problematiku sloviess pohybu z kognitívno-lingvistickej perspektívy. Jej minuciózne interpretácie predstavujú obohatenie tradičného lexikálneho a gramatického pohľadu na skúmanú triedu sloviess. Autorka v monografii dokázala spojiť vedeckú erudíciu s pútavým výkladom o jazykovom obraze sveta premietajúcom sa do kategórie sloviess pohybu. Práca tak predstavuje výzvu aj pre slovenskú jazykovedu, v ktorej kognitívno-lingvistické impulzy zatiaľ nenašli výraznejšiu odozvu v podobe komplexnejšieho spracovania vybraných jazykových otázok.

Martina Ivanová

Bibliografia

- COMRIE, Bernard: *Aspect*. Cambridge: Cambridge University Press 1976.
- GIGER, Markus: Prospektívna konštrukcia ísť + infinitív. In: *Sondy do morfosyntaktického výskumu slovenčiny na korpusovom materiáli*. Ed. M. Sokolová – M. Ivanová. Prešov: FF PU 2006, s. 103 – 113.
- KOŘENSKÝ, Jan: *Konstrukce gramatiky ze sémantické báze*. Praha: Academia 1984.
- LANGACKER, Ronald W.: *Dynamicity, Fictivity and Scanning: The Imaginative Basis of Logic and Linguistic Meaning*. In: *Grounding Cognition: The Role of Perception and Action in Memory, Language and Thinking*. Eds.: D. Pecher – R. A. Zwaan. Cambridge: Cambridge University Press 2005, s. 164 – 197.
- SLOBIN, Dan I.: *The many ways to search for a frog: Linguistic typology and the expression of motion events*. In: *Relating Events in Narrative: Typological and contextual perspectives*. Eds. S. Strömquist – L. Verhoeven. Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum 2004, s. 219 – 257.

EDWARDS, John: *LANGUAGE AND IDENTITY. KEY TOPICS IN SOCIOLINGUISTICS*. Cambridge: Cambridge University Press 2009. 314 s.

Podtitul monografie mimoriadne produktívneho autora Johna Edwardsa deklaruje, že publikácia je sprievodcom kľúčových pojmov sociolingvistiky. Autorský zámer sa odráža od pozície psychológa, čo implicitne formuluje nasledovne: „V tejto knihe, rovnako ako v predchádzajúcich prácach, som sa pokúsil prezentovať čosi z rozsiahlejšej ilustrácie, v ktorej jazyk tvorí dôležitý, no nie jediný element“ (s. 2). Štúdie o spoločenskom živote jazyka sa často prívlehlí sústreďujú len na jazyk. Práve toto tvrdenie anticipuje výskumný záber autora: kanadský profesor psychológie Univerzity svätého Františka Xaviera v Novom Škótsku svoje

bádanie sústreďuje na jazyk, identitu a najmä dosahy tejto interferencie. Okrem mnohých monografií, napríklad *Un mundo de lenguas* (2009), *Language, Society and Identity* (1985), *Multilingualism* (1994) a. i., je editorom knižných sérií *Journal of Multilingual and Multicultural Development* a *The Multilingual Matters*.

Knižná monografia pozostáva z jedenástich kapitol, pričom úvodná stať predstavuje desať tematických celkov jeden po druhom. Zo základného vymedzenia identity sa tu odvádza jej vzťah, prepojenie (*linkage*) k jazyku, dialektom, religiozite, rodu, etnicite a nacionalizmu. Prácu uzatvára kapitola venovaná jazykovému plánovaniu a jazykovej ekológii. Obsiahle pertraktovanie obsahu nie je celkom štandardné, vnímame ho ako snahu o sprehľadnenie materiálu, ktorý je určený predovšetkým tým čitateľom, ktorí sa chcú veľmi rýchlo zorientovať (napríklad študentom). Celkový charakter prehľadovej štúdie utvrdzuje aj slovník ústredného pojmoslovia, s ktorým sa v texte pracuje. Nejde tu o podrobný výklad pojmov, extenzia významov je zúžená na tie, ktoré sú pre daný text relevantné, na čo autor korektne upozorňuje. Pre zaujímavosť heslo *jazyk* znie: „okrem jeho obvyklej a jasne užitočnej závažnosti jazyk môže byť aj silným znakom kolektívnosti (*groupness*), emocionálne nabitým symbolom, centrálnym pilierom individuálnej a spoločenskej identity a ústredným mobilizačným stimulom pre etnicko-národnostné tendencie“ (s. 258). Aj veľmi rozsiahly zoznam zdrojových referencií dokumentuje (až učebnicovo) široký prehľad informácií, ktorý sa percipientovi ponúka.

Z vymedzenia pojmu *identita* sa vynára mnoho spoločensky salientných kontextov. J. Edwards si všíma, že jazyk a identita sa v nich veľmi často vyskytujú spoločne. Ich vzťah v pomyselnom trojuholníku uzatvárajú dialekty, religiozita, rodovosť (*gender*), nacionalizmus. Z tvrdenia, že „...ľudia potrebujú psychosociálne ukotvenie“ vyvodzuje dvojaký typ identity: individuálnu a skupinovú. Často sa nerozlišujú, obe sú založené na tom istom princípe podobnosti. Jazyk sa tu prejavuje ako identifikátor, ktorý je čitateľnejší na úrovni individuálnej identity (*idiolekt*). Kultúrne podmienený pôvod hraníc skupinovej identity (*groupness*) ilustruje na výskumoch Henriho Tajfela, ktorý dokázal, že kolektív sa sám dokáže ľahko rozdeliť aj na základe nepodstatných, minimálnych kritérií. Tu sa jasne ukazuje, ako sú individuálna a skupinová identita úzko prepojené, jedna podmieňuje druhú. J. Edwards ďalej píše, že človek dokáže „využívajúc skúsenostný *Geshtald*, celkom ľahko „prepínať“ z jednej formy uvedomenia do druhej (predpokladom je fakt, že prechováva niekoľko individuálnych aj skupinových identít).

Úkony identity (*acts of identity*) posilňujú jazykové spojenia v rámci skupiny a zároveň ju oddeľujú od iných skupín – táto adaptácia je viditeľná pri dialeктоch (dialekt ako forma jazyka v rámci regiónu alebo skupiny): nielen bilingválni, ale všetci ľudia disponujú istým rozsahom spôsobov reči (*speaking style*) (s. 27).

V rámci celku s prílehlavým názvom *Konštrukcia a údržba skupinovej identity (groupness)* J. Edwards spomína dva zaujímavé fenomény: 1. preferovanie tých, ktorí nám asociujú nás samých (*in-group favoursim*) a vnímanie skupiny ako rovnorodého celku s nerozlišovaním individuálnych rozdielov (*out-group homogeneity effect*), ktorej nie sme členmi. Práve toto je živná pôda pre vytváranie stereotypov.

Aké atribúty má dialekt vzhľadom na jazyk a vnímanie identity? Túto otázku autor prenáša do zamyslenia, kedy dialekty vnímame ako súčasť jedného jazyka a kedy sa toto kontinuum narúša. Vychádzajú z definície dialektu ako variety jazyka, ktorá sa od iných odlišuje slovníkom, pravopisom a výslovnosťou (s. 63), uplatňuje kritérium suplementárnosti a zrozumiteľnosti (s. 66), čo ilustruje na príklade škandinávskych krajín. Viaceré tvrdenia vyvedené

na základe dedukčného postupu sa dajú na viacerých miestach publikácie spochybníť, podľa nášho názoru nie je celkom vedecky korektný, vzhľadom na charakter textu je však prijateľný. Do popredia tu vystupuje problém štandardu (v pojmosloví slovenskej stratifikácie národného jazyka ide o spisovnú varietu) a subštandardu, pre J. Edwardsa sa sila štandardného (= spisovného) dialektu odvodzuje od historicko-politických okolností (príklad exkluzivity britskej angličtiny). O rôznosti jazykových variet sa podľa autora v súčasnosti hovorí čoraz viac a to aj vďaka tomu, že táto téma z akademickej obce preniká do médií. Výsledky napätia medzi evaluačnou tendenciou etnocentrizmu a relativizmom sú však pohyblivé.

Siedma kapitola venujúca sa otázke jazyka, identity a rodovosti je zameraná skôr na analýzu charakteristických rečových variantov u mužov a žien, čo autor dokladá viacerými zisteniami, napríklad, že po prekonaní iniciačnej (adaptačnej) fázy sú mužské výpovedné sekvencie omnoho dlhšie ako ženské (porov. Hannah, Annette – Murachver, Tamar: *Gender preferential responses to speech*. In: *Journal of Language and Social Psychology*, 2007).

Aj pre jazyk a religiozitu existuje niekoľko spoločných momentov, na ktoré sa zameriava ôsma kapitola. Niekedy sú komplementárnymi znakmi skupinovej identity, niekedy ide o jazyk náboženstva či prácu misionárov (s. 101). Cez túto etapu sa dostávame do druhej časti knihy s vyvrcholením v pasáži o nacionalizme a jazykovej ekológii. Náboženstvo vždy tvorilo podložie identity a jeho nahrádzanie jazykom je novodobjší fenomén (porov. napr. Safran, William: *Language and nation-building in Israel: Hebrew and its rivals*, 2005), podľa niektorých je aj nacionalizmus novodobou formou náboženstva.

Učebnicový charakter publikácia nadobúda vďaka širokej báze spracovaných zdrojov. Tak ako všetky pasáže aj kapitola *Etnicita a nacionalizmus* z ilustratívnej rešerše tematiky vyberá niekoľko čiastkových problémov. Pri etnicite napríklad: 1. nesprávne stotožňovanie pojmu etnicita a menšina alebo 2. uprednostňovanie objektívnych indikátorov príslušnosti v skupine pred subjektívnymi, z čoho sa nesprávne vyvodzuje, že „eticita je dané, nemenné historické dedičstvo“ (s. 158), čo sa nepotvrďuje pri skupinách, kde explicitné prepojenia a kontinuum s etnickými predkami absentuje.

Polemický charakter je výrazný aj v pohľade na rozdielne vysvetlenia nacionalizmu a etnicity. Autor sa nevyhýba teórii sociálneho konštruktivizmu ani modernizmu, ako sa však zdá, jeho pohľad (psychológa?) má bližšie k primordialistickému zdôvodneniu: „rozdiel je v škále, nie v princípe“ (s. 163).

V súčasnom diskurze sa, aj hodnotiaco, pracuje s dvoma typmi nacionalizmu. Ten menej problematický je občiansky nacionalizmus (*civic nationalism*), individuálna identita sa v ňom stáva politickým fenoménom, nie je založená na predkoch, mýtoch, etnických pripútaniach. Jeho koncepcia nie je nič nové, upozorňuje J. Edwards, myšlienka nadnárodného veľkomesta (*universal city*) sa objavuje už v ranom sedemnástom storočí. Druhý typ nacionalizmu sa približuje etnickosti, podľa autora je pre ne spoločný esenciálny pocit skupinovosti – často sa chápe ako iracionálny. Z pohľadu psychológie tu pozoruje už spomínaný *in-group* efekt: skupina žije v univerze spoločných presvedčení, mýtov, z čoho vyplývajú aj aktivity. Tie sa z pozície mimo skupiny interpretujú ináč, xenofóbne, rasisticky. Postoje a hodnotenia tu teda tvoria dve nezmieriteľné paradigmy.

Späť však jazyku. Parafrázujúc slová Connora C. O'Briena, „kultúrny nacionalizmus ako explicitná ideológia je nemecká myšlienka zrodená pod francúzskou pôsobnosťou“ (*Passion and Cunning*, 1998), presnejšie, nacionalizmus ako jazyková tendencia pochádza

spod Herderovho vplyvu (porov. Smith, Antony: *Theories of Nationalism*, 1971) a je reakciou na osvietenské znevažovanie dialektov, vo Francúzsku to boli romantické idealistické snahy o zachovanie jazyka ľudu. Podľa J. Edwardsa nálady v dnešnom Nemecku boli len sumarizáciou protifrancúzskeho sentimentu, nemecká romantická varieta prišla na to, že je jednoduchšie zastávať koherentnú pozíciu, keď existuje opozičná skupina, voči ktorej sa vymedzuje (s. 208). Autor spomína najmä Johanna G. Fichteho, ktorý písal o oslabení spoločenstva z dôvodu preberania cudzích jazykových prvkov, a keďže nemecký jazyk preberal najmenej, ako jazyk, tak aj nemecký národ bol nadradený voči ostatným (*Addresses to the German Nation*, 1807 – 1808). Korektne na záver dodáva, že jazykový nacionalizmus nie je len nemeckej produkcie, avšak, ako my dobre vieme, systematicky ovplyvnil národy na východ od svojich hraníc.

Téma jazykový purizmus a preskriptivizmus v rámci kapitoly *Jazyk a nacionalizmus* ponúka niekoľko zaujímavých momentov. Vychádza z pozície, že všetky preskriptivistické impulzy sa sústreďujú okolo identity (s. 212). Najlepším príkladom ochrany jazyka sú akadémie (podľa vzoru Académie française), ktorých činnosť nebola vždy úspešná. Neúspech jednak hovorí o silnej schopnosti prirodzeného prúdu jazyka odolávať nariadeniam, ako aj o role inštitúcie ako symbolu ochrany jazyka. Stotožňovanie jazyka a identity dokazujú debaty o jazykovom úpadku a rozklade, za ktorými zvyčajne stoja obavy o morálny úpadok. Vplyvy zvonku vystupujú ako ohrozenia skupinovej identity. Podľa autora však zároveň ide aj o kalkul, obchodovanie s psychologickou a spoločenskou percepciou (s. 216). V anglickej tradícii nikdy neexistovala inštitúcia na ochranu jazyka, následkom čoho v britských kolóniách nevznikla uniformná angličtina. To však nijako nezmenšilo dôveru voči tomuto jazyku. Rovnako ani v USA sa nikdy nespochybnila dominancia angličtiny, a keďže tu nie je právne zakotvený oficiálny jazyk, inojazyční sa nechápu ako hrozba identity, píše autor. A tu už prechádzame k jazykovému plánovaniu a jazykovej ekológii, k poslednému celku publikácie.

Všetky jazykové plánovania (v slovenskom diskurze je frekventovaný skôr ekvivalent jazyková politika) sa týkajú identity. Za posledné desaťročia sa téma plánovania stala ústrednou témou mnohých konferencií, publikácií (pripomeňme napríklad *Current Issues in Language Planning*). Vychádzajúc z Haugenovho modelu jazykového plánovania (výber normy, kodifikácia normy, implementácia normy, spracovanie v praxi) J. Edwards konštatuje, že výber normy a implementácia sú mimojazykové stránky: „V praxi je jazykové plánovanie dôležitejšie než výber a implementácia, často nasledujú až po rozhodnutiach, ktoré bývajú politicky motivované, podliehajú požiadavkám mimoakademických záujmov so sociálnou a politickou agendou. „Plánovanie je nevyhnutne skreslené ideologickými imperatívmi, a čo sa niektorým javí ako pokrok, môže pre iných predstavovať perzekúciu“ (s. 227). Podľa autora predstavuje druh sociálneho inžinierstva, ktoré realizujú participanti moci. Jazykové plánovanie využíva spoločenské zmeny, ktoré nie sú veľmi populárne, riadi sa sympatiami spoločenskej väčšiny a je koncentrované do veľmi kontroverzných diskurzov, napríklad prežitie malých alebo ohrozených jazykov, zavedenie lingua franca a pod.

Jazykové plánovanie sa etablovalo ako samostatná kategória v rámci lingvistiky. J. Edwards hovorí, že práve prežíva plnoletosť, i keď kontroverznú: „... aj napriek všeobecnej vedeckej neochote k preskripcii, aj napriek vedomiu, že jazyková zmena je neustále prebiehajúci prirodzený proces, aj napriek pohľadu, že úzus je ultimátnym kritériom správnosti, jazykovedci stále predkladajú svoje zručnosti ako oporu kodifikácie.“

V súčasnosti sa veľa perspektív jazykového plánovania zastrešuje pojmom ekológia jazyka. J. Edwards predstavuje ekológiu jazyka ako paradigmu, v ktorej sa kladie dôraz na širokú perspektívu vzťahov a okolie jazyka, vyhýba sa izolacionizmu (s. 230). V rámci nej sa skloňujú najmä spojenia vypožičané z ekológie vo forme metafor životného zápasu, napríklad udržanie diverzity, záchrana ohrozených druhov, boj o prežitie, z tých miernejších uznanie prirodzených druhov a ich schopnosť koexistencie. Podľa J. Edwardsa termín ekológia nebol medzi lingvistami veľmi populárny. Haugen ho popularizoval v 1970, a hoci pripomínal, že jeho hodnota je len metaforická, že ide o analógiu medzi jazykom a organizmom, námietky sa niesli v duchu Garnerovej pripomienky: „ekologická metafora jazyka je príliš obmedzujúca a nedôsledná na to, aby sa stala skutočne užitočným nástrojom“ (Garner, Marc: *Language: An Ecological View*, 2004). Podobne Peter Mühlhäusler pripomína hlavný nedostatok metaforického modelu ako takého – taktiež metaforicky (!) – metafory sú „svetlomety, ktoré osvetľujú terén selektívne a ostatné nechávajú v tme“ (*Linguistic Ecology*, 1996). John Edwards na margo téz ekolingvistiky kladie skeptickú otázku, či sa túžba môže zamieňať s realitou.

Publikácia *Jazyk a identita* je dobrou prehľadovou štúdiou, skvelým odrazovým mostíkom pre ďalšie štúdium. Neformuluje závery, necháva kapitoly doznievať v čitateľovi formulovaním záverečných otázok. Široký záber prináša originálny pohľad na problematiku, čo pre naše jazykov(edn)é prostredie môže byť len pozitívom, keďže stále pociťujeme nedostatok prác venujúcich sa jazyku z tejto perspektívy. Povrdzujú sa i tu už spomenuté autorove slová, že rozhodnutia v sfére jazykovej politiky sa etablujú skôr ako ich expertná analýza.

Julia Vrábľová

K PROCESOM OSVOJOVANIA SI CUDZIEHO JAZYKA

KRÁĽOVÁ, Zdena: *KVALITATÍVNA APROXIMÁCIA V SYSTÉME SLOVENSKÝCH A ANGLICKÝCH KRÁTKYCH VOKÁLOV*. Ústí nad Labem: Univerzita J. E. Purkyně 2010. 120 s.

Predpoklady na nadobudnutie komunikačnej kompetencie v jednom alebo viacerých cudzích jazykoch majú vážny dosah aj na individuálny vývin a spoločenské postavenie človeka. Primerané skúsenosti s iným jazykom sa vhodne tvarujú a výhodne podporujú prostredníctvom odborno-didakticky usmerňovanej bezprostrednej formy dorozumievania. Rozhodujúcu úlohu pri akusticko-auditívne orientovanom učení hrá úzka súhra viacerých nerovnorodých okolností, spočívajúcich medzi príjmom a tvorením cudzojazyčných textov. Cieľ – prispieť k získavaniu cudzojazyčnej kompetencie kontrastívnou podporou autentickej výslovnosti nerodených komunikantov – vystužuje aj najnovšiu knižnú monografiu doc. PaedDr. Zdeny Kráľovej, PhD. *Kvalitatívna aproximácia v systéme slovenských a anglických krátkych vokálov*.

Autorka vybudovala koncepciu a kompozíciu publikácie na teoreticky nosnom metodologickom podloží, systematicky overovanom v zahraničných a domácich vedeckých zdrojoch a aplikovanom vo vlastných bádaniach. Výraznú úlohu v tomto areáli hrajú motívy, viažuce sa k zvukovej rovine prirodzených jazykov. Potrebný predstupeň recenzovanej knihy popri dizertačnej práci (Prešov 2003) utvára sledovanie jazykových a mimojazykových kontextov vrátane ťažiskovej problematiky zvukových interferencií. Z. Kráľová počas krátkeho časového rozpätia predstavila uvedené piliere vedeckého záujmu v monografickej práci *Slovenská*

a anglická zvuková interferencia (Žilina, 2005) a vo vysokoškolskej učebnici *Faktory anglickej fónickej kompetencie* (Žilina, 2009).

Nová kniha nadväzuje na oba vedecké počiny ako ďalšie komparatívne dielo s interjazykovým záberom. Tematicky a argumentačne sa pohybuje na slovensko-anglickom jazykovom pomedzí, rešpektujúc slovakistický a všeobecnolingvistický rozmer. Nechýbajú jej interdisciplinárne charakteristiky: popri prevažujúcej fonetike, fonológii a korešpondujúcich exaktných vedách sa uplatňuje pragmatika a psycholingvistika vedno s podnetmi z neurofyziológie. Prirodzene, spracúvaná problematika je s ohľadom na svoj účel a poslanie vsadená do požadovaného lingvodidaktického prostredia. V tejto súvislosti poznamenajme, že združené pomenovanie *cudzí jazyk* sa Z. Kráľovej zdá byť vhodnejším termínom ako *druhý jazyk*, príp. *cieľový jazyk* (s. 12). Autorka i napriek tomuto konštatovaniu rešpektuje aj uvedené synonymá.

Leitmotívom publikácie sa stáva hľadanie ďalších možností na posilnenie rečovej kompetencie slovenských hovoriacich v cudzom jazyku. Dielo sa teda netají ambíciami pomôcť pri autentizovaní výslovnosti prostredníctvom vhodných vyučovacích metód. Dosahovať tento cieľ umožňuje zisťovanie kvality anglickej výslovnosti slovenských hovoriacich (v Kráľovej projekte sú to vysokoškolskí študenti) prostredníctvom reálneho spoznávania formantovej štruktúry samohlások a hodnotenia výslovnostnej úrovne rodenými komunikantmi. Cielené sondy do výslovnosti experimentálnej („poučenej“) a kontrolnej výskumnej vzorky respondentov sa stávajú základom na porovnávanie efektívnosti kontrastívneho a nekontrastívneho metafonetického vstupu pri vyučovaní cudzojazyčnej fonetiky a fonológie v slovenskom univerzitnom prostredí.

Z. Kráľová rozčlenila publikáciu do dvoch obsahovo-tematických súčastí – teoreticko-metodologickej a aplikačnej roviny – s ich rozparcelovaním do štyroch kapitol. Prvú kapitolu profiluje rozsiahla vedecká štúdia, venovaná problematike cudzojazyčnej fónickej kompetencie a súvisiacim neverbálnym podmienkam. Výklady ťažia z vybraného prehľadu teórií osvojovania si/učenia sa cudzojazyčnej výslovnosti za ostatné polstoročie, predstavených a aplikovaných v zahraničných a domácich prácach. Postrehy a konštatácie pritom neostávajú v postavení samoučelných informačných blokov. Ústia do kognitívno-lingvistických syntéz a didaktických prístupov, dôležitých pri vyučovaní cudzojazyčnej výslovnosti. Komplementárna druhá kapitola vnáša do knihy nevyhnutný porovnávajúci opis slovenského a anglického zvukového systému so zaostrením pozornosti na segmentálnu úroveň oboch jazykov.

Autorka konštruktívne uvažuje nad reálnymi možnosťami pri vyučovaní cudzojazyčnej výslovnosti v slovenskom prostredí. Základy vhodného výslovnostného modelu umiestňuje do trojuholníka ortoepická norma – dosahovanie úrovne rodeného hovoriaceho – zabezpečenie významovo bezporuchového dorozumievania v cudzom jazyku. Podporuje názory o prvotnej požiadavke zvládnuť komunikačnú situáciu; až na druhom mieste má byť pozornosť venovaná artikulačno-akustickej presnosti pri realizovaní zvukového javu. Treba súhlasiť s náhľadom Z. Kráľovej, že uvedené poradie mení aj status výslovnostnej chyby, a tá sa nezriedka prehodnocuje na odchýlku (s. 15). Tento postreh sa preukazuje ako prejav dynamiky reči a príznak pedagogického realizmu. Dôraz sa totiž kladie na posilňovanie významovej stránky komunikačnej kompetencie, nie na úsilie dosahovať výslovnostnú úroveň rodených hovoriacich.

Dôležitý výstavbový nosník kapitoly a celej monografie predstavuje myšlienka o zvukovej interferencii, prejavujúcej sa najmä na vokáloch (Flege, James: *Second Language Speech Learning: Theory, Findings and Problems*, 1995). Formantové úrovne vo vokáloch sú vybavené vcelku stálym a zreteľným frekvenčným postavením; formanty so vzrastom výšky vokálov po-

stupne prechádzajú na harmonické zložky nižších poradových čísel. Pritom je pozoruhodné, že relatívne výrazné variačné rozpätie formantov odhaľuje individuálne črty hovoriacich a odráža ich hlasové jedinečnosti. Počítačovo získaný a vyargumentovaný poznatok o prípustnej variantnosti bez oslabenia dištinktívnej podstaty vokálu tvorí jeden zo zaujímavých výsledkov Kráľovej postupu. Výstižne je predstavený na vzťahu nižšie frekvenčne umiestneného anglického | e | a stredného zmiešaného | ə | oproti prednému slovenskému | e |. Autorka pri sledovaní a vysvetľovaní aproximačných javov neobchádza ani výslovnostný štýl. Tento postup jej pomáha odvodňovať auditívny dojem tzv. dobrej a zlej výslovnosti, a to ako prienik sub-, supra- a plurisegmentálnych okolností. Zároveň potvrdzuje komplexný prístup k tematike.

Tretia kapitola otvára výskumno-aplikačnú časť práce. Autorka približuje vzorku respondentov, ktorí podstúpili test fónickej produkcie. Testovanie bolo rozčlenené do troch fáz, ktoré sa uskutočnili počas jedného semestra na niekoľkých slovenských univerzitách. Pramennou bázou sa stali získané a počítačovo spracované zvukové komunikáty. Nadobudnuté skúsenosti a najmä materiálové podklady z „fonetického kontrastívno-analytického experimentu“ podnietili utvorenie výskumného korpusu, ktorý bol vyhodnocovaný prostredníctvom sluchovej a experimentálnej analýzy. Výpovednú hodnotu meraní potvrdzujú štatistické operácie, zamerané na analýzu rozptylu pri výslovnosti. Výsledky sú hutne prezentované vo štvrtej kapitole a vyargumentované prostredníctvom 25 tabuliek a 21 obrázkov s formantovými schémami sledovaných vokalických jednotiek. Tabuľky č. 12 – 19 mohli byť preradené do prílohy s porovnávacími prehľadmi realizovaných a referenčných formantových hodnôt. Presun by zvýraznil vlastnú textovú časť podkapitoly 4.2 *Experimentálna analýza* a umocnil interpretačné úsilie celej práce.

Nácvik primeranej výslovnosti je podľa autorky účinnejší, ak je uvedený, t. j. nevybudovaný výhradne na intuitívno-imitatívnom postupe. Priama metóda imitatívneho nácviku teda nie je odmietaná ani v recenzovanej publikácii. Poukazuje však na fakt, že v prípade dospelého učiaceho sa je to predsa len menej účinná cesta ako analytická metóda kognitívneho nácviku.

Validitu materiálových podkladov a výskumných postupov podporuje súbor účelne vybraných a zosúladených odkazov na viac ako 200 bibliografických jednotiek najmä anglosaskej proveniencie. Z. Kráľová bohatosťou odkazov nemieni pohodlne vypočítavať, glosovať či ilustrovať vlastné zistenia, názory a formulácie. Zdrojové publikácie jej popri orientačnom poslaní slúžia na vhodnú inšpiráciu, tvorivé usúvzťažňovanie analyzovaných súčastí a zaujímanie objektívnych postojov. Výpovednú hodnotu textu posilňuje vecný register. Od s. 58 až do konca z knihy „odišlo“ označovanie strán; tento technický nedostatok sa stáva obmedzením pri odkazovaní na príslušné nestránkované súčasti.

Pred záverom je vhodné prajne poukázať na príznačný osobnostný rozmer autorkiných metodických a koncepčných záverov, návrhov a možných výskumných pokračovaní, prítomný v každom jej vedeckom produkte. Vynaloženú prácu a jej výsledky – posledná strana záverov pred zoznamom bibliografických odkazov – nemanifestačne, skromne poníma ako diskusné východisko na ďalšie (aj vlastné) bádania. Ich intonačné rozpracovanie pritom odporúča umiestniť do prienikového areálu jazykových a mimojazykových podmienok, ktoré ovplyvňujú cudzojazyčnú výslovnosť. Túto synergickú črtu istotne budeme nachádzať aj v ďalších tvorivých počinoch Zdeny Kráľovej.

Vladimír Patrás

SPRÁVY

BÖHMEROVÁ, Ada: *BLENDING AS LEXICAL AMALGAMATION AND ITS ONOMATOLOGICAL AND LEXICOGRAPHICAL STATUS IN ENGLISH AND IN SLOVAK*. Bratislava: ŠEVT 2010. 152 s.

Recenzovaná monografia slovenskej anglistky Ady Böhmerovej je prácou komparatívneho charakteru, zaoberajúcou sa problematikou lexikálnej amalgamácie a jej miestom v systéme anglickej a slovenskej slovtvorby. Keďže lexikálna rovina predstavuje najrozsiahlejšiu a najdynamickejšiu oblasť systému každého jazyka, každý pokus o jej skúmanie, deskripciu a explikáciu naráža na mnohé metodologické problémy a môže zachytiť iba časť lingvistických javov a ich systémových súvislostí.

Publikáciu A. Böhmerovej považujeme za smelý a súčasne úspešný lingvistický počin, pretože sa autorke podarilo tento slovtvorný postup komplexne charakterizovať a porovnať jeho uplatnenie v dvoch skúmaných jazykoch. Lexikálna amalgamácia (angl. *blending*) je slovtvorný postup, ktorý aktívne participuje na rozširovaní súčasnej slovnéj zásoby v angličtine. V slovenčine je jeho ekvivalentom termín *križenie*, avšak súčasne v oboch jazykoch možno pre tento slovtvorný postup použiť zhodne termín *lexikálna amalgamácia* (*lexical amalgamation*) označujúci špecifický proces, ktorý spájaním a súčasným prelínaním slovtvorných báz (*smoke + fog = smog*; *Oxford + Cambridge = Oxbridge* a pod.) a ich „súčasnou komplexnou redukciou umožňuje realizáciu pomenúvacích a komunikačných potrieb a zároveň uplatňuje tendenciu k ekonomizácii výpovede“ (s. 142). Pre anglický jazyk je príznačná tendencia k monosylabizmu, k čomu prispieva aj slovtvorný proces lexikálnej amalgamácie (*breakfast + lunch = brunch*). Tento proces je v súčasnej angličtine, ale aj v iných jazykoch, pomerne produktívny a vyskytuje sa v rozličných druhoch jazykových prejavov.

Cieľom publikácie je preto sprostredkovať výsledky výskumu v oblasti lexikálnej amalgamácie a jej systémového onomatologického a lexikografického postavenia v oboch jazykoch. Metodologicky autorka vychádza z tvrdenia, že podobne ako iné slovtvorné procesy, aj „lexikálna amalgamácia má hlbšie kognitívne korene, pričom v rámci rozšírených jazykových možností sa riadi aj princípmi kombinatorickej tvorivosti a hravosti“.

V úvodnej časti práce autorka uvádza hlavné znaky a princípy lexikálnej amalgamácie a podáva synchronný prehľad doterajších dostupných publikácií o lexikálnej amalgamáci (Kastovsky, 1982; Aitchison, 1986; Bussman, 2006 a i.) s cieľom poskytnúť syntetizujúci pohľad na tento slovtvorný proces, ktorý je v porovnaní napríklad s lexikálnou deriváciou alebo lexikálnou kompozíciou v anglickom aj v slovenskom jazyku na okraji systému slovtvorby.

Diachronické bádanie autorky, ktoré uvádza v druhej časti práce venovanej angličtine, ukázalo, že lexikálna amalgamácia ako slovtvorný proces sa skúma a teoreticky uznáva viac než storočie (Bradley 1904; Pound, 1914; Paul, 1920; Mathesius 1961). Podľa viacerých zdro-

jov začiatky lexikálnej amalgamácie sa v modernej angličtine spájajú s menom spisovateľa Lewisa Carolla a s termínom *portmanteau words*. Ide o príležitostne vytvorené slová v básni *Jabberwocky*, na ktorých spisovateľ prejavil svoju hravosť a tvorivosť, pričom jeho zámerom bolo vytvoriť atmosféru sna. L. Carrol dostal do povedomia „blendy“ prostredníctvom svojho literárneho diela, avšak prvé pokusy o vedeckú deskripciu tohto slovotvorného procesu sa pripisujú Benjaminovi I. Wheelerovi (1887) či Hannsovi Oertelovi (1901).

V posledných desaťročiach sa výskumy lexikálnej amalgamácie dostávajú do popredia záujmu lingvistov, avšak vzhľadom na metodologické problémy, vyplývajúce predovšetkým z javovej rôznorodosti a komplexnosti tohto slovotvorného procesu, neexistuje zhoda v jeho samotnom vymedzení, výsledky z výskumov sú čiastkové a boli publikované sporadicky v rôznych zdrojoch. Detailným štúdiom doterajších výsledkov výskumu, ako aj na základe jej vlastného skúmania rozsiahleho jazykového materiálu autorka v publikácii predkladá svoju vlastnú definíciu lexikálnej amalgamácie s cieľom jednoznačnejšie, exaktnejšie a transparentnejšie vymedziť tento pojem.

Preto považujem zámer A. Böhmerovej preskúmať doterajšie dostupné bádania a podať ich syntetizujúci, a do istej miery aj kritický prierez, za odvážny a v danej problematike priekopnícky. Autorka v prvom rade zameriava svoju pozornosť na miesto lexikálnej amalgamácie v systéme anglickej slovotvorby, kde je považovaná za minoritný slovotvorný proces, ktorý má niekoľko spoločných znakov s lexikálnou kompozíciou, abreviáciou, a druhotne aj s deriváciou. Formálne sa však od nich odlišuje narušením lineárnosti a morfematickej integrity motivujúcich báz. Kríženie sémanticky vedie k zlúčeniu a zároveň k modifikácii motivujúcich báz a k vzniku novej sémantickej štruktúry. Preto za ťažisko práce môžeme považovať autorkino systematické typologické členenie kríženia z hľadiska viacerých kritérií, ako aj analýzu niektorých oblastí týkajúcich sa možnosti tvorenia krížených slov a stupňa ich štruktúrnej a sémantickej transparentnosti v súvislosti s ich porozumením v anglickom jazyku.

Pri zisťovaní lexikografického postavenia krížených slov v angličtine A. Böhmerová vychádzala z excerpcií z 2. kompletného vydania oxfordského slovníka a z jeho prebiehajúcej reedície, zo slovníkov neologizmov a z verejnej elektronickej databázy lexikálnych príspevkov za posledný rok. Jej výskum ukázal, že pokiaľ v minulosti sa krížené slová v lexikografických zdrojoch buď neoznačovali jednotne (prípadne vôbec), alebo sa pre svoju štylistickú príznačnosť do reprezentatívnych slovníkov vôbec nedostali, „v súčasnosti môžeme pozorovať tendenciu k ich zahŕňaniu, ak splňajú frekvenčné kritériá, ako aj k ich systematickému označovaniu“ (s. 143). Zvýšený výskyt krížených slov medzi neologizmami v angličtine svedčí o ich produktivite, komunikatívnej efektívnosti a popularite u ich tvorcov, používateľov i prijímateľov.

Keďže publikácia je koncipovaná kontrastívne, tretia časť je zameraná na lexikálnu amalgamáciu v systéme slovotvorby slovenského jazyka. Autorka si kladie otázku, či vzhľadom na zdieľané kognitívne princípy a na kontrastívne pozorovanú lexikálnu situáciu je, na rozdiel od existujúcej teórie, opodstatnené uvažovať o prítomnosti lexikálnej amalgamácie aj v slovenskej slovotvorbe. Metodologický problém, ktorý potrebovala preklenúť, predstavovalo vyhľadávanie lexikálnych jednotiek, ktoré by z nášho hľadiska bolo možné považovať za krížené slová v slovenčine, keďže v slovníkoch, okrem málopočetných výnimiek, nie sú tak označované. Riešila ho voľbou a kombináciou štyroch zdrojov jazykového materiálu: ako prvý zdroj jej poslužil slovník európskych anglicizmov, kde síce slovenčina nefiguruje, ale autorke poslužil na excerpciu krížených slov a identifikáciu tých, ktoré boli prevzaté aj do slovenčiny; druhý zdroj predstavuje excerpčia krížených slov z rozličných písaných i hovorených textov, v ktorých podľa Slovenského

národného korpusu zisťovala tie, ktoré sú v ňom zachytené a javili sa jej ako najfrekvencovanejšie; pričom si overila ich výskyt v reprezentatívnych slovníkoch slovenčiny. Ďalej autorka vychádzala z monografie o slovenských okazionalizmoch Ludmily Liptákovej (2000), z ktorej vyexcerpovala tie, ktoré spĺňajú kritériá krížených slov a ako štvrtý zdroj jazykového materiálu jej poslúžil lexikálny materiál z rozmanitých autentických textov vrátane médií, komerčných textov, reklám, umeleckej literatúry, hovorového jazyka a pod.

Analýza excerpovaného materiálu a teoretické úvahy autorku priviedli ku konštatovaniu, že krížené slová sa v slovenčine vyskytujú nielen ako lexikálne výpožičky z angličtiny, ale spontánne či cielene sa v slovenčine aj utvárajú (*neholúcia, baumaximálny, naystrovský, kamalásky* a pod.). Vzhľadom na špecifickosť tvorby slovenských blendov autorka uvádza, že tento onomatologický proces si našiel svoje pevné miesto v systéme slovenskej slovotvorby. Ako dôvody uvádza všeobecne platné súvislosti poznávacích procesov a pomenovacích a komunikačných potrieb, predchádzajúcu existenciu krížených slov v slovenčine, najmä v oblasti okazionalizmov, a výrazný vplyv anglicizmov a rozšírenej znalosti angličtiny, v dôsledku čoho sa vníma aj prítomnosť amalgamácie v niektorých prevzatiach, čo medzijazykovo môže viesť k podpore slovotvorných analógií. Za hlavný dôvod však považuje slovotvorný potenciál slovenčiny, „vďaka ktorému sa v súčasnej relatívne liberálnej jazykovej a spoločensko-kultúrnej atmosfére umožňuje, toleruje a podporuje aj individuálna nekonvenčná slovotvorba na ozvláštnenie či zatraktívnenie výpovede“ (s. 145). Produktívnosť tohto spôsobu slovotvorby možno teda pripísať aj zmene postojov k jazyku a k úlohe jednotlivca pri produktívnom, a nielen reproduktívnom využívaní jeho možnosti.

Je evidentné, že lexikálna amalgamácia aj naďalej zostane v angličtine i v slovenčine na okraji systému slovotvorby a mnohé krížené slová, či už začlenené do lexiky alebo priebežne utvárané, majú svoje špecifické miesto v komunikácii. Sú to ekonomické a nekonvenčné lexikálne jednotky, z ktorých väčšina nielen pomenúva, ale samotnou svojou podobou a spôsobom utvorenosti je schopná vyvolávať prekvapenie, pobavenie, môže byť nositeľom ďalších príznakov expresívnosti a svedectvom o istej intelektuálnej invencii (*diskutéka, zázimník, alkoholoidúci, zamailovať sa* a pod.). Aj uvedené príklady svedčia o rozširovaní systému slovenskej slovotvorby o doteraz neetablovaný onomatologický proces a o prenikaní jeho produktov nielen do hovorového jazyka, ale podobne, ako je to v angličtine, tiež do médií, reklamy a v konečnom dôsledku aj do všeobecnej slovnej zásoby.

V závere publikácie autorka predkladá súhrnnú komparáciu postavenia lexikálnej amalgamácie v anglickej a slovenskej onomatológii a lexikografii. Publikácia Ady Böhmerovej je dôkazom toho, že zmeny v jazyku neraz prebiehajú na jeho periférii a práve skúmanie neologizačných procesov zachytí takéto dynamické tendencie v jazyku. Výsledky výskumu autorka v práci uvádza s cieľom prispieť k doterajšiemu bádaniu v anglickej a slovenskej lingvistiky. Nesporným prínosom práce je jej konfrontačné koncipovanie, lebo ako autorka uvádza v závere svojej práce, len komparatívny prístup pomôže objaviť javy, ktoré „vnútrojazykovému pozorovaniu zostanú takmer zastreté“.

Publikácia je spracovaná veľmi precízne a erudovane, má prehľadnú kompozíciu a po obsahovej stránke je prítlačlivá a stimulujúca. Verím, že ju ocenia predovšetkým lingvisti, rovnako ako aj študenti a pedagógovia na filologických a humanitných fakultách a že výsledky výskumu Ady Böhmerovej poslúžia ako podnet pre budúce lingvistické úvahy o tejto stále atraktívnej téme.

Alena Štulajterová

POKYNY PRE AUTOROV

Redakcia Jazykovedného časopisu prijíma príspevky spracované na počítači (v textovom editore **Microsoft Word**, font **Times New Roman**, veľkosť písma **12** a riadkovanie **1,5**). Príspevky možno zaslať e-mailom alebo na CD. V prípade, že sa v texte vyskytujú zvláštne znaky, tabuľky, grafy a pod. je potrebné odovzdať príspevok aj vytlačený.

Súčasťou štúdie, diskusného alebo rozhľadového príspevku je abstrakt v angličtine alebo v nemčine v rozsahu 100 – 200 slov a zoznam kľúčových slov v jazyku abstraktu (3 – 8 slov).

Pri spracovaní príspevkov prosíme rešpektovať tieto zásady:

- pri mene a priezvisku autora je potrebné uviesť pracovisko,
- text príspevku má byť zarovnaný len z ľavej strany, slová na konci riadku sa nerozdeľujú, tvrdý koniec riadku sa používa len na konci odseku,
- odseky sa začínajú zarážkou,
- kurzíva sa spravidla používa pri názvoch prác a pri uvádzaní príkladov,
- polotučné písmo sa spravidla používa pri podnadpisoch a kľúčových pojmoch,
- číslo poznámky sa v texte označuje horným indexom, text poznámky je potrebné uviesť na konci príspevku,
- na literatúru sa v texte odkazuje priezviskom autora, rokom vydania a číslom strany v zátvorke (Horecký, 1956, s. 95),
- zoznam použitej literatúry sa uvádza na konci príspevku (nie v poznámkovom aparáte) v abecednom poradí. Pokiaľ obsahuje viac položiek jedného autora, radia sa chronologicky. V príspevkoch v rubrikách Recenzie, Referáty a Kronika sa bibliografické údaje uvádzajú priamo v príspevku.

Bibliografické jednotky prosíme uvádzať v tejto úprave (vrátane typov písma):

- knižná publikácia:
ONDREJOVIČ, Slavomír: Jazyk, veda o jazyku, societa. Bratislava: Veda 2008. 204 s.
- slovník:
Slovník súčasného slovenského jazyka. 1. vyd. Red. K. Buzássyová – A. Jarošová. Bratislava: Veda 2006.
- štúdia v zborníku:
ĎUROVIČ, Ľubomír: Jazyk mesta a spisovné jazyka Slovákov. In: Sociolinguistica Slovaca 5. Mesto a jeho jazyk. Ed. S. Ondrejovič. Bratislava: Veda 2000, s. 111 – 117.
- Štúdia v časopise:
DOLNÍK, Juraj: Reálne vz. ideálne a spisovný jazyk. In: Jazykovedný časopis, 2009, roč. 60, s. 3 – 12.

Adresa redakcie: 813 64 Bratislava, Panská 26
e-mailový kontakt: gabam@juls.savba.sk